

F/292

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1983/1

11-147

MŰVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

160 ÉVE SZÜLETETT MADÁCH IMRE

**100 ÉVE MUTATTÁK BE
AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁT**

1 KERÉNYI FERENC:

Mérlegen a Madách-kutatás

27 SÖTÉR ISTVÁN:

A nógrádi Madách

10 PRAZNOVSZKY MIHÁLY:

Egy vonás a politikus Madách arcképéhez

49 SZABÓ KÁROLY:

Férfi és nő. Madách Imre és Veres Pálné

53 KELÉNYI ISTVÁN:

Dramaturgiai problémakörök a Tragédia körül

41 KARÁCSONDI IMRE:

Madách és a szülőföld

34 P. SZABÓ ERNŐ:

Madáchi pillanatok

1983-ban ünnepeljük Madách Imre születésének 160., Az ember tragédiája bemutatásának 100. évfordulóját. Ennek jegyében az elmúlt év végén emlékbizottság alakult. 1983. január 17-én Devcsics Miklós, Nógrád megye Tanácsa és a Madách-emlékbizottság elnöke sajtótájékoztatót tartott a Fészek klubban. A sajtó képviselőivel és a meghívottakkal ismertette az emlékév kiemelkedő eseményeit.

Január 21-én Madách születésnapját gazdag rendezvénysorozattal ünnepelte Nógrád megye. A Nógrádi Sándor Múzeumban kiállítás nyílt dr. Szabó József egyedülálló Madách-gyűjteményéből. A József Attila Művelődési Központban a Tragédia illusztrációit állították ki. A központi emlékünnepekre a József Attila Művelődési Központ színháztermében került sor. Beszédet mondott Sötér István író, akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtudományi intézetének igazgatója. (Előadását e számunkban teljes terjedelmében közöljük.). Az ünnepség keretében nyújtották át a Madách-kultusz ápolásáért adományozható Madách-emlékplakettet dr. Belitzky János történésznek, Ránki György zeneszerzőnek, id. Szabó István szobrászművésznek, dr. Szabó József muzeológusnak. Hubai Miklós író, a Magyar Írók Szövetségének elnöke firenzei elfoglaltsága miatt nem vehette át személyesen az emlékplakettet. A diszünnepeghoz küldött táviratát felolvasták.

Ezt követően kiosztották a Madách-pályázat díjait. Az irodalmi kategóriában a zsüri javaslatára alapján első díjat nem adtak ki. Második díjat kapott ENDRÓDI SZABÓ ERNŐ költő, harmadik díjat (megosztva) SZENTI ERNŐ költő és ONAGY ZOLTÁN író. Tanulmány, szociográfia kategóriában: I. díj: Praznovszky Mihály muzeológus; II. díj: (megosztva): Dérczy Péter és Kiss Gy. Csaba; III. díj: Láng István.

(A zsüri tagjai voltak: Nagy Gáspár költő, Ördögh Szilveszter író, dr. Kerényi Ferenc irodalomtörténész, Végh Miklós a Palócföld főszerkesztője, Pál József a Palócföld szerkesztője.)

Az emlékünnepe végzőkkordjaként a Madách Színház művészei keresztmetszetet mutattak be Az ember tragédiájából, Lengyel György rendezésében.

Az est műsorközlője Kovács P. József volt.

1983. január 29-én a TIT salgótarjáni székházában tudományos tanácskozást és előadói konferenciát tartottak a Madách-kutatás legújabb eredményeiről. Előadók: dr. Mezei József tanszékvezető egyetemi tanár, dr. Szabad György akadémikus, egyetemi tanár, dr. Radó György Madách-kutató, dr. Kerényi Ferenc irodalomtörténész. Az előadásokat vita követte.

Befejezésül a résztvevők megtekintették Németh Antal 1944-ben készült Madách című játékfilmjét, Timár Józseffel és Szörényi Évával a főszerepben.

A Nógrád megyei Tanács V. B. művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja: a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Tamás igazgató. Terjeszti a magyar posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítők-nél, a posta hírlapüzleteiben és a Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest, V. József nádor tér 1. szám. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyesszám ára 12 Ft, előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és raj-zokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867

Index: 25-925

Készült a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telepén, 1000 példányban 5,6 (A/5) ív terjedelemben. F. v.: Kelemen Gábor igazgató.
83.28875 N. S.

Mérlegen a Madách-kutatás

Van-e Madách-legenda? Kérdeztem ezt — a kutatás helyzetét mérlegelve — 1971-ben, tizenkét esztendeje, a *Kritika* című folyóirat áprilisi számában. A válasz akkor „sajnosan és többszörösen” igen volt. Azóta megültük a költő születésének 150. évfordulóját (1973-ban), majd újabb évtized rakódott le az időben és 1983 ismét ünnepekkel szolgál: Madách születésének 160. és *Az ember tragédiája* színpadi bemutatójának 100. évfordulójával. A Palócföld szerkesztősége most arra kért, szembesíteném — akár a szó szerinti felidézés pontosságával — akkori megállapításaimat, véleményemet a Madách-kutatás mai helyzetével.

„Az utóbbi évek kutatásai alapvető módszertani és szemléleti változást eredményeztek.” — Ha vázlatosan akarnánk szakaszolni az elmúlt negyedszázadot, azt mondhatnánk: az 1960-as évek valóban az újrafelfedezés és a gyökeres szemléleti fordulat esztendei voltak. Szükségszerű visszahatásaként Madách dogmatikus megítélésének, a Tragédia letiltásának. Ez lehetett az oka, hogy 1964. a költő halálának centenáriuma —, meglehetősen ellentétben a magyar évfordulós gyakorlattal — komoly tudományos eredményeket is hozott és a figyelem nem lankadt az ünnep múltával sem. Az igazi fordulatot két, egymástól függetlenül folytatott és nagyjából egyidőben befejezett kutatás jelentette. *Krizsán László* 1965 elején adta ki Balassagyarmaton, múzeumi füzetként nagyhatalmú forrásgyűjteményét, *Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez* címen. *Szabad György* könyve, korszakmonográfiája csak 1967-ben jelent meg ugyan (*Forradalom és kiegyezés választóján 1860—1861.*), de akadémiai doktori disszertáció lévén, a szakmai köztudatba már az évforduló évében bekerült. *Krizsán* az életpálya egészére, *Szabad* a választott időszakaszra, de az országos politikába ágyazva tudta bizonyítani, hogy a csesztvei és sztrégovai remete legendája nem tényeken alapul, helyette a korában élő és tevékenykedő forradalmi főbízott és az országgyűlési követ valós portréját vázolták. Érdekes és jellemző módon vita a közölt s feldolgozott dokumentumokkal nem folyt — inkább elhallgatták az új eredményeket mindazok, akik szellemi restségből vagy egyéb okból ragaszkodtak a régi, megcáfolt Madách-képhez.

Fontos tudománytörténeti mozzanat, hogy az évforduló táján megjelentek további művek is, egy-egy részterület kutatási eredményeit, vagy az addigi ismereteket összegezők. A teljesség igénye nélkül: *Baranyi Imre* a fiatal Madách gondolatvilágát rekonstruálta, *Waldapfel József* Madách és az utópista Fourier szellemi kapcsolatát vizsgálta, *Magyar Bálint* színház történeti vázlatot adott, *Radó György* 1964 és 1973 között a Tragédia fordításait gyűjtötte össze és elemezte, a kolozsvári *Kántor Lajos* a drámai költemény százéves utóéletét tekintette át. Elkészült *Sötér István* kismonográfiája is (*Álom a történelemről*, Bp. 1965.); legfontosabb segédkönyvünk, ha Madáchról beszélünk.

Az 1970-es évek ehhez képest kevesebb látványos eredménnyel szol-

gáltak. Annál több aprómunkával, amelyek zöme — megint csak szükségyszerű módon — a legkevésbé ismert életszakaszhoz, az 1850-es évekhez kapcsolódott. Közgyűjteménybe került és megjelent a Madách-család osztályegysége 1850-ből, anyagi helyzetük teljes rajzával; tovább gyűltek az adalékok Madách fogsága ügyében; sokkal gyarapodtak ismereteink a költő nógrádi kortársairól, barátairól. Egyéni hangú, összevetéshetetlen monográfia is esik ezekre az évekre, *Mezei József* könyve: *Madách* (Bp. 1977.)

Az évtized összegezésének a *Horváth Károly* szerkesztette *Madách-tanulmányok* című kötet tekinthető, amely eredetileg 1973-ra, a 150. születésnapra készült, de a hosszú nyomdai átfutás miatt csak a 155-re jelent meg. 1978-ban. Anyaga jellegzetesen átmeneti képet mutat: forrásközlés és feldolgozás, műelemzés és családtörténet található benne egymás mellett.

„Nincs műveinek kritikai kiadása, tüzetes, marxista szellemű életrajza, *Az ember tragédiájának* napjainkig terjedő színháztörténete...” Az 1971-es hiánylista — sajnos — máig is tételesen időszerű. Mindez persze nemcsak a kutatók szorgalmának vagy restségének kérdése. Egyetlen bizonyító példát erre! *Németh Antal* 1933-ban feldolgozta és megjelentette *Az ember tragédiája* színháztörténetének első ötven évéről készült krónikáját. Alapmű ez a javából, ma és a jövőben is nélkülözhetetlen. Nem mondhatjuk azonban: semmi dolgunk ezzel a fél évszázaddal, mert *Németh Antal* már feldolgozta. Azóta újabb régi előadásokról tudunk és amire neki nem jutott ideje, lehetősége, az továbbra is várat magára: kézbe kellene venni a hamburgi, bécsi stb. színházak rendezőpéldányait; képesűjságokból, díszlettervekből, jelmezvázlatokból idézhetenénk meg a régi előadásokat. Mindez összehangolt, többhelyütt folyó kutatásokat feltételez — egy olyan területen, amelyről jó, összefoglaló munkánk van! A jelenség nem rendkívüli, hanem természetes: a tudomány továbblépésének hétköznapi, elemi igénye. De eredményeket, meglevő kutatásokat megkerülni, tudomásul venni, mint az 1964 óta történt gyakran a közéleti Madách-arckép ügyében, pazarlás, hiba a súlyosabbak közül.

A hiánylista dacára, az 1980-as évek a nagy, összegező vállalkozások évtizedének ígérkeznek. A derűlátást nem a tervek és kutatói szándékok összessége indokolja. Hanem az elkészült vagy munkában levő kiadványok — s valamennyi Nógrád megye kiadásában. Van közöttük életrajzi kronológia (*Radó Györgytől*), régvárt bibliográfia (*Kozoca Sándor* összeállításában), levéltári iratközlés (*Leblancné Kelemen Mária* szerkesztésében). Várhatóan ez az évtized meghozza a *Tragédia* szövegének kritikai kiadását is, amelyet fordítók, dramaturgok, irodalom- és színháztudósok éppúgy nem nélkülözhetnek mindennapi munkájuk során, mint a közművelődésben dolgozók, az irodalomtanárok, tankönyvírók, antológiaszerkesztők. Őszintén meg kell azonban mondanunk, hogy könyvkiadásunk jelenlegi helyzetében nem számolhatunk a teljes életmű szöveggondozott, jegyzetelt kiadásával, amely legalább kilenc vaskos kötetet igényelne. Nincs is rá égetően szükség. A bizonytalan időrendű versek, a fiatalkori drámák, a feljegyzések a kutatók és az érdeklődők számára fellelhetők *Halász Gábor* 1942. évi összkiadásában. A főmű, a *Tragédia* mellett *Madách* levelezése vár újbóli kiadásra, mert 1959 óta itt történt meg leginkább az ismert anyag gyarapodása.

„Reformtankönyveinkben ma hét év után is a régi, babonává cáfoltt megállapítás szerepel.” — Ez a mondat 1971-ben *Madáchnak* az 1948—

49-es polgári forradalom és nemzeti szabadságharc alatti szerepére vonatkozik. De leírhatjuk ma is, 19 esztendőre helyesbítve az évek azóta eltelt sorát, a lényegen mit sem változtatva. Az előttünk fekvő és sokat vitatott gimnáziumi tankönyv (Irodalom a gimnázium II. osztálya számára, 1980.) igazolja, hogy ezen a téren egyenesen visszalépésről beszélhetünk. *Szegedy-Maszák Mihály* Madách-fejezete (368—407) terjedelmében elégségesnek tűnik a tankönyv arányait tekintve. Tartalmában már kevésbé. Ezúttal mégsem a Tragédia-felfogás és -értelmezés milyenségét firtatjuk, azt elfogadjuk a tudományosan megalapozott, lehetséges magyarázatok egyikének. Pusztán a tárgyi tévedésekre szorítkozunk.

Madách Gáspár Rimay Jánosnak nemcsak barátja, hanem unokaöccse is volt. A Tragédia költőjének édesanyja. Majthényi Anna sohasem volt bárónő. Madách forradalom alatti szerepléséről a teljes mondatot idézzük: „Súlyos szívbaja remeteségre kényszerítette, s így nem vehetett részt a fegyveres harcban...” Hogyan is szól ezzel szemben Nógrád vármegye forradalmi választmányának 1848. július 21-i jegyzőkönyve? A Baja felé útnak indítandó nemzetőregységgel „főbiztos beteges állapota mellett is magát elmenetelre felajánlván”, csak azért maradt ott-hon, mert a következő hadügyminiszteri rendelet kisebb egység küldését irányozta elő. A levéltári adatra, amelyet Krizsán László 1964-ben közölt, szó szerint rimel vissza Madách Pál magánlevele: „...holott a megye őt felmentette —, de ő önként felajánlott akkor...” Rákóczy Jánosnak. Kossuth rejtegetett titkárának álneve volt a Rakovecz; ket-tős családnevűnek, magyarosítottnak feltüntetni tévedés.

Hogy nem a tankönyvíró tollhibáiról vagy az újabb kutatások ismeretének hiányáról van szó, hanem következetesen továbbvitt elvekről, elárulja az utolsó alfejezet megerősítő címe: „Madách utolsó művei, politikai szereplése” — mintha bizony Madách csak 1861-ben politizált volna aktívan. A tanuló a pesti egyetemi évek után egy szót sem talál a megyei közéletéről, Madách centralista felfogásáról, sőt arról sem, hol élt a költő egyáltalán?

„Az ember tragédiája idegen nyelveken olvasmányként és színpadi pályafutása során is egyre gyakrabban lépi át az országhatárokat.” — Az 1960-as években megkezdődött folyamat folytatódott. A tartui észt és a minszki orosz nyelvű Tragédia-előadást — vendéjátékokon — a budapesti színházi közönség is láthatta. A grozniji produkcióról kevesebbet tudunk. Ami az új fordításokat és idegen nyelvű kiadásokat illeti, kö-zöttük két világnyelv is található, a spanyol és a portugál. Mindkettő újabb százmilliókkal bővíti a Tragédia lehetséges olvasóinak körét.

Az igazsághoz tartozik azonban, hogy van a Tragédia színház történetében néhány fehér folt, amelynek eltüntetése a magyar kultúra elsőrendű érdeke. Román nyelven, hivatásos színház még nem játszotta Madách művét, ugyanígy mindmáig késik a bolgár ősbemutató is. Az NDK-ban a rostocki színház az 1960-as évek elején felvette ugyan műsortervébe a Tragédiát, de bemutatóig nem jutottak el. Német nyelvtérületen még mindig kísért a „magyar Faust” legendája és nyilván a hitleri Németország előadásai (1937.: Hamburg; 1939: Berlin. 1940: Frankfurt am Main) is óvatosságra intik az illetékeseket. Remekművek kisajátítása és meghamisítása ellen viszont — véleményünk szerint — egyféleképpen lehet védekezni: nyílt eszmecserével, a valós vagy vélt akadályok elhárításával és helyesen értelmezett jó előadások létrehozásával. Ezt mutatja a Nemzeti Színház 1970-es, nagy sikerű vendéjátéka Berlinben és Lipcsében.

Ránki György Madách-operája sem maradt társtalan. *Peter Michael Hamel* müncheni zeneszerző 1980-ban fejezte be „Ein Menschentraum” című operáját, amelyben Madách halálos ágyán — anyja és Pál barátja társaságában — álmodja végig az emberiség történetét. A dalművet a kasseli operaház (NSZK) 1981-ben mutatta be és valószínűleg ezidén is műsorán tartja.

Végül — most már 1971-es hivatkozási alap nélkül — arról, milyen szerepet vállalt Nógrád megye a Madách-kultusz élesztésében. Nagyrészt a szűkebb pátriának köszönhető, hogy az 1964-es évforduló lendülete megmaradt, eredményei további szintézisek számára összegeződtek. A megyetörténet, a két városmonográfia (Salgótarján és Balassagyarmat), a múzeumi évkönyvek, levéltári kiadványok sora kinevelt a megyében élő vagy élt idősebb kutatók mellé (Belitzky János, Szabó Károly, Szabó Béla) egy olyan középnemzedéket (Horváth István, Praznovszky Mihály, Leblancné Kelemen Mária), amelynek tagjai országosan is számottevő kutatási eredményeket mutathatnak fel. A másik megyei „gyújtópont” a csesztvei emlékmúzeum volt. Míg Alsósztrégován a legutóbbi időkhöz az 1964-ben készült, szemléletében és tényanyagában már akkor sem éppen korszerű kiállítás látható (miközben a Madách-múzeum Körzeti Irodalmi Múzeummá minősült át...), addig a csesztvei kúria két szobája előbb a Németh Antal-hagyatékkal több helyiségesre bővült, majd 1973-tól a tárlókban a közönség olyan dokumentumokat is láthattott (például Madách rendőri megfigyelőlapját, másolatát Tompa Mihály *A golyóhoz* című verséről, a füleki választási jegyzőkönyvet 1848 nyaráról, a Madách-levéltár forradalmi plakátjainak néhány darabját stb.), amelyek még a tudomány számára is itt jelentek meg először a nyilvánosság előtt.

A Madách-kutatás helyzetképe felemás. Friss eredmények, új szemlélet az egyik, régóta húzódó alapvető munkák, nehezen érvényesülő szemléletváltás az oktatásban és az ismeretterjesztésben a másik oldalon. 1983 ne csak a számvetés ünnepe legyen, hanem alkalom és újabb lehetőség a rendszeres munkára, a világ elé lépő magyar klaszszikus, Madách Imre jobb megismertetésének javára.

Kerényi Ferenc

Újabb adatok Madách Imre főbiztosi tevékenységéről 1846—1848

1964-ben jelent meg a Nógrád megyei Múzeumi Füzetek 9. köteteként *Krizsán László* összeállításában *Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez* című kiadvány. Az 1973-ban megjelent publikációk sorában (Madách Imre születésének 150. évfordulója alkalmával) megemlíthetjük a Nógrád megyei Múzeumi Füzeteket felváltó Múzeumi Közlemények különszámát, melyben újabb Madách Imrre vonatkozó dokumentumokat adtunk közre. Az 1983-ban a Nógrád megyei Levéltár kiadásában megjelenő kötet közel 300 dokumentumának több mint a fele most kerül először az érdeklődők kezébe. Ezekből az eddig kiadatlan dokumentumokból hozunk néhányat jelen összeállításunkban, azzal a céllal, hogy Madách Imre főbiztosi, közeleti tevékenységét próbáljuk minél jobban megvilágítani.

Az 1846. július 15—16-i tisztújítás alkalmával választják főbiztossá. Mi is a főbiztos szerepe, feladata békében, háborúban?

A főbiztos gondoskodik a megye területén tartózkodó, illetve az azon átvonuló katonaság ellátásáról, elszállásolásáról, a katonai szállások, éléstárak használható állapotában tartásáról. Nógrád vármegyében négy katonai éléstár volt (Losonc, Fülek, Vadkert, Nagyoroszi), amelyeket közvetlenül külön biztos kezelt, de azok ellenőrzése a főbiztos feladata. Számon tartja a katonai bevételeket, kiadásokat, a megyei számvevő segítségével, összeállítja a megyei katonai terhek évi előirányzatát, elszámolja a hadiadót és intéz minden egyéb, megyei jogkörbe tartozó katonai jellegű feladatot (újoncozás lebonyolítása, szökevény katonák felkutatása, nyilvántartások vezetése stb.).

Háború esetén a főbiztos teendője hatványozódik, jelentősége fokozódik. Katonaállítás, nemzetőrség toborzása, a katonák, a nemzetőrök ellátása élelemmel, fegyverrel, takarmánnyal megfelelő mennyiségben, minőségben, meghatározott időre. Ez mind-mind olyan feladat, amelyet csak tervszerűen, szervezeten, jó irányító, átgondolt munkával lehet megvalósítani. Madách Imre főbiztos megbízatásának maximálisan eleget tett —, amint azt a korabeli dokumentumok tükrözik. (Valamennyi közölt dokumentum a Nógrád megyei Levéltárban található, így a forrásmegjelölésnél ezt nem tüntetjük fel.)

1.

A FŐBIZTOS TÉRÍTESSE MEG A ZÓLYOM
VÁRMEGYÉBŐL NÓGRÁD VÁRMEGYÉBE ÉRKEZETT
KATONASÁG KÖLTSÉGEIT

Balassagyarmat, 1846. augusztus 24.

A Nagy Mlgu M. Kir. Htó Tanács f. e. Aug. 4. 31308. Sz. a. Megyénk ebéli felterjesztése folytán, melyben a Zólyom megyéből össze vonulás végett megyénkbe érkezett katonaságot Zólyom megye által ellátatni kéretik, nevezett

megyének hasonló értelemben lett elutasításáról tudósítván, az eddig fordított költségekre nézve, szokott kiegyenlítés eszközzésére utasít.

Végzés: Első Alispán, Fő Biztosi és Hadi Fő Adó Szedői hivataloknak ön alkalmazásából kiadatván, Fő Biztos és hadi fő adószedő Urak egyszersmind oda utasítatnak, hogy Zólyom Megyéből ide érkezett katonaságra fordított minden nemű költségeket felszámítván, azok jegyzékét megtérítésnek Zólyom Megyénél leendő eszközzése végett hadiadék nélkül terjesszék elő; a NMIgu Htó Tanács megkéretni rendeltetvén, az iránt, hogy azon körülményeket, melyek a folyó évi mostoha termésnél fogva Megyénk adózó népének sorsára nézve, múlt évi helyzetnél is súlyosabb aggodalmakkal töltenek, figyelembe véve, a nyomasztóan érzett katonai tartás terhének némi enyhítése tekintetéből, de osztó igazságnál fogva is a Százados Kapitányi állomást, miután két század kormányzó külömben is megyénk által ellátott katonaság kormányzására felesleges szomszéd Ns. Zólyom megyébe által tételni, 's ezen Megyénk adózoit az általuk külömben is szükségtelenül viselt teher alól felmentetni méltóztatssék.

Kiadta Fő Jegyző
Friedeczky Lajos

(Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 2611/1846. szám, a 296/1847. sz. aktában)

2.

MADÁCH IMRE FŐBIZTOS VÉLEMÉNYE A LOSONCI KATONAI KÓRHÁZ ÁLLAPOTÁRÓL

Balassagyarmat, 1846. augusztus 29.

Madách Imre Fő Biztos a losonci katonai kórház rossz karban létéről jelentést tesz, s minthogy építése idő rövidsége végett nem eszközölhető, oda vélekedik, hogy legalább a szükséges anyagok még ez ősszel fuvaroztassanak össze.

Végzés: A köz munkák felosztásával munkálandó választmányhoz tekintetbe vétel végett utasítatik.

(Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, jegyzőkönyvek 2879/1846. szám)

3.

FŐBIZTOSI TUDÓSÍTÁS SZÖKEVÉNY KATONA ÜGYÉBEN

Balassagyarmat, 1847. január 11.

Tisztí tudósítás 1845-ik évi 2498-ik számú végzésre.

Alóllírott Vancsó János Szinóbányai lakosnak, fia — Csány József szökevény katonának megfogatásáért járó díj kifizetése eránt a T. N. Megvéhez nyújtott folyamodására, 1845-ik évi 2498. sz. alatti rendelést illetőleg hivatalosan jelentem, hogy a nevezett folyamodó a Buda Kerületi Orsz. Fő Biztosi hivatal utalványa mellett, Serémy Antal Fő Hadi Adó Szedő Úr által kifizettetett.

Költ BGyarmat 1847-ig év Jan. hó 11-én.

Madách Imre
Fő Biztos

(Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 608/1847. szám)

4.

MADÁCH IMRE FŐBIZTOS IGAZOLJA A NAGYOROSZIBAN LÉVŐ TISZTISZÁLLÁSOK KIJAVÍTÁSÁT

Balassagyarma', 1847. január 11.

Alulírott alássan 's egyszersmind hivatalosan is jelentem, hogy az 1846-ik Év őszi kijelölt igazításokat 's újításokat az Oroszi Tisztí Szállás Házaik körül az illető mester emberekkel előleges alku mellett miután elkészíttem, s

végeztettem a mester embereket a kijelelt 110 ft 24 xr száztíz forint és huszon négy krajtzárokkal pengő pénzek ön igazoló 's ide tsatolt nyuglatványai-
 ik mellett e következőké módon fizettem ki: jelesül

Az A betű kőműves bizonyítása szerént	60 ft. 48 xr.
A B betű asztalos bizonyítása szerént	26 ft. —
A C betű átsi munkáért szerént	12 ft. —
A D betű kovács munkáért	6 ft. 24 xr.
Az E betű ablakos bizonyítása szerént	5 ft. 12 xr.

Öszvesen így kifizetődött Száztíz forint és huszonnégy krajcárok ezüstben.
 Költ N. Oroszi Január 5-ig 847.

Szabó Lajos
 rszti Biztos

Az itt érintett kiigazítások csakugyan megtörténvén, az azokra fordított költségeket az előlegezettek sorából kihagyandóknak vélem.
 Költ. B. Gyarmathon 1847. Jan. 11-én.

Madách Imre
 Főbizt.

(Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 630/1847. szám; a
 Nógrád Vármegye Állandó Választmányának iratai 547/1848. számú
 aktában)

1848. március 15-ét és a márciusi törvények kihirdetését követően felgyorsulnak a politikai események Nógrádban is.

Az 1848. március 24-i balassagyarmati közgyűlés legfontosabb határozata „a közrend és a törvényes végrehajtás biztosítása”. Ennek megvalósítására alakult bizottságok tevékenységéből látható, hogy a nógrádi ellenzék cselekedni kíván. Madách Imre a 12 tagú „teljes hatalmú választmány” (a régi megyeirányítás fölé emelt forradalmi megyevezetés szerve) és több más bizottság tagjaként vesz részt az eseményekben — főbiztosi megbízatásának ellátása mellett.

5.

A TÖRVÉNYJAVASLATOK KIHIRDETÉSÉRE ALAKULT VÁLASZTMÁNY TAGJA MADÁCH IMRE IS Balassagyarmat, 1848. március 25.

A törvényjavallatok kihirdetése mellett, felvilágosításul szolgáló azon minta, mely végrehajtó tiszti karnak elnökileg kiadatott, a Választmány által is czélszerűnek találtatván, végrehajtó tiszti kar ahoz alkalmazva, a hirdetésnek 's felvilágosításnak (?) eszközzésére utasítatik.

1848-ik év Mártius 26-án Károlyi János Első Alispán Úr elnöklete alatt Kacs Kovács Károly, Plachy Sigmond, Madách Imre, Ebetzky Ferencz. Horváth Elek, Farkas Károl, Soóky Andor, Soóky Gábor, Veres Pál, Bende István Urak jelenlétében tartatott teljes hatalmú választmányi ülésben.

(Nógrád Vármegye Ideiglenes Választmányának iratai; jegyzőkönyvek 3, 1848. szám.)

Szinte határhő Madách Imre főbiztosi tevékenységének, az 1848-as eseményekben való részvételének megítélésében az 1848. április 7-i választmányi ülés (Ideiglenes Választm. jkv. 69 1848. szám), ahol az elnökölő alispán bejelenti, hogy „Madách Imre választmányi tag közben jött betegeskedése miatt nem munkálkodhatik”; helyettesítésével a választmány Thomka Sándort bizza meg. Megbízatásáról azonban nem mond le, hanem Csesztvéről kapcsolódik be — egészségi állapotától függően — az eseményekbe, az ügyek intézésébe.

6.

A MEGYEI FŐBIZTOS JAVASOLJA A VADKERTI KATONATISZTI SZÁLLÁSOK HELYREHOZATALA SORÁN FELMERÜLT KÖLTSÉGEK KIFIZETÉSÉT

Csesztve, 1848. május 4.

(Belső oldal)

A Vadkerti katonai tiszti szállásokon, ezekben létező bútorokon és a lovardán, az ezeket megvizsgáló mester emberek által talált hijánosságoknak elkerülhetetlen helyrehozatalára azon mesterembereknek ide mellékelt árjegyzékekben kitett költségeket kijelelés végett hivatalosan és alázatosan eképen sorolom elő:

1. Kőművesi munkabér, s az ehez kívántató anyagok ára	36 f 48 x
2. lakatos és kovács munkabér, kívántató anyagok ára	16 f 20 ¹ x
3. asztalos munkabére az ehez kívántatókkal ára	29 f 34 x
4. áts munkabére az ehez kívántatókkal anyagok ára	13 f 6 x
5. üveges munkabére az ehez kívántatókkal anyagok ára	6 f 43 ² x
összesen	96 f 32 x

Kelt Vadkerten, 1848. május 4-én

Szezsódy János rbiztos

A fent kitett Javitások véleményen szerint is szükségesek lévén, az azokra megkívántató Kilencvenhat forint, s harminckét xből álló összeg kijelelését hivatalosan javallom.

Csesztvén Május 4-én 1848.

Madách Imre

Fő Biztos

(Nógrád Vármegye Állandó Választmányának iratai 155 1848. szám)

7.

MADÁCH IMRE FŐBIZTOS ISMÉTELT KÉRÉSE ZÓLYOM VÁRMEGYE RENDEIHEZ

Csesztve, 1848. május 21.

A Zólyom megyében szállásolt Ferdinánd Császár dsidás ezredbeli katonaság, az 1846-ik évben, százados és osztályos gyakorlását Nógrád megyébe végezte, melly alkalommal azon katonaság élelmezésére a raktárakra, és más, az eredeti oklevelekkel igazolt, s Zólyom megyének, annak idejében által küldött számadásba körülményesen előadott tárgyakra ezen megye által tett költség 485 f. 23. xr. ppba ez ideig se térítődött vissza; — ezen összegnek visszafizetésére Zólyom megyét hivatalosan ajánlom újólág sürgettetni.

Kelt Csesztvén 1848. Máj. 21-én

Madách Imre

Főbizt.

(Nógrád Vármegye Állandó Választmányának iratai 544/1848. szám)

8.

A MEGYEI FŐBIZTOS SÜRGETI A KATONAI MÉRNÖKÖK ÁLTAL ELFOGYASZTOTT TERMESZTMÉNYEK, IGÉNYBE VETT SZÁLLÁSOK KÖLTSÉGEINEK MEGTÉRÍTÉSÉT

Csesztve, 1848. május 22.

Alólírott hivatalosan van szerencsém jelenteni, mi szerint e folyó évi Január 15-én 386 szám alatt a Ns Megye útján a N. M. Helytartó Tanácsnál a Megyében illetőleges a losonczy katonai állomáson működő s felsőbb rendet mellett ki küldött katonai mérnöknek élelmezésükre ki szolgáltatott termesztményeknek piaci ár szerinti, — úgy nem különben szállás alkalmatlanságok megtérítését a hozzá csatolt 94 darab eredeti nyugtatók által iga-

zolva — sürgetvén; annak sikerlése mind eddig el maradt; — Minél fogva, — minthogy az illető Helységeknek ezen késedelem, tekintvén az akkori nagy árát azon természetnyeknek nagy kárával késedelmeztetik, — úgy szintén az illető kezelő rendszerinti Biztos is ez irányú fáradozásával rendbe nem jöhet, — oda bátor vagyok hivatalosan a tisztelt megyei bizottmányt megkérni, hogy ennek sikerlését újabban az illető helyen sürgetni méltóztasson.

Költ Csesztvén, Május 22-én 848.

Madách Imre
Fő Bizt

(Nógrád Vármegye Állandó Választmányának iratai 544/1848. szám)

1848 júliusában határozat születik a nógrádi nemzetörség felállításáról. Madách Imre „beteges állapota mellett is magát” a nógrádi nemzetörökkel „elmenetelre felajánlván”; elmenetelére nem kerül sor, hanem a megyei főbiztosi tennivalókat látja el, bizottságokban tevékenykedik most már teljes aktivitással.

Ismeretes, hogy a nógrádi nemzetörök tervezett hadba vetése elmarad. Helyette tovább folytatódik a nemzetörök toborzása és az 1848. augusztus 21-i állandó választmányi ülés tárgyalja a „veszélyben levő haza védelmére” az országgyűlés által megajánlott újoncok kiállítását ki mondó miniszteri rendelet végrehajtását.

9.

A HAZA VÉDELMERE MEGAJÁNLOTT ÚJONCOK KIÁLLÍTÁSAVAL KAPCSOLATOS TEENDŐK ELLÁTÁSÁRA LÉTREHOZOTT TELJHATALMŰ VÁLASZMÁNY TAGJA MADÁCH IMRE IS

Balassagyarma', 1848. augusztus 21.

(...)

A megkívántató mennyiségű újonczok kiállításának gyakorlati sikerbe vétele, és a módoknak alkalmazása öszves megyei közönség által czélszerűleg eszközölhető nem lévén, egy teljes hatalommal felruházott választmány, mely a Ministeri rendeletben foglalt utasítás sinormértéke szerint fog eljárni, kiküldetlik, következő tagokból álló, Horváth Elek, Első Alispán mint Elnök, annak akadályoztatása esetében Másod Alispán; Fő Jegyző, annak akadályoztatása esetében 1-ső Aljegyző, Fráter Pál, Bekény János, Balogh József, Sréter Horác, Pronay Károl, Madách Imre; ezen Választmányban érvényes határozat hozatalára 3 tag együttléte szükséges.

A kivetés népesség arányához képest fog számvevő által rögtön eszközölni.

(...)

A kölcsön veendő pénzre nézve világosan elhatározatván; hogy az egyáltalában semmire másra, mint az újonczok kiállítási módjának könnyítésére fog használtatni.

Kiadta Fő Jegyző
Veres Pál

(Nógrád Vármegye Állandó Választmányának iratai Sz. n. [szám nélküli] 1848. szám)

Tagja még Madách a katonai állítás előkészítésére alakult bizottságnak, az újoncállítás végrehajtására alakult választmánynak; olvashatunk a dokumentumokban a választmány intézkedéseiről, eljár a hadi foadószedővel a hadiadó 1848. évi elszámolása ügyében.

Főbiztosi tevékenységének 1849. évi bemutatása, de annak még felvillantása is, éppen összetett volta miatt, meghaladja a jelen összeállítás kereteit.

Leblancné Kelemen Mária

Országgyűlési választások 1848 nyarán Nógrádban

(Egy vonás a politikus Madách arcképéhez)

Az utóbbi években, évtizedekben megjelent irodalomtörténeti publikációk jelentősen módosították képünket a beteges, s ezért politikától visszahúzóuló Madáchról. (Elég itt csak Krizsán László, Szabó Béla tanulmányaira utalni.) Mindezek ellenére irodalomtanításunkban, így aztán a köztudatban is, még mindig él az a sematikus Madách-kép, amelynek előzményei, gyökerei a századfordulós összegezésekben lelhetők föl.

A Nógrád megyei köznemesség életmódjának, politikai szerepvállalásának kutatása során akarva-akaratlan több ízben érintettem Madách 1840-es évekbeni politikai szereplésének kérdéseit. Kutatásaimban vizsgáltam Madácson politikai körét és környezetét, annak kapcsolatrendszerét, külön foglalkoztam legjobb barátja, Szontagh Pál életútjával, a szegénylegény-egylettel, az 1847-es választásokkal. Az eddig feltárt adatok egyértelműen alátámasztják az említett kutatók eredményeit: Madách betegsége ellenére is aktívan vett részt a megyei politikában. Elsősorban 1846-tól, amikor visszatért a közeletbe és közigazgatási tevékenysége sokirányú lesz. Mindezek ellenére nem szabad túlzott jelentőséget és szerepet nyilvánítani Madáchnak ezen a téren. Nem csak életkora, de politikai-közigazgatási gyakorlata miatt is csak ekkor kezdett felfelé ívelni ilyen irányú pályája. Az viszont kétségtelen, hogy vállalt és kapott feladatai, elvégzett munkája perspektivikusan a megyei vezetők első sorába emelte volna őt, sőt még ennél messzebbre is gondolhatunk. (Amint majd az be is következik 1861-ben.)

Mindezek igazolására mutatom be az 1848 júliusi országgyűlési választásoka¹, amelyek során első ízben került sor a népképviselési rendszer működtetésére. (E bemutatás csak vázlatos, egy nagyobb tanulmány rövidített változata.) Madách szerepét ezekben az eseményekben nem, vagy csak alig ismerjük, holott a valóságban igen fontos feladatai voltak.

Magyarországon 1848 áprilisáig a feudális joggyakorlat évszázados tradíciói által kialakított és kodifikált választási rendszer volt érvényben, amelynek alapjai még Werbőczyig nyúltak vissza. E rendszer értelmében országgyűlési követeket csak a megyék nemesei közül választhattak és csak a nemesek választhattak. Nógrád megye nemesei két követet küldhettek az országgyűlésre, amelyen a főrendek és a főnemesek személyükben vehettek részt, a szabad királyi városok szavazata pedig öszszességében ért fel egy vokssal, míg a polgárság, jobbágság nem szavazhatott és választhatott.

Az 1848. évi V. törvénycikk — egyike az áprilisi törvények legfontosabbjainak — jelentős változásokat hozott, csak sok esetben nem tudta következetesen megváltoztatni az évszázados gyakorlatot. A törvénycikket ideiglenesnek tekintették, csak az első országgyűlésre tartották érvényesnek, de azután a történelmi változások mind a kezdeményezést, mind a gyakorlatot megváltoztatták.

Az új törvény meghagyta a nemesek választójogát (aktívat és passzívat egyaránt), s így a nemes minden körülménye ellenére (például vagyoni helyzete) is szavazhatott, míg a nem nemeseknek a választójogot cenzushoz, azaz anyagi feltételekhez kötötték. Az aktív választójog feltételei még így is Európában a legmodernebbek voltak. Természetesen csak a férfiakra terjedt ki, de széles tömegek előtt nyitotta meg a demokratikus közéletben való részvétel lehetőségét. Ám a cenzus jóvoltából ez a kapu mégsem tárul túlságosan tágasra. A választónak joga megszerzésére például szüksége volt legalább 300 Ft értékű házra, földre, vagy falun 1/4 úrbéri telekre, vagy mint kereskedő, gyáros, saját üzlettel, műhellyel rendelkezzen, s ha kézműves, legalább állandóan egy segéddel dolgozzon. Jövedelemre való tekintet nélkül kaptak választójogot az értelmiségiek, mint például az ügyvédek, tanítók, jegyzők, orvosok stb.

Mindezek következtében nem jutott választójoghoz a magyar parasztiak nagyobb része, például a szellérek és a kereskedő, iparos osztály jelentős rétege sem.

A törvény gyakorlati megvalósítása során választókerületeket alakítottak ki, amelyek egy követet küldenek az országgyűlésbe. (Ezek száma meggyenként változott.) Előírták, hogy 1848. május 1-ig meg kell állapítani a megyéknek a kerületi beosztást, azoknak székhelyeit, létre kell hozni egy „központi választmányt”, amely a választásokkal kapcsolatos tennivalókat intézi. Meg kellett szervezni az összeírásokat a hiteles választói névjegyzék összeállítására. A választást legalább négy héttel az országgyűlés összehívása előtt kell megtartani. A választási gyűlésen kell jelöltet állítani. Ha csak egy jelölt van, akkor közfelkiáltással is lehet választani, ha több, akkor szavazni kell, s ezt a szavazatszedő választmány irányítja. Szavazni csak személyesen lehet, és az lesz a követ, aki a szavazatok általános többségét megkapja. Ha ez nem derül ki, a két legtöbb szavazathoz jutott követjelölt között újabb választást kell tartani. Végül a győztes megkapja a követi megbízáselevét.

Mindezek ismerete azért is szükséges számunkra, hogy a következőkben a nógrádi fejlemények tárgyalásakor ne kelljen utalgatnunk az országos előírásokra, azok szellemére.

A megyei események május 1-én kezdődtek. A megyei közgyűlés, ilyen néven az utolsó, számos jelentős határozatot hozott.

Az első — s ez csak részben érinti a választásokat — létrehozták az új megyei választmányt, azaz azt a testületet, amely hivatva volt szolgálni, összefogni a megye munkáját. „Mind azon hatóságot fogja gyakorolni, mely törvény s alkotmány szerint a megyei közgyűléseket minden tekintetben illette” — írják a jegyzőkönyvben. Ez a testület 300 személyből állt, kimutatásuk szerint ekkor még csak 283 főt választottak meg.

A választmány összetételében már demokratikus, hiszen a nemesek mellett találunk tanítót, bírót, jegyzőt stb. De a valós társadalmi helyzetet továbbra sem tükrözte. A választmány tagjainak több mint 50 százaléka még mindig nemes volt, sőt a lelkészek, a bírók, jegyzők stb. között is fellelhető nemesi származású, így az arány még nagyobb. Minden jelentős nemes család képviselőjét ott találjuk; Prónay, Fáy, Szentiványi, Plachy, Forgách, Szontagh, Dessewffy, Sréter, Kubinyi, Gellén, Mocsáry, Baross stb. Ez is mutatja, hogy a megyei nemesség — miként szerte az országban osztályos társaik — mereven és görcsösen ragaszkodott a hatalomhoz, vélt és valódi pozícióihoz. Így aztán rendkívül cse-

kély lett a valóban munkás- (értsd dolgozó) réteg aránya az új megyei választmányokban.

Hogy a valóságban hogyan nézett ki a választmány, arra konkrét példaként a szécsényi járásból választott tagok listáját érdemes megnézni. Ehből a járásból 91 fő került a megyei választmányba, akik közül 49 volt a nemes, 5 katolikus pap, 3 protestáns lelkész, a nemes községek képviselőjében (tehát szennyükben is nemesek) 6 fő, jegyző 11 fő, s végül amit így jelöltek: helységek bírái és közlakói: 17 fő. Tehát a járásból mindössze ez utóbbi 17 ember képviselte a népet, azaz mindössze a választmányi tagok 18 százaléka!

A választmány tagja volt egyébként a fenti létszámon kívül hivatalból minden addigi megyei tisztviselő, így Madách is, aki 1849-ig a hadi főbiztos tisztjéről nem mondott le és feladatait maradéktalanul ellátta. (Rajtuk kívül választmányi tag volt még az öccse, Madách Pál is.)

A választások ügyében is a törvénynek megfelelően sok döntést hoztak. A május 2-i közgyűlésen kijelölték a megye hat választókerületét. Ezek: balassagyarmati, nógrádi, füleki, losonci, szécsényi és ecsegi kerület. Mindegyiknek központja is volt: Balassagyarmat, Réttség, Fülek, Losonc, Szécsény, Szirák. Nem sokkal később ezt úgy módosították, hogy a nógrádi kerület székhelye nem Réttség, hanem Nógrád lett, míg az ecsegi választókerület központja Szirák helyett Ecseg lett.

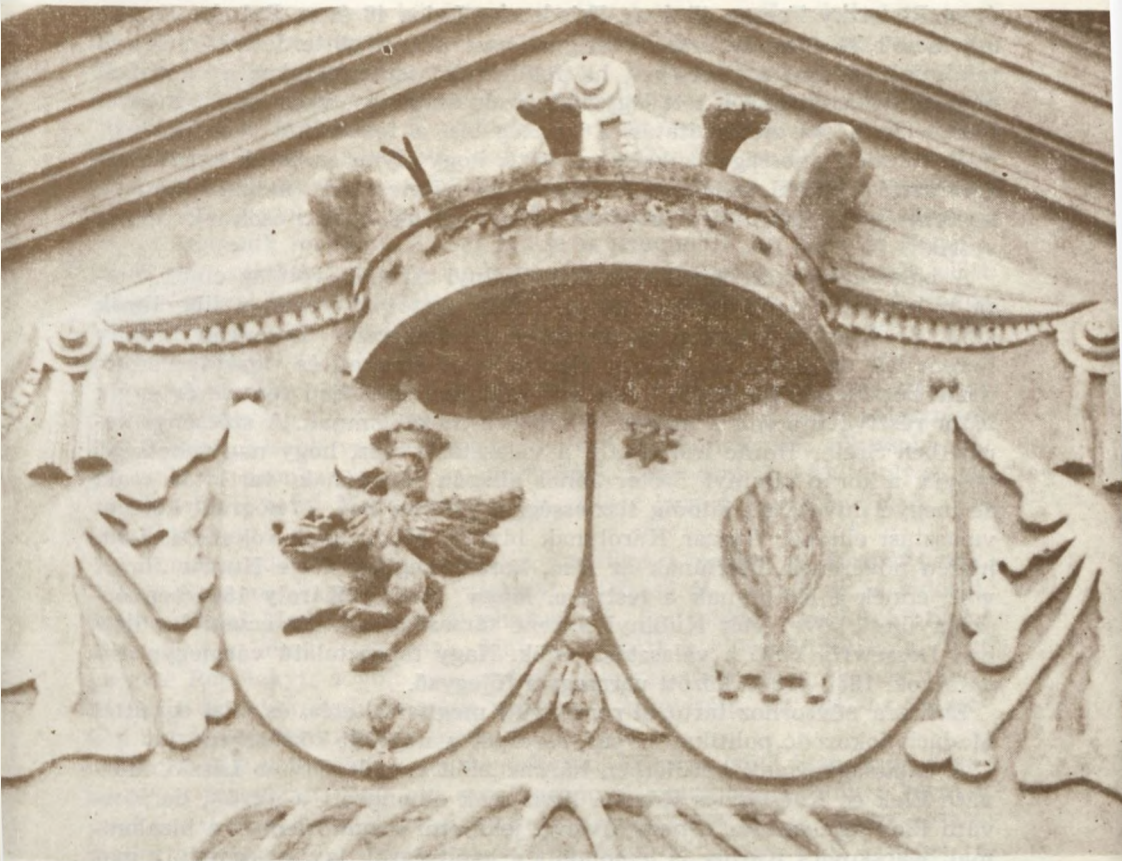
Ekkor feltűntették az egyes kerületekben a települések és a lakosság számát is, ami így alakult:

Balassagyarmati kerület:	50 település	28 508 lakos
Nógrádi kerület:	50 település	28 716 lakos
Füleki kerület:	97 település	32 417 lakos
Losonci kerület:	69 település	29 680 lakos
Szécsényi kerület:	66 település	28 878 lakos
Ecsegi kerület:	55 település	28 313 lakos

Ez természetesen nem a választók száma. Egy másik kimutatás szerint Nógrád megye lakossága a választás idején 192 128 főt tett ki, amelyből 15 272 volt az összeírt választó. Ez a lakosság 7,49 százalékának felelt meg, ami ugyan jobb volt az országos átlagnál (6,07 százalék), de még így is csak egy részét jelentette a potenciális választóknak.

Ezt az összeírást csak később szervezték meg. Egészen pontosan május 22-én tárgyalta az állandó választmány Szemere Bertalan belügyminiszter rendeletét, amely szerint „a legújabb félelmes rohanással egy más felváltó események tekintetéből” szükséges az országgyűlés összehívása július elejére. Az összeírás során listára vették a megyében élő zsidókat, mánásokat is. A nemeseket nem írták össze, mert arra már kevés volt az idő, hanem a meglevő nemesi jegyzőket használták fel az összegzés céljára. Ugyanakkor a belügyminiszteri rendelet alapján elkészítették a választókerületi beosztást mutató térképet a lakosság számának és nemzetiségének kimutatásával együtt. (Ezt Pokorny Gusztáv megyei mérnök állította össze.)

Az összeírások nem mentek zavartalanul. A középponti választmány által kiküldött választási összeíró biztosok több helyről, például Romhányból, Tereskeről és más településekről jelentették, hogy a lakosok ellenük támadtak, amikor a helyszínen megjelentek az összeírás elvégzésére. Szerintük az ellenszegülés oka „az illetőknek kiskorú, még a szabadsággal járó jog és kötelességet kellő felfogásra ki nem fejlett álla-

potuk...” A valóságban e mögött azt a tényt is látnunk kell, hogy az áprilisi törvények némelyike nem elégítette ki a paraszti tömegek jogos várakozását, s ezért a megyében is — például az örökváltás ügyében — több helyen összecsapások történtek, amelyeket mindenhol karhatalommal törtek le. (A fenti esetekben is azt határozták, hogy erőszakkal kell fellépni az ilyen büjtogatások ellen és a helyszínen kell azonnali ítéletet hozni.)

Magát az országgyűlés összehívását István nádor május 20-án kelt 1930. sz. rendelete tette ismertté. Ezt a megye június 7-i választmányi ülésén olvasta fel és határozta el a leirat megyei köröztetését.

A választásra mind a hat kerületben egy napon, június 26-án került sor és ezekben már szerepet játszott Madách Imre is. (Politikailag jelen volt eddig is a megyei közéletben mint tisztségviselő.) A füleki választási kerületben választották a választási elnök tisztségére. Az V. törvénycikk értelmében ugyanis minden választókerületben a választás vezetésére egy elnököt és egy jegyzőt kellett választani. Az elnök nyitja meg a gyűlést, ellenőrzi a szavazás hitelességét, jogosságát, dönt a felmerülő kérdésekben, összesíti az eredményt, elkészíti a jelentést stb.

Jelentős feladat ez vagy sem? Ahhoz képest, hogy követté is jelölhetők volna, nem. De hát a jelöltek mindegyike az idősebb, tapasztaltabb generáció képviselője volt. Említsük meg néhányukat: Kubinyi Ferenc 52

éves, Repetzky Ferenc 47 éves, Friedeczky Lajos 48 éves, Pulszky Ferenc ugyancsak 34 éves, de már diétai gyakorlat állt mögötte. Jelentősnek kell találnunk viszont a tisztséget, ha felidézzük ismereteinket a korabeli nógrádi választásokról, lett légyenek azok diétaiak, vagy csak megyei tisztújítások. Az etetés, itatás, a vesztegetés, a fokosoktól repedő koponyák mindennaposága szükségessé tette, hogy olyan emberek kerüljenek a választási elnöki posztokra, akiknek becsületessége, megbízhatósága, korrektsége és tekintélye garancia arra, hogy az atrocitásoknak elejét veszik.

A balassagyarmati kerületben Szentiványi Anzelm volt az elnök, maga is kétszeres országgyűlési követ. Nem tartozott ugyan a liberálisok közé, de jelentős politikai gyakorlattal rendelkezett. Losoncon Prónay Ferenc lett az elnök. „Szilárd alkotmányos érzelmű és igazságszerető, tiszta becsületességű férfiú”, aki már fiatalon, 1823-ban részese és egyik bátor résztvevője volt a megyei ellenállási mozgalomnak. A szécsényi kerületben Sréter Horác irányította a választást. Igaz, hogy nagytehetségű bátyja, a korán elhunyt Sréter János alispán árnyának tartották csak, de megyei hivatalait mindig tisztességgel töltötte be. A nógrádi kerület választási elnökét Huszár Károlynak hívták. Madáchnak rokona is volt, hiszen nővérének, Máriának az első, korán meghalt férje Huszár József volt, ennek a Károlynak a testvére. Maga Huszár Károly 1844-ben országgyűlési követ volt Kubinyi Ferenc társaságában. Az ecsegi kerületben Dessewffy Ottó a választási elnök. Nagy tapasztalatú vármegyei hivatalnok, 1839—1846. között vármegyei főjegyző.

Ehhez a névsorhoz tartozni rendkívüli megtiszteltetés, és jelzi egyúttal Madách fokozódó politikai súlyát, szerepét a nógrádi közéletben.

A balassagyarmati kerületben három jelölt is volt. Sréter László, Horváth Elek és Kacs Kovics Károly. Azaz csak elhangzott a nevük, de Horváth Elek kijelentette, ő nem kívánja jelöltetni magát, nem él a bizalommal. Kacs Kovics Károly is lemondott a jelöltségről, így az egyedül maradt Sréter Lászlót szavazás nélkül egyhangúlag választották meg.

A losonci kerületben hasonló módon ment végbe a választás. Egyedüli jelölt Kubinyi Ferenc volt, akit közfelkiáltással választottak meg, hosszú és tisztességes politikai pályafutása során immáron harmadszor diétai követnek.

A szécsényi kerületben, ahol Madách Pál volt a választási jegyző, ugyancsak egyhangúlag lett megválasztva Pulszky Ferenc a kastély és az uradalom új ura.

Ecsegen sem történt másként. Ellenjelölt híján közfelkiáltással választották meg Horváth Ödönt.

A nógrádi kerületben már bonyolultabb volt a helyzet. (Ebből később országos botrány is támadt.) Három jelöltet állítottak, akik közül a reggel 9 órától este 6 óráig tartó szavazáson Friedeczky Lajos, a hivatalban levő főjegyző 859 voksot, Muslay Sándor 655, míg Árvay József 292 szavazatot kapott. Az előírások szerint másnap reggel meg kellett ismételni a szavazást Friedeczky Lajos és Muslay Sándor között. Az előbbi most 923 voksra tett szert, míg Muslayra 46-tal kevesebb jutott. Így itt Friedeczky Lajos lett a követ. (A botrány oka természetesen a megszokott: a vesztés ellenfél csalással, vesztegetéssel vádolta Friedeczkyt és pártját és a mandátum megsemmisítését kívánta.)

Madách Imre kerületében, a fülekiben, ugyancsak három jelölt akadt; Ottlik Ákos, Repetzky Ferenc és Baross Miksa személyében.

Elsőnek szavazatszedő küldöttséget választottak, amelynek hat tagja a három jelöltet képviselte. A választási jegyzőkönyv szerint (ez az egyetlen fennmaradt teljes jegyzőkönyvünk) Baross Miksa hamar kiesett, mindössze tizenhatalan szavaztak rá. Kiseb volt a harc Ottlik Ákos és Repetzky Ferenc között. Kezdetben szorosán együttthaladtak, de aztán Repetzky fokozatosan előnyre tett szert. Ottlik Ákosra 381, míg órá 916 voks jutott. A szavazás végén Ottlik Ákos kijelentette, annyira egyértelmű Repetzky győzelme, hogy inkább visszalép a jelöléstől, feleslegesnek látja a második fordulót. Baross Miksa is lemondott, így követté Repetzky Ferenc választatott meg, amit az elnök Madách a jelenlevők előtt hangos szóval ki is hirdetett. (Mind a hat kerületben tehát a birtokos osztály tagjai közül kerültek ki a követek, hűek maradv a megye eddigi hagyományaihoz.)

A megyei választás jegyzőkönyvét összesítő és a belügyminiszterhez felküldő Horváth Elek alispán nyugodtnak nevezte a nógrádi választásokat, hiszen „kiseb verekedéseket kivéve”, nem történtek súlyosabb kihágások. Ez azonban annak is köszönhető, hogy többek között olyan elnökök voltak, mint Madách Imre, aki már a kezdet kezdetén elejét vette a botránynak.

Fennmaradt rövid tájékoztatója, amelyet a megye új főispánjának, Ráday Gedeonnak küldött a választás leírásáról. Ebből az is kiderül, hogy a fiatal Madách korát meghazudtoló érettséggel, körültekintéssel állta útját a készülő viharnek. Már csak azért is előretekintő volt, mert ismerte Repetzkyt, a volt szegénylegények vezetőjét, viharos megnyilatkozásait és táborának igencsak vehemens irányítóit. Az 1847-es választási botránynak óta még egy esztendő sem telt el!

Már a választás előtti este megérkezett Fülekre, ahol igen nagy ingerültséget tapasztalt. Volt aki már Losoncra akart nemzetőröket kérni a rend fenntartásához. (1847-ben a katonaságot vetették be Balassagyarmaton a rendbontók megfékezésére.) Madách ezt elkerülendő reggel 6 órára megbeszélésre hívta össze a követjelölteket és pártvezéreiket, s nyugalomra hívta fel őket. Azután a csendbiztos segítségével elszedette a választóktól fegyvereiket, azaz a jó erős botokat „mikkel igen bőven el voltak látva, s nem kiseb alakúakkal, miután egy kerítés kiszedett karóival” fegyverezték fel magukat. A szavazatszedő helyen néhány kirendelt füleki nemzetőr vigyázott a rendre, a gyülekező szavazók között pedig Okolicsányi Miksa fősolgabíró és Bubla Károly csendbiztos sétált fel s alá, hogy a csendet és a nyugalmat fenntartsa. Így sikerült aztán a választást a már ismert eredménnyel lezárni.

Ez az apró történeti adalék is jelzi, hogy Madách politikai szerepe nem csak a hadi főbiztosságban követhető nyomon, s nemhogy elhúzódtott volna a politikai feladatok elől, de még a sűrűjéből is részt vállalt.

Az első népképviselési országgyűlés nógrádi követei aztán az egyre nehezebbé, bonyolultabbá váló politikai-hadi viszonyok között politikai végzettségük, eszmésszilárdságuk szerint vettek részt az ország ügyeinek további irányításában.

Praznovszky Mihály

Madách Imre hadbíróági perének nyomában

**(Szemelvények a szerző hasonló című
megjelenés előtt álló munkájából)**

Annak ellenére, hogy a Tragédia minden egyes jelenete azt tükrözi, hogy szerzője mindent tud az emberről és az emberiségről, amit tudni lehet, s múltról, jelenről és jövőről szinte látnoki szemmel vall, mégis valahogyan úgy élt, s részben még ma is úgy él az irodalmi köztudatban, mint, aki sokat betegeskedve, élettől, emberektől elszakadva, távolról és felülről nézett mindent, birtokára behúzódvá átadta magát a magányosságnak és már-már a reménytelenségnek is.

Erről a Madáchról nehéz feltételezni és elhinni, hogy szemével nem csak a messzi múltba és a távoli jövőbe tekintett, hanem saját korában is benne élt, s mi több, tevékenyen részt is vett korának politikai és eszmeáramlataiban, sőt, ami ennél is több: nem zárkózott el olyan *tettek*től sem, amelyek megkísérelték azt a kort, amelyben élt, embersége-sébbé, igazabbá és szabadabbá tenni.

A köztudatban egy konzervatív Madách-kép alakult ki és élt hosszú időn keresztül. Ezt a konzervatív Madách-képet ápolták — jeles, sőt egészen kiváló — életrajzírói és méltatói közül is sokan. A „beteg Madách” — minduntalan ezzel a jelzővel találkozunk. Való igaz, hogy Madách nem volt egészséges ember, de azért ez nem jelentett állandó jellegű és teljes passzivitást a körülötte zajló eseményekkel szemben.

Az 1960-as évek folyamán végre egy — Madách korábbi életrajzíróitól sok tekintetben eltérő — új Madách-kép kezd kialakulni.

Az új Madách-kép kialakításán munkálkodott *közvetve* Waldapfel József irodalomtörténész, egyetemi tanár, majd *közvetlenül* és újabb kutatásokat végezve, Szabad György történész, egyetemi tanár, Krizsán László, Kerényi Ferenc, Lukács Lajos, Belitzky János, Lemblanc Zsolt-né és Szabó Béla. Ők abban hoztak újat, hogy a „beteg Madách” és a „passzív Madách” portréja mellé bátran föl merték vázolni saját koncepciójukat, azt az új Madách-képet, amely véleményem szerint, (s véleményemet az általam hosszú évek során összegyűjtött levéltári adatok is megerősítették) minden eddiginél sokkal közelebb áll az „élő”, a valóságos Madáchhoz. Kerényi elsősorban Madách ifjúkorát, fiatal éveit vizsgálta és vont le részletesen elemző, újszerű következtetéseket, Krizsán László pedig Madách 1848—1849-es tevékenységét vizsgálva új és valósabb megvilágításba helyezte a költő forradalom alatti szereplését. Az eddig ismeretlen dokumentumok közlésével utóbbinak elsőként sikerült cáfolnia azt a csaknem évszázados hiedelmet, mely szerint Madách 1848—49-ben elvonult a társadalmi haladásért, s a szabadságért folytatott harc küzdőtereiről. Ugyancsak Krizsán Lászlótól indult el az a feltételezés, hogy a „bűjdoso” Rákóczy János, Kossuth egykori titkára, nem is annyira csak *bűjdoso* volt, hanem esetleg *összekötő* — az emigráció és a Habsburg-ellenes felkelést szervező személyek között. Az én kutatásaim is ezt a koncepciót látszanak megerősíteni. . .

Madách Imre és az abszolutizmus elleni szervezkedések

A teljes Madách-peranyag hiányában nem mérhető le pontosan, hogy mennyi volt Madách Imre szerepe ezekben a szervezkedésekben. Tisztább képet akkor kaphatnánk, ha őt magát „szóllattatnánk” meg, legalábbis egy-egy kihallgatási jegyzőkönyvön keresztül —, de még ez esetben is előfordulhatna, hogy „megszépítve” kerülnének elének az adatok, hiszen a bíróság előtt csaknem mindenki igyekszik mentesíteni magát, vagy kompromittáló dolgokat elhallgatni.

Melyek tehát azok az adatok, amelyek rendelkezésünkre állnak, és amelyekre —, ha néhol kritikával is, de támaszkodhatunk?

Én magam kb. 1966-ban találtam első ízben olyan levéltári adatokat, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a Tragédia írója részt vett abban a nagyarányú szervezkedésben, amely gerillacsapatok felállítását célozta.

Az első adatot szinte a véletlen hozta elém. Munkahelyemen, a Hadtörténelmi Levéltárban, valamilyen oknál fogva a K. k. Militär Districts Commando zu Pressburg 1848—1852. évi (51. számú) mutatóját forgattam. Tekintve, hogy Madách Imre személye és irodalmi munkássága mindig is vonzott és érdekelt, s *Az ember tragédiáját* mindenkor a világirodalom legnagyobb remekművei közé soroltam — ösztönösen nyitottam ki a mutatókönyvet az M. betűnél. S valóban, az 1852-es évnél több helyen is szerepelt a költő neve. Az első bejegyzés szerint „*Madách Emerich és Alex Pesten voltak*” — s utalás arra, hogy a Rákóczy János elrejtésével kapcsolatos ügy miatt.

Ez a bejegyzés még korántsem lepett meg, hiszen tudtam, hogy Madách Imrét perbe fogták amiatt, hogy Rákóczy Jánost, Kossuth egykori titkárát — cseh vadászként — birtokán rejtegette. A meglepetés akkor ért, amikor ugyanott, néhány sorral lejjebb ezt a bejegyzést láttam: „*Madách Imre, guerilla rabló bandában való részvétel*”. Utána felsorolva az ügyre vonatkozó iratok jelzete, iktatószáma. A mutatókönyvben tovább lapozva, az S. betűnél (ugyancsak az 1852-es évnél) a következőket találtam: Stark Mihály, Madách és Hinkó gerilla bandákban való részvételével kapcsolatos vizsgálata. Utána az iktatószám. Az újonnan felbukkant nevet, a Hinkót is megkerestem a mutatóban, és valóban, szerepelt ő is, a következőképpen: Hinkó János Losonczi, a gerilla rablókkal való kapcsolat. Ugyanott lejjebb: Házkutatás Madách és Hinkónál, a rablókkal való kapcsolat miatt. Szintén ugyanott: Huszár Károly, István és László Madách Imrével való kapcsolat miatt. Végül ugyancsak a H. betűnél egy megmosolyogni való megjegyzés: Hanzély Ferenc, Madách Imrével való kapcsolat. Hanzély Ferencnek nem politikai kapcsolata volt a Madách családdal, s nem is Imrével, hanem —, mint ismeretes —, az ifjú Madáchnéval, Fráter Erzsébettel. Az osztrák megfigyelő szervek még Madáchné kedvesében is összeesküvőt gyanítottak.

Amikor ezeket az első adatokat láttam, arra gondoltam, hogy ezek talán csak számomra újak és meglepőek, s lehetséges, hogy az irodalomtörténet már más forrásból ismeri mindezt. Kételyeimet ellenőrizendő, elmondtam mindent Waldapfel József professzornak, aki a bölcsészakaron irodalomtanárom volt, s akivel továbbra is tartottam a kapcsolatot. Az eredmény meglepő volt: Waldapfel professzor határozottan állította, hogy tudomása szerint az irodalomtörténetírás nem ismeri az általam elmondottakat, az irodalmi köztudatban csak az él, csak az ismeretes, hogy Madách Imrét Rákóczy János rejtegetése miatt tartóztatták le. Erő-

sen biztatott a kutatás folytatására. Így azután részint Waldapfel professzor ösztönzésére, részint pedig Madách iránti vonzalmamtól indítatva, megragadtam azokat a szálakat, amelyek révén a továbbiakban elindulhattam, illetőleg folytathattam a kutatást.

Legelőször is a császári királyi haditörvényszékek név- és tárgymutatóit néztem át, Madách nevét keresve. Szerepelt több ízben is, jelzettel együtt. Csakhogy az iratok nem voltak a helyükön! Sejtve, hogy ez nem lehet véletlen, keresni kezdtem azoknak az ismert magyar íróknak és költőknek az aktáit is, akikről tudtam, hogy a Bach-korszakban bírósági eljárást, illetve pert indítottak ellenük. Szomorúan kellett megállapítanom, hogy e perek anyaga teljesen hiányzik levéltárunkból. Így tehát valószínűleg az sem véletlen, hogy a Madách-peranyag nincs a helyén. Megsemmisítették-e az osztrákok valamikor, mint kompromittáló iratokat, vagy a bírósági eljárások során eredeti helyükről kiemelve, más aktákhoz szerelték? — ma már nem lehet megállapítani. Az sem lehetetlen, hogy valamelyik bécsi levéltárban megvannak, más peranyaghoz hozzácsatolva.

Kik voltak a gerillaper vádlottai és szereplői, ezek közül kik álltak (vagy állhattak) közvetlen kapcsolatban Madáchcsal?

A leggyakrabban szereplő nevek: Hinkó János, Stark-Erős Mihály, Skrzetulsky Kázmér, Podhorszky Mária, Podhorszky Anna stb. Ezekbe a személyekbe mintegy belekapaszkodva végeztem kutatásokat a Hadtörvénelmi Levéltár őrzetében levő abszolutizmus kori fondokban (hadbíróságok és katonai kerületi parancsnokságok), majd a Magyar Országos Levéltár őrzetében levő K. k. Militär-und Civil-Gouvernement für Ungarn iratanyagában, végül Nógrád megye levétárában is. Lépésről lépésre haladva sikerült hozzávetőleges képet kapnom arról a nagyarányú országos méretű szervezkedésről, amelyben a birtokos nemességtől kezdve, az iparosrétegekig az akkori magyar társadalomnak csaknem minden ágazata képviselve volt.

Hogyan vallanak erről az egykorú források?

Előjáróban meg kell jegyezni, hogy az osztrák nyomozó hatóságok jelentéseit nem tekinthetjük mindig tárgyilagossnak, azok sok esetben túloznak. Úgyszintén a gyanúsítottak vallomásait sem fogadhatjuk el mindenkor teljes mértékben hiteltérdemlőnek — érthető okokból —, hiszen nagy volt a tét: elítéltetés, vagy felmentés. Ha a vádlott gyengébb jellemű volt, úgy — maga mentségére — inkább társait igyekezett befekeztíteni. S végül nem szabad megfeledkeznünk a megfizetett és beépített besúgókról és rendőrkémekről sem. Ezek természetesen főlnagyitannak mindent, hogy saját szerepüket, saját jelentőségüket előtérbe tolják. . .

„Cs. kir. Rendőrigazgatóságnak. . .

. . . *Kapu András, a ceglédi cs. kir. járás volt írnoka, a következőket adja elő: Ismeri a letartóztatott Stark Mihályt (Erőst), Gerebi és Káldori néven is, Szelén ismerkedett meg vele bizonyos Butkay Miklós úrnál, akinél több hónapot töltött. Időközönként Pesten is találkozott vele egy 2, vagy 3 emeletes házban a sóhivatal mellett haladva, a 2. emeleten egy Potorszka nevű hölgnél, ahol Kovács Károlyt a sümegi járásból is be-*

mutatták neki. Ugyanebben a házban lakik az a Mária, akit a tegnapi levelemben is említettem, és, aki Potorszka asszony lánya. Hosszabb időn keresztül fontos politikai közléseket mondott egymásnak Erős és a fent nevezett hölgy. Felszólították, hogy vegyen részt ő is. Erős bizalmas lett Kapuhoz, és bevallotta, hogy ő nem Stark, Erős, Gerebi, Káldori, hanem báró Kemény Farkas Erdélyből, és Kossuth megbízásából Magyarországon népfelkelést szervez; ezt a munkát igen gyorsan akarja befejezni, hogy mire Kossuth hazajön a közeljövőben 200 000 franciával, minden készen legyen. Továbbá megnevezte a szervezést végzők neveit is: Madách Imre csesztvei földbirtokost Nógrád megyéből, Hinkó Jánost Losoncon, Lipcsei Imrét és Ürményi Mihályt Tiszafüredről, továbbá biztosan állította, hogy Potorszky asszony és Csepcsányiné — Szemere lány — is kapcsolatban van a szervezőkkel. Azon kijelentésének igazolására, hogy Stark, Erős valóban báró Kemény Farkas, elmondta, hogy az Angol Királynőhöz címzett szállodában két erdélyi úrral, Pálffy Domokossal és Kenderessy Farkassal látta egy asztalnál ülni, ahol Stark-Erős családja iránt érdeklődött a két úrnál. Egy második alkalommal két levelet adott fel jelenlétében Erdélybe, egyet sógorőjének, Köhlös Zsuzsannának Magyarbretsányba, a másikat sógorának, Köhlös Miklósnak Gyulafehérvárra. A fogoly a továbbiakban azt vallja, hogy a Vörös néven szereplő fogoly neve sem Vörös, sem Skrzetulszky, hanem Ostrovszky, és egy lengyel emigráns, akit Potorszky asszony hat hétig ápolt betegként.

Stark-Erős — Kapu vallomása szerint báró Kemény Farkas — mindezt tagad, ami személyére vonatkozik, de bevallja, hogy Figyelmessyvel és Hatvanyval beszélt, ők mondták, hogy az országban 64 000 Kossuth-hívót tartanak számon, akik a forradalom kitörésekor —, mely előtt állunk — harcra készek.

A jegyzőkönyvet lezárták és a letartóztatottakat a közeljövőben átadják a nagyváradi katonai törvényszéknek.

Gyula, 1852. október 13.

Békés megyei cs., kir. elöljáró

Julius von Bonyhád
mp.

A K. k. 2. Militär Districts Commandó (Pressburg) jelentése a Militär-und Civil Gouvernement für das Königreich Ungarn-hoz, Budára.

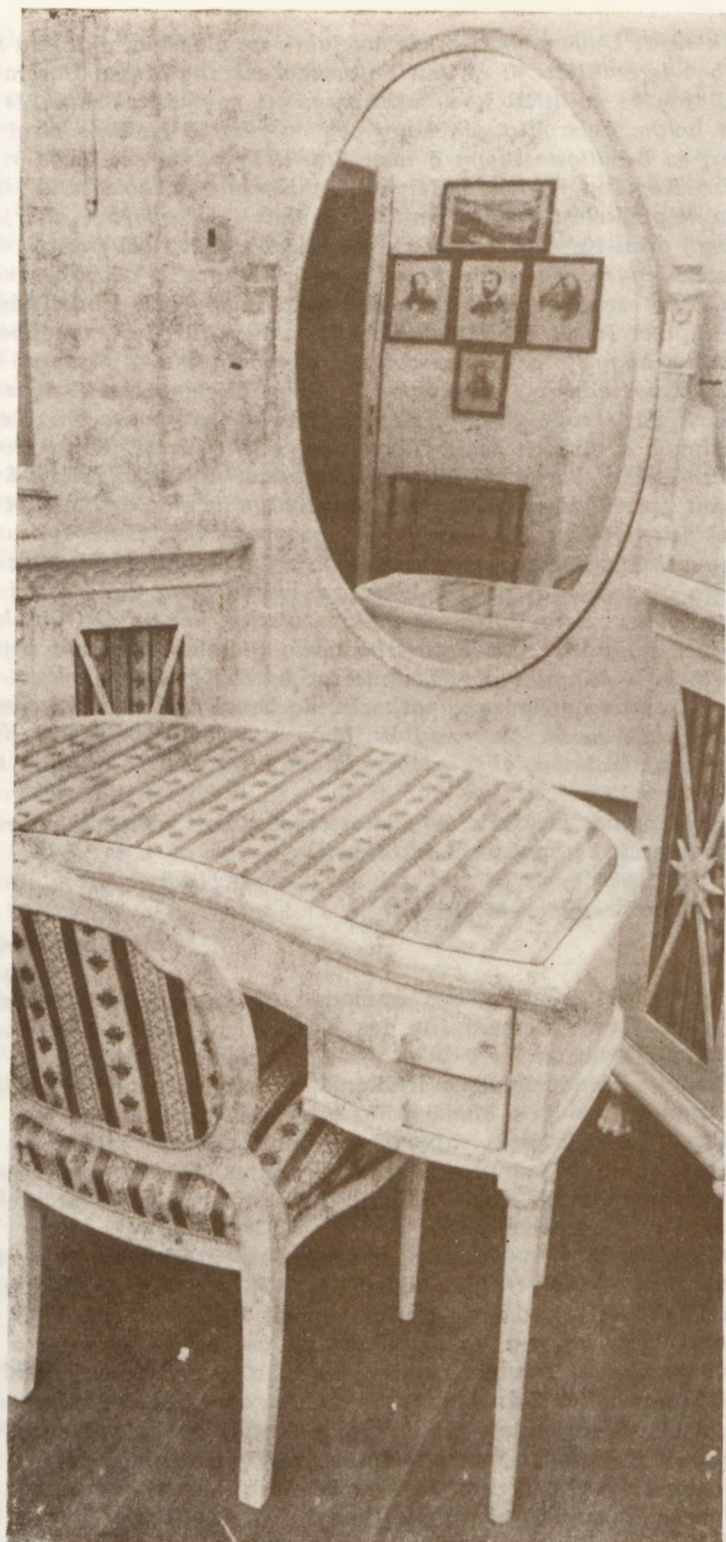
Pozsony, 1852. november 8-án.

(A jelentés a Madáchnál és Hinkónál tartott házkutatásról tesz említést, valamint felsorolja a Madách-ház vendégeit, barátait.)

Madáchnál a házkutatás sajnos kevés eredménnyel járt, mert azokat az iratokat, amelyek kompromittálhatták volna Madáchot, már hosszabb ideje megsemmisítették. Csak kis számú iratot találtak, jelentéktelen tartalommal, ezeket beszolgáltatták.

A Hinkónál történt házkutatás eredményéről a jelentés írója még nem tud. Azokról a személyekről, akikkel Madách és rokona, Majthényi Pál, továbbá Hinkó érintkezik, az irathoz csatolt melléklet referál, s egyben megkérdezi, nem lenne-e jó, ha Madáchot és Hinkót átadnák a pesti haditörvényszéknek, miután kapcsolatuk van a gerillabandákkal.

Az 1852. november 2-án kelt iratmelléklet, amelyet eredetileg a balasagyarmati eljárás terjesztett fel Pongrácz Arnold grófnak, Nógrád megye elöljárójának Balassagyarmatra, s innen másolatban ment tovább — felsorolja azokat a személyeket, akikkel Madách Imre és rokona, a nála lakó és hasonló gondolkozású Majthényi Pál érintkezett. Ezek alapos megfigyelés alatt álló személyek.

1. *Frideczky Lajos*, tereskei lakos, a forradalom előtt megyei főjegyző, a forradalom alatt parlamenti küldött, később felügyelő, politikai állásfoglalása forradalmi, az uralkodóház ellensége.

2. *Fráter Pál* rédei, Heves megyei lakos, a forradalom előtt első alispán Nógrád megyében; a forradalom alatt annak élére került ugyan-csak Nógrád megyében; forradalmi hitvallású, inkább ellensége, mint barátja az uralkodóháznak, nem gyakori vendég Madáchnál. Terveinek kivitelezésében energikus, tevékeny egyén.

3. *Rakovszky Kálmán*, tereskei lakos, a forradalom előtt és alatt állástalan volt. Hitvallása forradalmi, ellensége az uralkodóháznak, pártjának csak visszhangja, nem tevékeny ember.

4. *Huszár Károly*, tereskei lakos, táblabíró Nógrádban, konzervatív, mérsékelt; a forradalom alatt és most is visszahúzódó, nem nevezhető forradalmárnak, de a jelenlegi állapotokkal nincs megelégedve, sajnálja az összeomlást és a mostani kormánynak inkább ellensége.

5. *Lisznyai Kálmán*, főleg Pesten lakik, a forradalom előtt megyei aljegyző, a forradalom alatt történetíró a forradalmárok oldalán. Mindig a forradalmárok táborában volt. Forradalmár, ellensége az uralkodóháznak, most költészettel foglalkozik, beszédei izgatóak, nem sokszor volt Madáchnál, de, ha lehetett, mindig hosszabb ideig.

6. *Huszár István* a forradalom előtt szolgabíró, amikor Majthényi László királyi biztosként Nógrádba érkezett, akkor főszolgabíró, a cs. kir. csapatok visszavonulása után a felkelők megérkezése során Görgey táborába ment és itt megsebesült, harcképtelenné vált. Hitvallása inkább forradalminak mondható, gyakran volt Madách Imrénél és Majthényi Pálnál.

7. *Huszár László* szintén Huszár Károly fia, sohasem viselt hivatalt, iskoláinak befejeztével csak mezőgazdasággal foglalkozik. Politikai véleménye apjáéval azonos. Gyakran látogatja mindkét (Madách és Majthényi) házat.

8. *Paczolay Nárcisz* debrecsényi lakos, a forradalom előtt dühösen konzervatív beállítottságú, majd a forradalom alatt nemzetőr kapitányként szolgált és a nógrádi zászlóaljat vezette. A forradalom után Debercsényben lakott családjá körében. Forradalmi beállítottságú, gyakran van Madáchnál és Majthényinél.

9. *Baloghy István* a Hont megyei Balloghban lakik, idegen megyéből származik, így nem ismeretes a gondolkozása. Sokat járt Majthényi Pálhoz, akinek lányát fogja feleségül venni.

10. *Blaskovits Pál*, Luka Nyényén lakik Hont megyében, meggyőződése forradalmi, gyakran jár Madách Imréhez és Majthényi Pálhoz.

11. *Bekény János* Kishalápon lakik és mint táblabíró, az ellenzéki párt híve, a forradalom alatt egy önkéntes csapat kapitánya, a forradalmi kormány javára egy salétromműhelyt állított fel Halápon. A forradalom után elfogták, később elengedték. Forradalmár, ellensége az uralkodóháznak, gyakran megfordul a Madách- és Majthényi-házban.

12. *Trápler Mihály* (elírás, helyette Trajtler — S. H.) szügyi lakos, gazdálkodó, olyan egyén, akinek politikai állásfoglalását nem lehet megállapítani. A forradalom előtt nem szolgált, a forradalom alatt csak rövid ideig volt szolgabíró, gyakran látogatja Madách Imrét és Majthényi Pált.

13. *Szilany Miklós* (elírás, helyesen Szilassy — S. H.) most Szügyön lakik, feleségének gazdaságában dolgozik, sohasem volt állami szolgálatban, forradalmi gondolkozású, gyakori vendég Madáchnál és Majthényinél.

14. *Paczolay Imre*, Szügyön lakik, a nemzetőrségben főhadnagy, ké-

sőbb honvédkapitány lett. A forradalom után birtokán gazdálkodott. Forradalmár, ritkán van Madáchnál és Majthényi Pálnál.

15. *Ruskai András*, Kisecseten lakik, mint bérlő. Forradalmi beállítottságú, tevékenysége, figyelmet sem érdemel, Madách rokona, de ritka vendég nála.

16. *Hanzély Ferenc*, becskei lakos nem szolgált sem a forradalom előtt, sem utána — e jelentés írójának tudomása szerint — forradalmi gondolkodású, gyakran jár Madáchhoz.

17. *Madách Károly*, Madách Imre fivére. Forradalmi hitvallású.

Ezek gyakran jártak nála (Madáchnál) névnapokon, nyúl vadászaton stb. Hogy ezek az összejövetelek politikai jellegűek voltak, vagy sem, azt nem lehet tudni. Ajánlatos lenne egy megbízható egyént fölkeríteni, tudakolja meg, milyen szándékban járnak. . .

Mi lehetett a valóság? Egészen bizonyosat nem tudhatunk, még akkor sem tudnánk, ha az iratok valamelyikéből — maga Madách Imre szólna meg. (Vagyis, ha meglennének a Madáchcsal felvett kihallgatási jegyzőkönyvek.) Ugyanis nem valószínű, hogy beismerő vallomást tett volna, miként azt a nem túlzottan művelt ember benyomását keltő és gyenge jellemű Kapu András tette. Madáchnak tudnia kellett, hogy egy beismerő vallomással nem csak önmagát, hanem társait, barátait is veszélybe sodorja.

Egy bizonyos: Madáchot nemcsak Rákóczy János elrejtésével, hanem gerillacsapatok szervezésével is vádolták. De ezt a két vádpontot sem lehet egymástól élesen elválasztani. A két ügy tulajdonképpen egy ügy volt, illetve egymással összefüggő, egymáshoz kapcsolódó láncszemek. Hogy volt-e valami alapja a gerillaügynék Madáchot illetően? Az itt ismertetett iratok alapján, azt hiszem, tiszta lelkiismerettel válaszolhatunk *igennel*. Legalábbis, ami a dolognak azt a részét illeti, hogy Madách *kapcsolatban állt* azokkal az emberekkel, akik valóban fő részesei voltak a szervezkedésnek (az a megfogalmazás már a feljelentők és az osztrák rendőrhatalóságok túlzásai közé tartozik, hogy „főszerepet játszik Madách Imre csesztvei földbirtokos”), *tudott, tudnia kellett* a szervezkedés céljáról, egy neki „kiosztott” feladatot (Rákóczy János bűjtatását) saját kárára és veszélyére tisztességgel el is végzett. A következő láncszem a gerillacsapatok megszervezése és felfegyverzése lett volna, de ezt, mint tudjuk, egy véletlen folytán (amikor a vásárosokat fosztogató valódi rablók helyett a politikai konspirálókat fogták el) jóformán csírájában elfojtották. Az aktív „gerillasorozásban” nem valószínű, hogy Madách olyan nagyon tudott volna tevékenykedni, de a *felfegyverzésben* igen, ebbe minden valószínűség szerint bele is kapcsolódott volna. S ehhez meg is volt a lehetősége, amellyel bizonyára számolt is. Ugyanis a Madách-birtokon, Alsósztrégován nagyobb mennyiségű lőfegyver volt elrejtve, két helyen is. . .

Abban mindenképpen bizonyosak lehetünk, hogy amikor az 1983-as esztendőben kettős ünnepelésre készülünk: Madách Imre születésének 160. a Tragédia színpadi bemutatójának 100. évfordulójára —, akkor a konvenciókon és szép szándékú hagyománytiszteleten túlmenően egy olyan ember emléke előtt tisztelgünk, aki a múlandó időben egy kicsi ország részére maradandó értéket alkotott, s aki sok-sok eljövendő generáció számára mindig fog újat és igazat mondani: életről és halálról, reményről és pusztulásról, küzdelemről és elbukásról, s valahol, a minden dolgok legeslegmélyén arról is, hogy mindez mégsem volt hiábavaló.

Spáczay Hedvig

Érd el a mit kívánsz s' így
boldog.

Mudack. Im

1830.

Chandeleur

Tanóra

Fig. 12. K. T.

A nógrádi Madách

Emberek és népek életében vannak olyan helyzetek, amikor a legfontosabb létkérdésekre nem a politika tud feleletet adni és nem is a tudomány, hanem a költészet. A maga korának kérdéseire ilyen költői felelet és útbaigazítás *Az ember tragédiája*. A magyar nép, a magyar történelem létkérdéseire felel ez a mű, holott abban egy halvány utaláson kívül szó sincs a magyar történelemről, hanem ehelyett az egyiptomiról, a görögről, a bizánciról és így tovább. Ennek ellenére *Az ember tragédiája* a nemzeti sors átéléséből született és üzenete ahhoz a néphez szól, mely a mű megírása idején végzetes helyzetben volt. Miért volt szüksége Madáchnak az egész világtörténelemre ahhoz, hogy egyetlen nép történelmi útján segítsen eligazodni? Madách nemcsak egy nemzetben, hanem az egész emberiségben gondolkodott és a világtörténelem alapkérdéseit a nemzeti történelemben is felismerte. Ha nincs haladás, ha reménytelen körbeforgás az egyetemes történelem, ha az emberiség egymást váltó eszmék balekja és minden elszántsága, hősiessége ellenére csak a rövidebbet húzza, akkor mi értelme a forradalomnak, vagy a szabadságharcnak, mi értelme az ellenállásnak, az elnyomással szemben? *Az ember tragédiája* kieleztetten teszi fel ezt a kérdést, és némileg talányos, vagy inkább óvatosnak mondható feleletet ad rá, amikor a *küzdés* és a *bízás* szükségességét hirdeti. Vannak, akiket a Tragédia zárósora, a „Mondottam ember, küzdj és bízva bízzál” végtanulsága nem elégít ki. Vannak, akik azt hiszik, hogy ez a végtanulság ellentmond az egész cselekménynek, sőt még olyan henyé hiedelemmel is találkozunk, mely szerint a mű utolsó sorát nem is Madách írta, hanem Arany ragasztotta volna a Tragédiához. *Az ember tragédiájának* kézírata egyszeriben megcáfolja ezt a dilettáns elméletet, de ennél súlyosabb cáfolat, ha valóban megértjük a Tragédiát, és így jövőnk rá arra, hogy a *küzdés* és *bízás* elve a mű egész cselekményéből logikusan következik és ugyancsak következik magának az emberiségnek történelméből is. Elismerhetjük, hogy az Úr ezzel a zárszóval sovány vigaszt nyújt az emberiségnek, de még ezzel is többet nyújt a történelem értelmetlenségének és reménytelenségének hirdetőinél.

Józan végtanulság, mely tette és alkotásra serkent, és lehet-e szebb tartalma az emberi életnek és a történelemnek, mint az alkotás — ezen persze nem egyedül a művészi alkotást kell értenünk, hanem a szó legtagább értelmében: az élet megalkotását, a munkák és feladatok elvégzését. Mindez felesleges és értelmetlen lenne, ha az emberi életet és a történelmet céltalan körforgásnak kellene tekintenünk. Pedig a Tragédia az egész történelmet kudarckok és értelmetlenségek sorozatának mutatja, de a szinte elviselhetetlenné fokozott kilátástalanság fejezetei után, mégis a kilátásosság mellett foglal állást. Sokan tekintik pesszimista műnek *Az ember tragédiáját* — legutóbb épp egy nagy gondolkodó, Lukács György hirdette annak —, de akkor mivel magyarázhatjuk, hogy e mű

olvasása, vagy meghallgatása után az emelkedettség szent komolysága tölt el bennünket? Madách nem volt cinikus, és a kora sem volt az, pedig Madách kora a magyar történelem egyik legsanyarúbb fejezete.

Tíz esztendő múlt el a magyar szabadságharc bukása óta, amikor sztrégovai magányában Madách *Az ember tragédiája* megírásába belekezdett. Ezt a korszakot, melyben a *Tragédia* megszületik, az önkényuralom korának nevezik a történészek. A magyar szabadságharcot leverték, osztrák és orosz seregek özönlötték el az országot, s közülük még az orosz volt a jobbik. Mert a cári seregek átadták helyüket az osztrákoknak, de addig sem elegyedtek a magyar belső viszonyokba. Az osztrák vezetés alatt azonban rémuralom kezdődött, kivégzésekkel, várfogságra szóló ítéletekkel, s a legenyhébb büntetés még az volt, ha valakit besoroztak az osztrák hadseregbe és évekre elvitték a lázongó északolasz városokba. Magát Madáchot is bebörtönözték, Kossuth titkárának rejtegetése miatt. Pozsonyban, majd a pesti Újépületben raboskodott, egyes híresztelések szerint meg is botozták. De rab volt akkor az egész ország is: önállóságától megfosztották, beolvasztották az osztrák örökös tartományok közé, a rendet osztrák zsandárok tartották fenn és cseh, morva hivatalnokok áradata foglalta el az állásokat. Arisztofanészi szatirájában a *Civilizátorban* Madách mindezt sommásan bemutatja. Mert az országot civilizálni, azaz polgárosítani akarták, osztrák minták szerint, mint valami gyarmatot, ahol vademberek élnek. Nem is a katonai vezetésből származtak az igazi bajok, bár Haynau tábornok vérszomjas és kegyetlen volt, hanem a kormányon levők középszerűsége és képzelőerejük hiánya miatt. A magyar reformkor színvonalát zseniális államférfiak adták meg, olyanok, mint Kossuth, Széchenyi és Deák, és még a politika második vonalában is olyan rendkívüli egyéniségek szerepeltek, mint Eötvös József, Kemény Zsigmond, vagy Szalay László. Az új rendszer azonban ezeket a gondolkodónak is nagy politikusokat félresöpörte, szerepüket osztrák hivatalnokoknak adta át, akik a magyar államférfiaknak a térdéig sem értek. A forradalom utáni első osztrák miniszterelnök Felix Schwarzenberg herceg, ez a félig katona, félig diplomata, erkölcsileg züllött, cinikus és szadista, majd Bach, aki a barrikádok hordószónokából váltott át a reakció szolgálatába, vagy az olyan szürke egyéniségek, mint báró Geringer vagy Schmerling lovag, akiknek neve az önkényuralom egy-egy korszakát jelzi. Az 1848-ban megbukott Metternich ugyan szintén reakciós volt, de legalább az árnyalatok iránt fogékony, tehetséges politikus, egy Széchenyi méltó ellenfele. Az önkényuralom azonban a szürkéséget és középszerűséget juttatta uralomra. De olyan szürkéséget, középszerűséget, mely kegyetlen is volt, mivel félt. Félt a forradalomtól, melynek néhány véres jelenetét kellett végignéznie Pesten, Bécsben és Prágában. Ne feledjük, a magyarok ellen küldött osztrák seregeket az a Windischgraetz herceg vezette, akinek feleségét a forradalmárok egy eltévedt golyója ölte meg, prágai palotájában. És mégis, Windischgraetz volt az, aki húzódozott a halálos ítéletektől, Schwarzenberg herceg pedig az, aki minden alkalmat megragadott kivégeztetésekre. Ő félt leginkább a francia jakobinus diktatúra megismétlődésétől a Habsburg-birodalom fővárosaiban, guilottine-okkal és lámpavasra akasztott arisztokratákkal. Ezt a világot és annak légkörét Jókai ábrázolja leghitelesebben a *Köszívű ember fiai* második részében. Terror, félelem és tehetségtelenség korszakát kell elképzelnünk Madách köré, amikor a sztrégovai csendben *Az ember tragédiáját* megírja.

Nógrád megye viszonylag tiszta és nyugodt sziget volt a félelemnek és az unalomnak abban a ködtengerében, mely az országot elöntötte. Az önkényuralom korának egyik történetírója hívja fel figyelmünket arra a körülményre, hogy az elnyomatás mintegy az önnön ellenmérgeként hozta létre a bensőséget, a családi élet elmélyülését, a lélek belső világába való alászállást. Ez az állapot kedvezett *Az ember tragédiája* gondolatiságának is. Zord idő volt, akárcsak a kortársnak, Kemény Zsigmondnak történelmi regényeiben. És az ilyen idő kiválasztja a lélekből a védekezést. Ilyen védekezés *Az ember tragédiája* is.

Sztregova és a nógrádi, kiterjedt Madách-birtokok nem virágoztak ugyan, nem hoztak busás jövedelmet, mégis, Madách lakóhelye olyan civilizáltságot mutat, amilyennel a kor nemesi birtokain nemigen találkozunk. A sztregovai kastély, könyvtárával és szalonjaival, angol metszeteivel és nemes bútoraival, városiasabb környezet, mint amilyenben akár a pesti írók is élnek. És ugyanakkor valami patriarkális kedélyesség is jellemzi: a falu népe a kastély kapubejáratát használta átjárónak, útja megrövidítése végett. Madách még élvezte is a járaskelést, a tereferét. A kastély könyvtára, melyet ma az Országos Széchényi Könyvtár őriz, színvonalas anyagával nemcsak Madáchnak, hanem elődeinek műveltségét is bizonyítja. Madách életrajzát tanítják az iskolákban, mégis ki kell emelni belőle két fontos mozzanatot, melyek a Tragédiába is belejátszottak: az anya és a feleség szerepét. Az egyetlen nő, akivel Madách szemléletileg azonosulni tudott: édesanyja volt. Jelleméről is az anyjához írott gyermekkori levelek árulnak el legtöbbet. Felfokozott érzékenységről és ragaszkodásról tanúskodnak azok a levelek, s olyan gyengédség szólal meg bennük, mely egykönnyen sebezhetővé válik. Házasságának kudarcában épp úgy részes az erős anyához kötődés, mint ahogyan a Tragédia Évájának feloldó, kiegyenlítő hatásában is. Az anya szerepe méginkább megnő, amikor felbomlik Madách házassága. Fráter Erzsikét vette feleségül, kissé könnyelmű, álmodozó, féktelen, mert szerencsétlen természetű dzsentri leányt, aki nem maradt hű hozzá fogsága idején, s akit a kiszabadult Madách kocsira ültet és elküld a háztól. Már ebből is könnyű kiolvasni a Paradicsomból kiűzetés motívumát, melyet a Tragédia harmadik színe olyan költőileg kerekít ki.

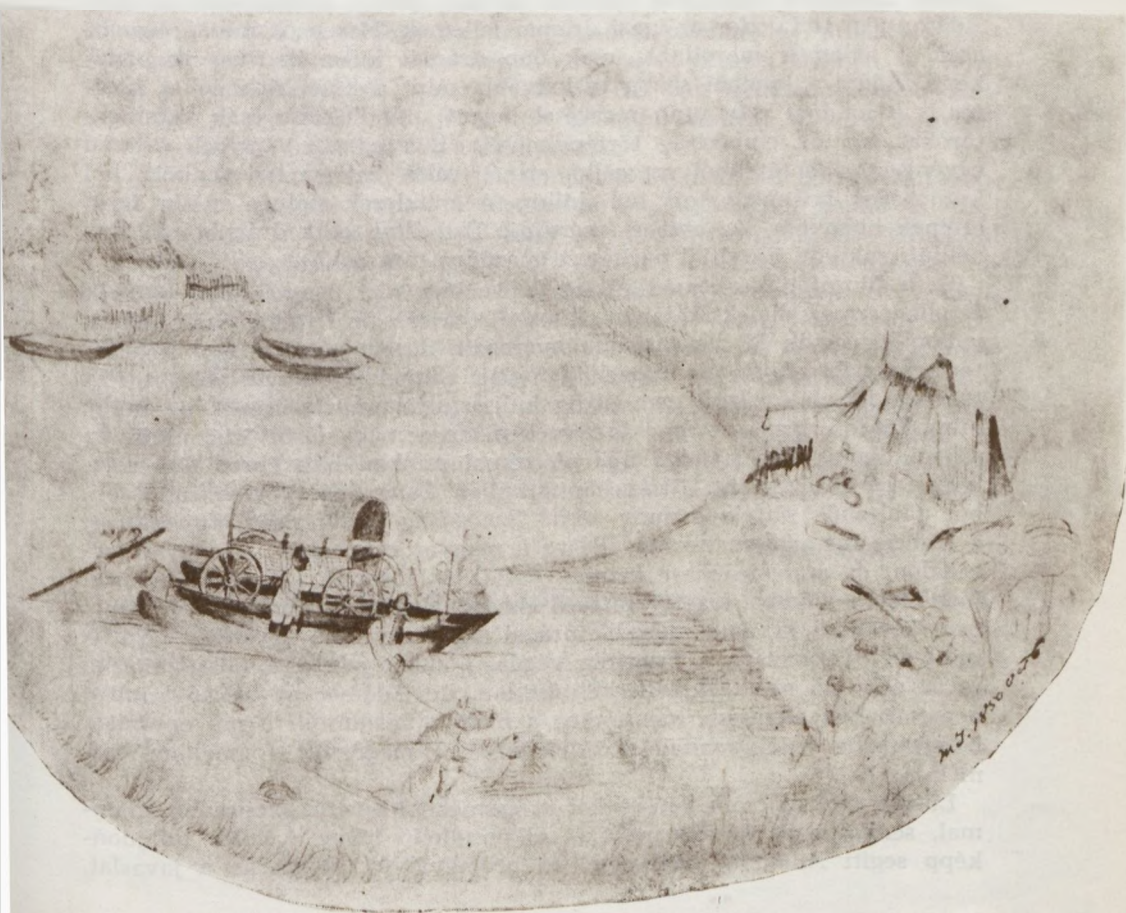
A nő drámabeli szerepének megértése nélkül nem érthetjük meg a Tragédiát. De ezt a szerepet Madách költeményeiből is megérthetjük, talán még világosabban, mint a Tragédiából. Madách nem volt jelentős versíró —, de a legnagyobb költőink egyikének tekinthetjük, ha első-sorban költeménynek, s csak másodsorban drámának fogjuk fel *Az ember tragédiáját*. Versei némileg haloványok, de még ebből a haloványságból is kivillan néha egy-egy meglepő strofa, és ezekben ugyanaz a különös gondolat fejeződik ki: életében az embert a természet valamiféle erői, sugallatai segítik, melyek úgy járvák át a lelket, mint az elvesztett Paradicsom kései üzenetei, és ezeket az üzeneteket az állatok, a gyermekek, a zene — és a nő közvetítik hozzánk. A Tragédiában Éva mindig az elvesztett Paradicsom üzenetét közli, még akkor is, amikor gyarlónak látszik. Éva miatt veszett el a Paradicsom, de ugyanő az, aki megmenti az öngyilkosságra készülő Ádámot, anyaságával pedig az egész emberiséget. Az életben mindig érvényesülnek megmentő erők — ez utóbbiakat a Tragédiában a Földszellem személyesíti meg —, melyek megakadályozzák, hogy igazi hazánktól, a földi valóságtól elszakadjunk, és ugyancsak védenek meg attól, hogy bezárkózhassunk eszméink hideg és elvont közegébe. A Nő és a Természet tehát: gyarlóságunk és

menekvésünk zálogai — azzal mentenek meg, ami bennük gyarló és tehetetlen és visszatartó erőkké kell válniok ahhoz, hogy megmentsenek.

Ezzel el is érkeztünk a Tragédia alapeszméjéhez, de előbb még pillantást kell vetnünk arra az útra, mely a Tragédia létrejöttéhez vezetett. Láthatjuk, hogy a költeményekben érlelődik a gondolat, mely szerint az embert a természeti erők mentik meg. Sajátos materializmus fejeződik ki ebben, költői materializmus, melyre Madách ideológiai kárhoztatói nem figyeltek föl, s csak azt vették észre, hogy a büchneri, a mechanikus materializmust kárhoztatja, pedig hát ezt kárhoztatták Marx és Engels is.

Akárhány előjelét látjuk azonban Madách költeményeiben és drámáiban *Az ember tragédiájának*, ennek a remekműnek létrejöttét lehetetlen Madách korábbi írásaiból megmagyarázni. Számos drámát írt a Tragédia előtt, melyekben, akárcsak a költeményekben, felvillan egy-egy jelenet, de ezek a színművek valójában egy műkedvelő alkotásai. A rendezés leleményessége ugyan kialakíthat belőlük valamit, de akkor már inkább a rendező, semmint az író alkotásai. Még a Tragédia után született és a többi drámánál színpadszerűbb *Mózesről* is el lehet ezt mondani.

Madách drámaírásának valóságos mentsége és igazolása *Az ember tragédiája*. Még abban is kételkedhetünk, hogy *Az ember tragédiáját* drámának lehet-e inkább tekintenünk, mint nagy költeménynek, afféle ver-

ses oratóriumnak. Goethe Faustját is, ma már csak oratóriumszerűen szokták előadni, mert szavai fontosabbak a látványnál. A Tragédiát, sajnos, a rendezések kezdettől fogva a látvány felé tuszkolták, mintha nem bíztak volna eléggé a mű költői és gondolati mondanivalójában. A Tragédiában nincsenek igazi szerepek, de annál több benne a csodálatos szöveg és gondolat, melyet akár játékkal, akár szövegmondással életre kell kelteni. A Tragédia hiteles előadásának tehát inkább távolodnia kell a látványosságtól, és minél nagyobb gondot kell fordítania a szöveg költőiségére, gondolatiságára, hisz itt a világirodalom egyik legnagyobb filozófiai költeményéről van szó. Azok az újabban megjelent szovjet és amerikai könyvek, tanulmányok, melyeket pedig alig ismer a hazai közönség, azt bizonyítják, hogy még jelentős világirodalmi jövő áll *Az ember tragédiája* előtt. A látványosságot lehátó eddigi Tragédia-előadások közül tehát nem a Nemzeti Színház történelmi revüje választotta a helyes irányt, hanem a budapesti Madách Gimnázium két évtizeddel ezelőtti műkedvelő diákelőadása, Lengyel György, akkori gimnáziumi tanuló rendezésében, aki a ma bemutatásra kerülő keresztmetszetet is rendezte, a Madách Színház ugyancsak maga rendezte előadása alapján.

Látnunk kell, hogy a Tragédia lényegét keresve, Éva szerepének, a Nő szerepének végiggondolásával jutottunk el idáig. A Tragédia igazi főszereplője nem Ádám, nem is Lucifer, hanem Éva, aki pedig dramaturgiailag már-már mellékszereplőnek látszik, pedig a Tragédiában nem Ádám, nem is Lucifer az igazi drámai jellemek, hiszen ők mindig ugyanazok a jellemek maradnak, csak épp drámai külsejük változik némiképp. Ádám a londoni színig cselekvőbb, mint a későbbiekben és Lucifer is a londoni szín után részvétel helyett mindinkább csak kommentárokat fűz az emberiség történelméhez. Éva azonban vérbeli drámai egyéniség, ellentétekből összeálló, színét váltó jellem: hol fenkölt, hol közönséges, hol meghatott, hol cinikus, és mindezek mélyén az élet igazi erőinek birtokosa. *Az ember tragédiája* Éva által válik drámává — Éva nélkül csak egy filozófiai párbeszéd maradna meg belőle.

Ez a filozófiai párbeszéd Ádám és Lucifer közt bonyolódna, eszmék és elleneszmké dialektikájában. *Álom a történelemről*: ezt a címet adtam valamikor egyik Madách-tanulmányomnak, de ezt a címet úgy fejlesztem tovább, hogy álmoképekbe foglalt eszmékre utalnék vele. A történelem itt csak jelzés, nem pedig kulisszás-jelmezés szinpadkép. Ádám, mint Fáradó, hisz a szabadságeszmében, de a megvalósult szabadság, az athéni demokrácia halálra ítéli. A római színben hite ébred a keresztény testvériség iránt. Bizáncban azonban Tankrédként kiábrándul ebből a hitéből. Miféle eszmék ezek? Szabadság. Testvériség. Egyenlőség: a francia forradalom eszméi, illetve a magyar reformkor, a magyar forradalom és szabadságharc eszméi. Petőfi és Kossuth eszméi. A francia forradalom álomba fogott álmából ébredő Kepler ezekből az eszmékből nem ábrándul ki, és a második prágai szín befejezése ugyanúgy pozitív, mint az Úr zárszava a Tragédia végén. London jelene, a falanszterszín, és az eszkimó szín kifejtete kilátástalan, de Ádámot az utolsó színben nemcsak Éva anyasága menti meg a megsemmisüléstől: a mű optimista befejezésébe belejátszanak a csorbítatlanul megőrzött forradalmi eszmék is.

Lucifer akarná csorbítani ezeket az eszméket? Lucifer azonosabb Ádám-mal, semmint ez dramaturgiailag elképzelhető lenne. Lucifer tulajdonképp segíti Ádámot, kételyeivel és próbáival és ostoba az a javaslat,

mely Lucifert a Gonosz megtestesülésének akarná látni, afféle filozófiai krampusznak, aki minduntalan ráijeszt Ádámra. Ádám és Lucifer csaknem azonosak, az egyik a teremtő hit, a másik a teremtő kétkedés. A hit erőtlenné válik a kétkedés nélkül, a kétkedés meddővé válik a hit nélkül. Egyetlen alkalommal, az űrjelenetben támad Luciferben pusztító düh Ádám ellen, aki minden kétkedését túlélte. Itt azonban a Földszellem menti meg Ádámot, ugyanúgy, ahogyan két színnel később az anyává lett Éva is megmenti. Vagyis a Szellemet az Anyag tehetetlenségi nyomatéka menti meg a pusztulástól. Különös gondolat ez, ha összevetjük mindazzal, ami a Tragédiában a tömegek szerepéről kiderül. A tömegek a Tragédiában csaknem mindig visszahúzó hatást fejtenek ki —, de ez a hatás megmentővé, a megsemmisüléstől visszakövetelővé válik a Földszellemnél és Évánál. Az eszmék hajlamosak a meddő túlburjánzásra, van azonban erő, mely őket ebben akadályozza, ez az, amit nem értett meg egy olyan jelentős gondolkodónk, mint Lukács György, aki szerint Madách megvetette a tömeget. A Tragédia hisz abban, hogy a teremtés művében és az emberi történelemben az ellentétek kiegyenlítődnek, a tömeg maga is részt vesz ebben a kiegyenlítődésben és szerepe nyomósabb, mint Lucifer érvei.

A Tragédia elsősorban költői mű, és ezért a költői helyei a legfontosabbak. A jó előadás ezeknek a helyeknek költőiségét érzékelteti, a hevenyészett előadás pedig átsiklik felettük. Ilyen költői csúcspontok Ádám álmélkodása a természet törvényein, a harmadik színben, Éva és Fáraó paradicsomi emlékezése az egyiptomi színben, a Paradicsom emlékének csaknem zenei visszhangja a római és bizánci színben, a prágai szín mélabús hangulata, valamint a londoni szín haláltánc-jelenete, amikor Éva az egyetlen, aki a sírgödört diadallal átallépi, mivel ő képviseli az Édenkertet, a Költészetet, a Természetet.

Az ember tragédiája: költészet, gondolati költészet és igazuk van azoknak, akik legfontosabbnak a történelemfilozófiát látják benne és ezzel is kapcsolják a romantikához, mely a történelembölcsélet virágkora Herdertől Schellingén át Hegelig. *Az ember tragédiája* is a magyar romantikának, vagyis a magyar reformkornak végkicsengése. Az e nemzedék, Vörösmarty és Eötvös, Petőfi és Arany nemzedéke, mely a reformkor és a forradalom szellemét vitte magával, *Az ember tragédiájának* megjelenése idején már vagy elpusztult, vagy megkeseredett. Madách az egyetlen, aki pedig a reformkor második nemzedékével egy időben született — 160 esztendeje, épp a mai napon —, Madách az egyetlen, aki élete utolsó szakaszában, egy történelmi vereség és annyi keserű élettapasztalat után meg tudta őrizni a maga és a nemzedéke ifjúságának hitét.

Sőtér István

Elhangzott 1983. január 21-én, Salgótarjánban, a Madách-emlékünnepe-ség keretében.

Madáchi pillanatok

Igen, a tisztáson, a kerti asztal mellett Madách úr üldögél. Lábatlanként veti, hátradől, karjait felrántja. Üristen! — sóhajt egy hatalmasat — ezt én írtam? Ezt írtam én?

Olyan pillanatot ábrázol ez a margitszigeti szobor, amelyet termékeny pillanatnak nevezünk, olyan elhithető erővel, amelyet kevés köztéri plasztikánk hordoz magában. 1973-ban állították fel, alkotója, **Vilt Tibor** szobrászművész azonban már 1966-ban kiforrott elképzelésekről beszélt egy interjúban Frank Jánosnak. „Az volt a célom — mondta —, hogy... lehántsam a Madách-élmém gondolatról a teatralitást. Használtam az autentikus fényképet: kicsi, törekény embert ábrázol. Úgy gondoltam, hogy Madách olyan lény volt, akinek esendő mivolta fölé ívelt a szellemi ereje. Valamiképpen minden mű — Az ember tragédiája is — több, mint az alkotója. A portré-ábrázolásban persze minden álarcot el kell távolítanunk, mert a kor szellemét vállaló ember arca a maga teljes szubjektivitásában, létében tükrözi a kort.”

A két évvel ezelőtti műcsarnoki portrékiállítás bizonyítja, hogy Vilt Tibor valóban hallatlan biztossággal hántja le a fölösleges rétegeket az emberi arcáról, hogy végeredményként az „igazat” kapja a „valódi” helyett. Hatalmas, a modern szobrászat szinte minden törekvéséből merítő, ezeket újra-gondoló, továbbépítő életműve ismeretében aligha kell azt hangsúlyozni, hogy ez a köztéri szobor a mesterségbeli eszközök mily tökéletes ismeretéről, kezeléséről beszél. Sokkal érdekesebb a kérdés: hová, meddig vezethető vissza Vilt Tibor Madách-élménye?

— Egészen fiatalon, talán tizennégy évesen láttam a Tragédiát a Nemzeti Színházban — mondja a hetvenhét évesen is intenzíven dolgozó mester. — Később azután természetesen olvastam is, mégpedig egy olyan kiadás volt meg a könyvtárunkban, amelyet Zichy Mihály illusztrált. Ha az akkori időkre visszagondolok, az irodalmi és képzőművészeti élmények összekeverednek bennem. Lehet, hogy ez az oka annak, hogy amikor a szobromat csináltam, nem is gondoltam a Tragédiára, hanem azonnal a figura jelent meg előttem. Zichy lapjai olvasás közben mintegy halk kísérőzenét jelentettek. Sajnálom, hogy az utóbbi évtizedekben nem jelent meg a mű ezekkel a rajzokkal, amelyek néha hollywoodi módon profik, látványosak. Az is sokszor eszembe jutott, hogy kitűnő filmet lehetne csinálni a Tragédiából, arról az ember-ről, aki áthatol a történelmen.

— Ezek szerint a madáchi mű vissza-visszatérő élménye volt?

— Mintha egy csoda előtt állnék ma is, ha csak gondolok is rá. Családom egyik ága ipolyvarbói, sokszor jártam azon a tájon. Csodálatos dolog, hogy egy kis sáros faluban egy középbirtokos miként tudott ekkora műveltséget összeszedni. Igaz, Arany János is falusi jegyzőként írta meg a Toldit, mintegy teljes fegyverzetben pattant ki Pallas Athene fejéből. Éppen Arany Jánossal való alaposabb megismerkedésemnek köszönhető — hiszen köztudott dolog, mennyit bábáskodott a Tragédia kiadása körül — Madách-élményem felelevenedése. Később, egy életrajzból tudtam meg, hogy a drámaíró rendkívül vékony, beteges ember volt...

— Amikor tehát a Madách-szobor pályázatán részt vett, határozott elképzelései voltak a műről, emberről. Hogyan zajlott a pályázat, mi inspirálta később, munka közben?

— Kilencvenhatan vettünk részt a nyilvános pályázat első fordulójában. Csak az ideánkat kellett jeleznünk. A következő fordulóra hét művészt hív-

tak meg. Itt egy nyolcvan centiméter magas, ülőplasztikával vettem részt. Két fénykép segítette munkámat. Mint említettem, tudtam, hogy Madách nem volt egy atléta. Úgy rajzoltam meg, hogy elhagytam róla a ruhát. Kiderült, hogy a teste egy tizennégy éves fiúé. Ebből a tényből logikusan következett a plasztikai elképzelés: a rádöbbenés pillanatát, az alkotó és alkotás szembesülésének pillanatát ábrázolni. Sokan mondták azután, hogy a plasztika valóban, szinte jelképszerűen fogalmazza meg; az igazi művek mindig többek alkotójuknál.

— Mit jelentett ez a köztéri plasztika saját életműve formálódásának szempontjából? Hiszen nagyjából abban az időszakban készült, amikor az expresszív hang lassan meditatívává vált, az izgalmas felületkezelésű, dinamikus formák helyét egyre inkább a szigorúan végiggondolt konstrukció foglalta el.

— A Madách-szobor térbeli szerkezetét valóban tömörszerű, konstruktivistá-jellegű stúdiumsorozatomban határozta meg. Úgy érzem, a mű előadásmód-jával és szerkezeti tartalmával sikerült összehangolni az expresszionizmust az emlékmű-konstrukcióval. A szobor utóéletéhez tartozik, hogy elkészülte után jó ideig a Múcsarnok mellett állt, mielőtt végleges helyére, a Hofer Miklós tervezte építészeti alapra kerül. Madách-élményem később egy port-részoborra — egy fejre — is inspirált. Ez a mű a Madách Gimnáziumba ke-rült. Intim hatású, s az iskolában igazán szép környezetet teremtettek neki.

Konstruktív forma, expresszív forma... Bálint Endre Kastély Blois-ban című festményére viszont inkább az esdeklő, segítséget kérő formák a jel-lemzőek. Ez a festmény jelentette a festőművész és a drámaíró — illetve a dráma — közötti szorosabb kapcsolat első állomását. Ez tette Bálint Endrét alkalmi díszlettervezővé. Major Tamás felkérésére, Bakó József szcenikus segítségével 1964 körül e festmény alapján készítette el a Tragédia díszleteit a Nemzeti Színház számára. A tervek — így tudja a festő — ma kallódnak, így csak a szavak emlékeztethetnek a majd két évtizeddel ezelőtti geomet-rikus, mobil struktúrára. Az illusztrációk azonban, amelyeket Bálint Endre 1971-ben készített a Tragédia 1972-es kiadásához, itt fekszenek előttünk az asztalon. Véletlen hozta-e, azaz egyszerűen a kiadó megbízásának köszön-hető, hogy elkészültek, vagy az elkészült sorozat talált később kiadót?

— A Szépirodalmi Kiadó megbízásának köszönhető, hogy a munka elké-szült. A Tragédiát a harmincas évek óta láttam néhányszor, olvastam, az élmények azonban csak a megbízás, a darab újraolvasása — nézése után merültek fel bennem újra. Elképzelhető, hogy a megbízásban szerepe volt a Párizsban készült Biblia-illusztrációimnak.

— Mindenképpen a Tragédiához készült lapok fontos előzményének tart-hatjuk ezt a másfél évtizeddel korábbi hatalmas munkát. Bizonyos motívu-mok, például az egyiptomi szín piramist hordozó figurája, már ott felbuk-kannak. Ilyen inspirációra készült a Biblia-sorozat?

— Annak, hogy megkaptam a feladatot, egy véletlen van a hátterében. Megismerkedtem egy erdélyi származású franciával, Biemel úrral, akinek kisebb munkákat, például könyvborítóterveket készítettem. Ő ajánlott a Gillibert kiadó vezetőjének, aki először nem bízott az ismeretlen magyar művészből, próbarajzaim láttán azonban végül is negyvenöt egész oldalas, és ezer szöveg közötti illusztráció készítésére adott megbízást. 1957 decem-berétől 1958 augusztusáig dolgoztam a monotypiákon, 1959-ben jelent meg a díszkiadású könyv.

— Párizsból való hazatérése után egzisztenciális okokból továbbra is il-lusztrált. A hatvanas években kiteljesedett ugyanis életműve, sajátos, az álom és az ébrenlét határterületein mozgó szürrealizmusa, de mint egyik méltatója írta, a hivatalos művészetpolitika szemében „félíg-meddig szám-kivetett volt”. Az évtized vége felé azonban egyre inkább értékének meg-felelően méltatták munkásságát. Miért vállalta továbbra is az illusztrátor nem ritkán hálátlan szerepét is?

— Hiába voltam „befutott” művész, ez materiálisan keveset jelentett. Rit-kán vásárolt tőlem a hivatal, azok a gyűjtők pedig, akik képet kértek tő-lem, anyagilag szintén gyengén álltak. Mostanában, a Vigadó Galériában rendezett montázskiállításomban változott meg ez a helyzet.

— Tehát — noha rendszeresen publikál maga is, és az irodalommal való kapcsolatának komoly családi előzményei is vannak — festői munkásságá-ban az irodalom tulajdonképpen nem játszott komoly inspiráló szerepet?

— Nem volt inspiráló szerepe. Helytelenítem a direkt kapcsolatot, annak ellenére, hogy néhány montázsomban irodalmi jellegű címet visel. Nem azt mon-dom, hogy a literatura nem hathat a képzőművészre, de nem szeretem a ver-bális mondanivalót a piktúrába áttéve látni. Bizonyos história képeimben is van, de az kimondottan vizuális. Egyébként nagyra becsülöm például József Attila, Weöres Sándor, Pilinszky János műveit, a korai Tandorit, különösen közel érzem magamhoz, mondhatni rokonomnak érzem Füst Milán vizioná-rius költészetét.

— Az ember tragédiája felfogható egyetlen hatalmas montázsként is. Ho-gyan közelít hozzá a montázssal oly következetesen alkalmazó festő, mint illusztrátor?

— Mielőtt ezt a megbízást megkaptam, csináltam már festett, montázzsal vegyített Madách-illusztrációkat a Petőfi Irodalmi Múzeum kiállítására. Ezeket most is vállalom, de sajnos azok sem kerültek vissza hozzám, amelyeket nem vásároltak meg.

— Ugyancsak vállalhatók azok a lapok, amelyeket az 1972-es kiadásához készített. Lényegében a Tragédia olyan képi átköltései, amelyekben a festői munkásság tanulságai is benne foglaltatnak. Igen gyakran felbukkannak olyan stilizált motívumok, amelyek a szentendrei szürrealizmus és a népi formálás szoros kapcsolatát idézik. Milyen technikával, módszerrel dolgozott?

— Ezek a lapok is monotypiák. Viszonylag keskeny papírfelületek adják az alapformákat. Ezekre nyomdafestéket vittem fel hengerrel, s mielőtt lenyomtam volna őket, a később fehéren maradt felületeket letakartam. Bizonyos motívumokat később ecsettel festettem meg. Ez az eljárás rendkívül finom faktúrákat eredményez. Bizonyos, a népművészet-hez kötődő motívumok alkalmazása törvényszerűnek tűnt, hiszen, akár a Biblia, a Tragédia is az általános emberi sorsban gyökerezik, tanulságai is általánosak. Ilyen megmondolából használtam fel például a „cselédfolklor” vagy „stelázsifolklor” megoldásait, azaz az olyan mintákat, amelyeket a polcot takaró papírcsíkokba vágnak ollóval a háziasszonyok. Ádám és Éva arcát is azért nem egyénítettem, mert nem a karakterek, hanem az általánosítható tanulságok a fontosak.

— S milyen általánosítható tanulságokat említene, ha illusztrátori tapasztalatait kellene összegeznie?

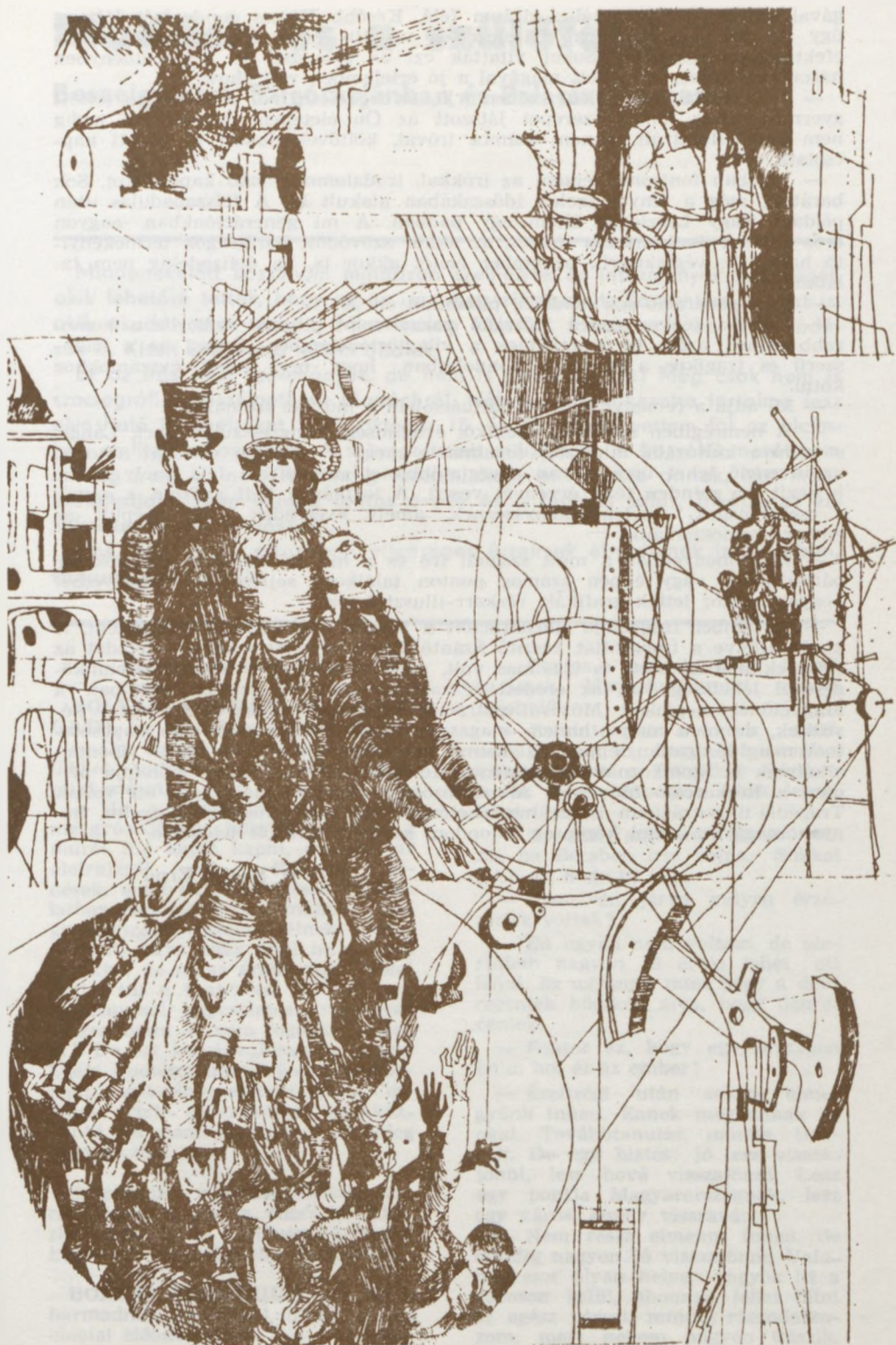
— Egyszer meg is írtam: elképzelhetetlennek tartom, hogy valaki ugyanúgy bele tudja élni magát mondjuk Móricz Zsigmond világába, mint Kafkaéba. A grafikusok nagy részével az a bajom, hogy ha nem nézem meg az író nevét a címdoldalon, a rajzot szinte bárki írásához odaképzelve. Tökéletes műválasztásra, gondos előtanulmányokra van szükség ahhoz, hogy az illusztráció jó legyen, no meg olyan benső tartalmakra, amelyekkel a grafikus kiegészítheti az irodalmi művet. Számomra az ideális megoldás az lenne, ha a művész odaadna valamit egy bizonyos könyv számára, ami esetleg nem is ebben a kontextusban készült, de mégis rokonítható az irodalmi alkotással. Különböző világok találkoznának, felelnének egymás szavára.

Mintha a beszélgetés utolsó mondatai folytatódna, amikor Kass János vall Madách Imréről, a Tragédiáról, a Mózesről. Természetesen elsősorban nem szavakkal, hanem eddigi munkásságával, sokrétű illusztrátori tevékenységével bizonyítja a műválasztás, a szellemi háttér megismerésének fontosságát. Maga is a kérdező-kutató, nagy lángon égő művészek közül való. „Van-e nagyszerűbb dolog — írta az **Új Írás** című folyóirat **Pályám emlékezete** című sorozatában — egyben kérdezőnek és felelőnek lenni, az összefüggéseket megérezni, kulatni és kifejezni. Megütött hűrként rezonálni, rendet, rendszert teremteni. Hacsak egy kis részt, hacsak egy keveset hozzátehetünk a nagy műhöz, hacsak egy vörösvérsejtje lehetünk a nagy vérkeringésnek, tettünk valamit.”

Az utolsó sorok mintha a Tragédia sugallatait idéznék fel az olvasóban. **Juhász Ferenc** viszont Kass 1967-es kiállításának megnyitóján arról a szerepről beszélt, amelyet a Mózeshez készült lapok játszanak a grafikus munkásságában: „... a bátorságnak megrendítően szép példája vadtajtékezés, barbárhabszás, féktelen fehér-ször-hömpölgésű, szerelemmel, bikákkal, barbár fehér-ször-rengetegből, úristen-szakáll-habzásból kiáradó, szörkorszorú-szajakból kihömpölgő bibliai átkokkal és parancsokkal, szikrázó köszönyegként kigöngyölgő végzetes ősekekkel, dárdákkal, bikaherékkel, asszony-ölerjedéssel és férfiágyék-virágzással, komor fekete zengéssel és megváltás-váró, istenhívó sikoltozásokkal és őriöngésekkel zsúfolt Mózes-sorozata Madách Imre újráfelfedezett nagy művéhez. Ezzel a fekete sűrű- és átoksorozattal jutott el Kass János a törvényszerű beszéd, a sorsszerű művészet válalásához.”

— De hogyan jutott el egyáltalán Madáchhoz?

— A harmincas évek közepén, a Szegedi Szabadtéri Játékokon láttam először a Tragédiát, Hont Ferenc rendezésében. Nagv élmény volt a Lucifert játszó Csontos Gyula és az Évát alakító Tökés Anna játéka. Ma is nagyon sok részletre, vizuális motívumra emlékszem, de azután a cselekmény ma-

gával sodort, a látványtól a dráma felé. Később Vámos rendezését láttam, úgy tíz éve, a szabadtérin. Kifejezetten vizuális eszközökkel, hatásos fényeffektusokkal dolgozott. Sokat vitatták ezt az előadást, de végeredményben háromezer embert ragadott magával a jó értelemben vett show.

— Mint a Pályám emlékezetében írja, az irodalom már a Szegeden töltött gyermekkorban fontos szerepet játszott az Ön életében, művészként pedig nem csak illusztrált, hanem számos íróval, költővel alakult ki baráti kapcsolata.

— Valóban fontosnak érzem az írókkal, irodalommal való kapcsolatot. Sok barátság még a fényes szelek időszakában alakult ki. A felszabadulás után például Nagy Lászlóval ültem egy padban. A mi generációnkban nagyon erős volt az összetartozás tudata, az akkor szövődött barátságok termékenyítő hatásúak, végigkísérik az ember életét akkor is, ha évtizedekig nem találkoznak.

— Ez a generáció sok madáchi pillanatot élt át...

— Igen, a fényes szelek időszaka paradicsomi pillanat volt, de a komorabb színek azóta is ismétlődnek a világtörténelemben. Eppen az a nagyszerű és tragikus a madáchi gondolatban, hogy nem lehet évszámokhoz kötni.

— Mi adja a reményt ebben a szituációban a művész számára?

— A nemrégiben rendezett mexikói értelmiségi kongresszuson Jack Lange, a francia kulturális miniszter fogalmazta meg: a válságon csak az alkotás, az invenció lehet úrrá. Olyan energiatöbbletet szabadíthat fel, amely akkor is segít, ha minden tétel érvényét veszti. A logikának kell győznie, s annak a cselekvésnek, cselekvéskényszernek, amely évezredek alatt beépült az ember kromoszómaiba.

— Az élményekből, a múlt századi író és a ma élő képzőművész sokszor párhuzamos, vagy éppen számos ponton találkozó sejtéseiből, reményeiből hogyan, mikor lettek grafikák, rézkarc-illusztrációk?

— Az ember tragédiája illusztrációit a Magyar Helikonnak készítettem. A kiadó, illetve a tipográfiát készítő Szántó Tibor keresett meg, s a feladat az előbbieket mellett azért is izgalmas volt, mert a Pénzjegynvomda közreműködésével lehetőség volt az eredeti rézkarcnyomásra. A szintén 1966-ban a Magvetőnél megjelent Mózes-illusztrációi ugyancsak rézkarctechnikával készültek, de nem mély-, hanem magasnyomással. Madáccsal való kapcsolatom máig lezáratlan, éppen az életmű hihetetlen aktualitása miatt. Spontán alkalmak is kínálkoznak az élmények felelevenítésére. Néhány hónapja például a Rézkarcoló Művészek Alkotóközössége londoni kiállításán ott voltak Tragédia-illusztrációim is, és meglehetősen izgalmas dolog volt figyelni, hogyan reagál az angol közönség a londoni színben ábrázolt jelenetre.

P. Szabó Ernő

Madách és a szülőföld

Beszélgetések Salgótarjánban és Balassagyarmaton

Mindenekelőtt köszönöm mindazon személyek és intézmények segítségét, akik lehetővé tették, hogy ez az írás megszülethessen. Köszöntöm azokat is, akik akadályoztak ebben. Mint utólag kiderült, fontos volt az ő működésük is. Kicsit konokabb lettem általuk.

Ez az írás nem tudományos, de nem is irodalmi. Sőt! Még csak nem is szociográfia. Beszélgetések Madáchról. Néhány magnókazetta tartalma lesz olvasható itt, melyeket 1982. október 15. és 25. között vettem föl az alcimben említett városokban. A szöveget nem stilizáltam. A beszélők nevét sem mindig írom ki, nem is mindig tudtam, hogy mi a neve annak, akit megszólaltattam. Nem mindig fontos a név és a briliáns stílus. Inkább az érzelmeket tartom fontosnak...

Nos, nehogy az olvasóban ellenséges érzelmek ébredjenek irányomban, vágjunk inkább bele.

Első helyszínünk, Salgótarján.

BOLYAI GIMNÁZIUM, IGAZGATÓ, az irodájában beszélgetünk.

— Ön szerint ebben a megyében többet tudhatok meg Madáchról, mint másutt?

— Ha a gimnáziumokba megy, meggyőződése, hogy elsősorban a műről fog képet kapni, és nem az életrajzról. Azok az életrajzi kötetek, amelyek Madáccsal kapcsolatban vannak, sokkal inkább a megye nyugati részében élnek. Madách itt mint érték épül be az emberekbe, de ez az érték nem sokkal mutat túl a tanterven. A lokálpatriotizmussal kapcsolatos remények — szerintem — nem fognak „bejönni.” De ezt helyénvalónak is érzem. Egész irodalmi nevelésünk értékközpontú. Általános emberi érték-, erkölcsi érték- és esztétikai értékközpontú, és nem életrajzi, illetőleg nem lokális.

Salgótarján műemlék nélküli város, kisebb a múltja, ebből következik, hogy kisebb a művészi értelemben vett intellektuális beépültség.

BOLYAI GIMNÁZIUM, az egyik harmadikos osztállyal ülünk a biológiai előadóban.

— Fontos-e nektek, hogy többet tudjatok Madáchról, mint mások, máshol?

— Szerintem az a fontos, amit, csinált, nem az, hogy hol csinálta. Írhatta volna a Tragédiát Bécsben is, az még éppolyan érték lenne, mint így.

— No, azért számomra zavaró volna, ha Bécsben írta volna. Sokkal jobb az, hogy itt írta.

— Csesztvén járva milyen érzéseitek voltak?

— Én ugyan nem voltam, de szerintem nagyon jó érzés lehet ott lenni. Ez ugyanaz, mint hogy a debreceniek büszkéek arra, hogy debreceniek.

— Fontos az, hogy egy országon belül hol él az ember?

— Érettségi után sokan elmegyünk innen. Ennek megvannak az okai. Továbbtanulás, munka, ilyenek. De egy biztos: jó lesz visszajönni, lesz hová visszajönni. Lesz egy pontja Magyarországnak, lesz egy város, amely visszavár.

— Nem rossz elmenni innen, de mindig nagyon jó visszajönni. Valahányszor olyan helyen vagyok itt a városon belül, ahonnan lehet látni az egész várost, mindig rácsodálkozom, mert nekem nagyon tetszik.

Én nem is fogok tudni elszakadni innen.

— Érdekes, hogy szüleink mennyire másként viszonyulnak a városhoz, mint mi. Végigrohannak az utcákon, és kész.

— Úgy tudom, hogy mostanában foglalkoztatok Az ember tragédiájával. Hogyan van az szerintetek, hogy a Tragédia így kiemelkedik Madách életművéből, sőt a magyar irodalom terméséből is?

— Szerintem Madách élete olyan szakaszba jutott, hogy szinte muszáj volt ezt megcsinálnia. A Tragédiát nem úgy írhatta, hogy nekiült, hogy most szépen elkezdtem írni, hanem kiszakadt belőle.

— Mi jelent nektek többet: amit az életéről, vagy amit a műveiről tudtok?

— Szerintem az, hogy hol élt, nem befolyásolta őt abban, amit alkotott. Tehát a műve érdekelt minket jobban, mint az élete. Én sem örülök, ha az én életemmel foglalkoznának.

— Szerintem meg a műve szorosan összefügg az életével. Csak külön a művet nem lehet szemlélni. Együtt érdemes nézni a kettőt. Ha megfigyelsz akármilyen irodalomtörténetet, egyik se választja úgy ketté, mint te. De így nem is lenne egy országnak sem irodalma, pedig a világ országokra és földrészekre oszlik.

CSIKS GYÖRGY, a Petőfi színjátszó szakosztály vezetője.

— Mutattak-e be valamit önök a madáchi életműből?

— Igen. Régen. 20–25 évvel ezelőtt a Civilizátort. Rendkívül nagy hatása volt akkor. Többen voltunk mi is, mint most, és gondolkodtunk rajta, hogy el vesszük a Mózeszt, de erre nem került sor. A Tragédiából az Egyiptomi színt sokszor játszottuk. Többek között Madách-évfordulónak is. Mindig szoktunk azoknak az íróknak a munkásságával és az életével is külön foglalkozni, akiknek a darabjait játszuk. Természetesen Madách Imrével kapcsolatosan is sokat kutattunk. Tudva azt, hogy itt, ebben a megyében élt, itt alkotott, sokkal lelkesebben dolgozott a csapat, mint más szerzők esetében. Ezt nem az udvariasság mondatja velem. Megszállt minket akkoriban Madách szelleme. Tudtuk, hogy kicsit több kötelességünk van vele kapcsolatban, illik mélyebben tisztában lennünk bizonyos motivációkkal, melyek tollát vezették.

— Miért éppen az Egyiptomi színt választották a Tragédiából?

— Mert ez állt hozzánk megvalósítás szempontjából a legközelebb. Hatásában úgyszintén. A vívőerő, a forradalmiság sarkallt minket mindig. A másorán volt az Egyiptomi szín. Lehet, hogy ha ma elővinnék a Tragédiát, már másik színre esne a választásunk. Akkor tehát a körülöttünk levő világ is olyan volt, hogy az Egyiptomi színt kellett választanunk.

— Önnek nyilván vannak tapasztalatai a közönség vonatkozásában is. Hogyan él Madách a közönség tudatában?

— Elni él a tudatunkban, persze azért Madách-képről nem lehet beszélni. Vannak néhány mondatos rögzült, beépült információik. „Madách csalódott a feleségében”, „Madách elégedetlen volt a saját sorsával.” Ezeket az átlagintelligens, átlagolvasott ember tudja. Ha megnézi a Tragédiát, tudja, hogy hol épül be Madách személyes csalódottsága. És ez nem lényegtelen tudás, merem mondani.

MADÁCH GIMNÁZIUM, negyedik lányok. A tornateremben ülünk, engem kivéve mindenki dresszben, melegítőben. Kicsit furcsa helyszín Madáchhoz, de szokjuk lassan.

— Ezen a vidéken élt és alkotott Madách Imre, és nem is akármilyen: világirodalmi jelentőségű művet. Melyik a fontosabb szerintetek: az, hogy a megyétekben született az a mű, vagy a mű maga?

— Mindkettő.

— Szerintem a mű.

— Szóval a kettő elválaszthatatlan szerintem.

— Jó tudni, hogy itt van Balasgyarmat ilyen közel, és ő ott tevékenykedett, és a műve is fenn fog maradni nagyon sokáig.

— Ha Madách szegény szülők gyermeke lett volna, szerintetek befutotta volna ezt a pályát?

— Most már, szerintem nem számítana a társadalmi különbség, de akkor számított.

— Miért nem számítana ma?

— Mert ebben a társadalmi rendszerben mindenki egyenlő.

— Szerintem azért mostanában is számít, hogy kinek van pénze. Akinek pénze van, meg protekciója, az ma is a legjobb helyeken van. Persze művészeti alkotásoknál a protekciót ejteni kell, ott a mű beszél. De nem mindegy, hogyan él a művész, aki a művet alkotja.

— Ápoljátok-e névadótok kultuszát?

— Igen. Nagy ünnepségek vannak ilyenkor, minden tárgyból Madách-pályázat, meghívják a régi Madách-osokat.

— Éreztek valamit azügyben, hogy nektek esetleg jó lenne valamivel többet tudni Madáchról, mert éppen itt élték?

— Érezzük ezt mi is, de tanáraink is többet foglalkoznak az idekötődő írőkkel. Szerencsére nagyon jó magyartanárok vannak a suliban.

— Láttátok már Az ember tragédiáját?

— Szerettük volna megnézni. Szerveztünk rá autóbuszos utat, de nem kaptunk jegyet. Utána meg — úgy halljuk — megbukott a darab. Legalábbis lekerült műsorról. Az ideén újra megy. Majd most megnézzük.

(Közben kis szünet, másik csoport jön, és a helyszín is megváltozik: a testnevelői szobában üldögelünk asztalon, széken, radiátoron, jelvénytároló szekrényen...)

— Hogy érzitek a kapcsolatot Madách és köztetek?

— Biztos beszéltek már neked a Madách-ünnepségről. Meg a pályázatokról. Szóval így külsőségeiben ez el is van intézve, de — szerintem — a szellemisége nagyon távol van a velünk egykorúaktól. Idősödünk kell, hogy ezt megértsük.

Második helyszínünk Balassagyarmat

NEDELICZKY TERÉZ, népművelő, járási-városi művelődési központ:

— Én Vanyarcon születtem, és ha azt mondják, hogy Veres Pálné, nem nézek furcsán azokra, akik mondják. Domborművét sokszor láttam otthon az evangélikus templomban. Mit tagadjam, általános iskolás koromig járnom kellett erre a helyre elég gyakran. Persze, nem Veres Pálnéről van most szó, de úgy-e őt Madáchcsal kapcsolatban egyáltalán nem lehet kihagyni. Először tanáraimtól hallottam azt, hogy Veres Pálné kapcsolatban állt Madách Imrével. A kastélya udvarán volt egy fa, és az alatt olvasta fel Madách a Tragédiát. De hol van a fa? A fa nincs sehol, a kastély zetrohad. Legalább tüntették vol-

— A kollégisták sokszor és szívesen üldögelnek ott a Madách-szobor alatt, ami a Bolyai Gimnázium előtt van. És nem azért mondom, mert te itt vagy, de annak idején, amikor vettük Madáchot, valahogy jobb érzés volt oda kiülni, és ott megbeszélni a vele kapcsolatos bajainkat.

— Bár ez furcsa kapcsolat, amiről én beszélék, de kapcsolat. Aki négy évig jól tanult, közösségi ember volt, a tanévzárón Madách-plakettet kap. Ez sem utolsó dolog, ha valaki begyűjt egy ilyet jó munkájáért.

— A tanterv kicsit fellazítja kapcsolatainkat. Nagyon kevés idő jut egy-egy íróra, költőre. Ha Madách-ra 3–4 órát ellop a tanárunk, akkor azt mások sínylek meg. Nem tudom, hogyan lehetne ezen változtatni, de kellene, az biztos.

— Sok a diákokban az ok nélküli félelem Madáchtól. Mindenki úgy olvassa a műveit, hogy jaj, ez az, amit nem lehet megérteni. Túlzottan elvontnak hiszik. Nem könnyű olvasni az biztos, de érdemes mindenképpen, a gondolatai miatt.

— Jó ebbe az iskolába járni?

— Igen. Szerintem a legjobb sulis városban. Persze az véletlen, hogy Madáchnak hívják. Mindenesetre kiállunk mellette. Lehet, hogy Madách Imre kicsit távol van, de szeretnénk közelebb kerülni hozzá. Többet tudni róla.

na el a föld színéről, de így romosan mindig gondolatokat ébreszt bennem, és nem a legodaillóbb gondolatokat. A Tragédiát általános iskolás koromban kaptam ajándékba. Azt hiszem, jözüleim vették, vagy én...? Nem ez a lényeg. Kezdtem olvasgatni, de nem értettem. Félre is tettem. Jött a középiskola, és két Madách-óra után kibomlott bennem a madáchi gondolat. Felfedeztem értékeit, összefüggéseit. De bennem is él máig, és az hogy vanyarci vagyok, még pluszként megemeli ezt a sítot. Lehet, hogy ez lokálpatriotizmus. Ha az, büszkén vállalom. A Tragédia mondandóját, mai tartalmát illetően Hegedüs Géza megfogalmazását érzem helytállónak: erre a műre nem lehet pesszimizmust, se optimizmust ráfogni. Benne van mindaz, ami a művelt főket foglalkoztatta a világ dolgaival kapcsolatosan.

KOVALCSIK ANDRÁS, matematika-fizika szakos tanár, és **FARKAS ANDRÁS** festőművész, rajztanár, grafikus beszélgetése:

F.A.: — Nem szeretem az ünnepeket, tehát én nem a közeledő Madách-évforduló ürügyén beszélek most, ezt szeretném előrebecsátani. Nem vagyok híve ezeknek a bizánci nagy ceremonális ünnepségeknek, amilyenekre — érzésem szerint — Madáchsal kapcsolatosan is készülnek.

K.A.: — De képzős éveinkben mégis te voltál legnagyobb propagátora Madáchnak. Sok-sok Madách-sorozatot rajzoltál, festettél, amatőr színjátszóként játszottál is Madáchot...

F.A.: — No, én nem azt mondtam, hogy nem szeretem... Valóban játszottam is... Lucifert. Én a dolgokat kétkedve fogadom el. Sokat rágódom mindenben. Idő kell, míg egy-egy alkotás eljut hozzám. Ha végül aztán igazán rokonságot érzek valamelyik íróval vagy költővel, akkor folyamatosan, hosszú időn át izgat a téma. Ilyen személyiség számomra Madách Imre. Középiskolában került hozzám közel, ezt nagyszerű tanáromnak, Keresztes Pálnak köszönhetem. Ő írta a felvidéki gimnáziumok 7—8. osztályos irodalomkönyvét... Madách élete is milyen tragikus volt és milyen rövid. Boldogtalan házasság. Fráter Erzsike más típusú ember volt, és sokat jelentett abban a kérdésben, hogy mit gondolt Madách a nőről, mit vitt bele ebből a Tragédiába. Én predestinálnak hiszem Erzsikét, a keserű poharat, Egészen másképp alakulhatott volna nélküle a Tragédia, vagy lehet, hogy létre sem jön...

K.A.: — Így tehát nem csoda az, hogy Madách egyénisége vonzódott az ellenpólushoz.

F.A.: — Madách egy befelé élő, beteges ember, Erzsike meg mulatós kedvű, életvidám asszony.

K.A.: — Így talán érthető Fráter Erzsík sirján a felírat: „Könnyű ítélni a felületesnek, de nehéz annak, ki a lelkek mélyét kutatja.”

F.A.: — Igen, talán így sommázhathatnánk ezt a gondolatot, hogy ítélni könnyű, de megérteni nehéz.

K.A.: — A Tragédia-illusztrációidat nézve érdekes, hogy mennyit változott szemléleted az idők folyamán. Az első időkben a luciferi kajánság, most meg ezek a letisztultabb, mondandójukban monumentálisabb rajzok.

F.A.: — Amíg az ember fiatal, felületesebb. Ahogy öregszik megérleli az idő. Talán bölcsőbb lesz. Mert ballépéseinknek, tévedéseinknek szeretjük ezt a felmentő kifejezést adni. Ne ítéljünk elhamarkodottan! Számomra talán ez a legnagyobb tanulság a Tragédiából. Mindig jobban érik, visz a magyar helyzet is a Tragédia megértése felé. Megtanítja ez a mű szerintem arra a ma magyar emberét, hogy: lassan az agarakkal, ne legyünk tehetetlenek! Kudarcokkal, ballépésekkel, csalódásokkal teljes az élet. Megyünk mindig előre, csak haladásunkban nem árt, ha érzékeljük azt a bizonyos spirált. Nem érdekes dolog ez a mesterművekkel, hogy sok-sok évet végig kell botorkálnunk ahhoz, hogy eljussunk a lényegükig. És újra és újra elővéve ezeket a műveket, mindig más oldalukat mutatják... Ez persze azért is van, mert közben öregszik az ember. Maga is változik, él, tapasztal. No, így vagyok én a Tragédiával. Mindig más és más szépségeit veszem észre.

K.A.: — Mit jelent illusztrálni a Tragédiát?

F.A.: — A szó jelentéséből kell kiindulni. Lumen: fény. Fényt gyűjtani. Világosabbá tenni a mű jelentését, nem túlegyéníteni magunkat, hanem alázattal szolgálni a művet.

CSIKÁSZ ISTVÁN irodavezető

— Családomtól, közelebbről apámtól kaptam az indíttatást, nagyon korán. Mielőtt tananyag lett volna, én már részleteket tudtam a Tragédiából. Apám dühében sírva fakadt, amikor megtudta, hogy milyen keveset foglalkozunk Madáchsal az iskolában, 1946-ban láttam a Tragédiát a Nemzeti Színházban. A szereposztás: Ádám — Básti Lajos, Éva — Lukács Margit, Lucifer — Major Tamás, Péter apostol — Somlai Artúr. Mondanom sem kell, mekkora hatással volt rám. 1958-ban kerültem Balassagyarmatra. A Palóc Múzeumban kezdtem el munkámat, mint restaurátor. Nagyon érdekes volt az, hogy mindenütt Madáchot láttam. Szoborban, emléktáblán... Később elmentem tanítani, de akkor már megfogott ez a város, megcsapott a levegője. Itt is olyanok a gesztenyefák, mint Zala megyében, vagy a Szilágyi Erzsébet fasorban. De megéreztem, hogy ezek

a kisvárosi emberek mekkora alázattal közelednek egymáshoz... A legnagyobb hatású felfedezés az volt, hogy van itt egy épület, felmehetek az emeletére, a nagytermébe, ahol Madách Fráter Erzsébettel megismerkedett egy megyebálon... Aztán megtudtam azt, hogy Csesztve... Madách krími hársfája... a kastély... Megismerkedtem dr. Szabó Józseffel, aki sokak szerint a világon legjobban ismeri Madáchot. Nemrég engedték el Győrbe, az egész világ leghatalmasabb Madách-gyűjteményével együtt.

Hogy ugorjunk időben, el kell mondjam, hogy ma is rengeteget jelent Madách az életemben. A sors egy különleges területre hívott engem dolgozni. Állami és pártmegbízatásként kaptam a feladatot 1974-ben, hogy egy új típusú intézményt vezessek, a Családi és Társadalmi Ünnepeket Szervező Irodát.

Emocionális pillanatokban vagyok jelen az emberek életében. A házasságkötéseknél, névadókon, temetéseknél. Én minden temetést így fejezek be: hadd mondjam el a Nógrád megyéből a világ fölé nőző Madách szavait: „A cél halál, az élet küzdelem, s az ember célja e küzdelem maga.” Az arisztokrata, a földbirtokos Madách, aki ilyen emberien tudott szólni, azoknak az embereknek mondatja ezt velem, akik félig a földben állva élték le az életüket...

DR KALAS GÉZA bíró, jogász.

— Minden első szavak helyett: én Debrecenből jöttem ide. Nem tartom ma sem hazámnak Nógrád megyét. Mindenki tudja, hogy nincs jó véleményem róla. Volt bennem mindenesetre irodalmi érdeklődés még von Hauss, meg az érettségi

dolgozatomat is Madáchból írtam, a debreceni református kollégiumban. Mikor idejöttem, akkor alakult itt egy amatőr színpad. Madách Imre nevét vette fel, és én sok-sok műsorukat szerkesztettem. Madách-műsorokat is. Megismerve műveit kialakult egy meglehetősen egyedi Madách-kép bennem. Én például nem tartom gyenge költőnek. Tudok olyan gyöngyszemeket mutatni, melyek páratlanok a magyar irodalomban. Csak nem érlelte ki a verseit. Régen volt szándékomban a Civilizátor átdolgozása, rá kellett jönnöm azonban, hogy akkor, abban a helyzetben nem lett volna szerencsés Magyarországon Madáchsal foglalkozni. Madách előremutat ebben a műben, egész Adyig. „Dunának. Oltnak egy a hangja” — ezt mondja ki ő is, ráadásul olyan történelmi helyzetben, amikor az üvöltöztük: a körülöttünk élő népek közül legnemesebb, a vezér magyar. Vagy mennyien nem ismerik Madách beszédeit, közéletiségét. Ki tud például humoráról, ami leveleiből sugárzik? Lenne mit tenni az évfordulón. A gumicsontszólamok helyett, például egy Madách-összes kiadás...

SZILÁGYI LAJOSNÉ, 72 éves néni, a balassagyarmati szociális otthon lakója.

— A Madách család az én nagybátyámmal, anyám édestestvérével kihalt. Akkor vette fel az én két fiútestvérem a Madách nevet. Ők már csak fölvették, mert anyám volt Madách-lány, Madách Emma. Dédapám Madách Károly, édestestvére volt a Madách Imrénék. A családomban az volt a vélemény, hogy ha Madách Imre meg nem házasodik, és ez a házasság nem ilyen szerencsétlen, soha létre nem jött volna a Tragédia. Madách Imrénék voltak versei, aztán ez a Mózes, meg mások, de ez mind olyan nulla. Az ember tragédiájához képest, hogy ezekkel csak bikkfairo lehetett volna a nagybátyám. Tehetség okvetlen volt benne, de nem olyan nagy. Kiizzadta ezt magából Csesztvén. Magányban, tudóvészesen. Beteg ember volt ő, elmélázó, gyenge. Nem tudta azt az iramot tartani, amit a felesége elvárt volna tőle. Nem véletlen, hogy az ükanyám, a Majthényi Anna ennyire ellene volt ennek a házasságnak. No, azt már ne mondjam, hogy én mennyire büszke vagyok, hogy a családomból kiűzt valaki a világba. Szelleme, kultusza ápolásáért tehetnénk töb-

bet is. Mióta Alíz néni kimúlt, Csesztve is elhanyagoltabb lesz. Minimális teendő lenne, ha egy ilyen író volt irodalmunkban, hogy legalább az emlékmúzeuma rendben legyen.

AZ UTCÁN. (Férfi és óvodás körű kislánya, kézen fogva.)

— Jó estét kívánok! Nem haragszik, ha kérdezek magától valamit?

— Tessék, de sietünk. Most hozom a gyereket az óvodából.

— Madáchról érdeklődnék...

(Továbbiakban presszóasztalnál beszélgetünk. Madách neve hallatán már nem is siet annyira az apa.)

Apa: — Ha kell ez magának, hogy egy kőműves beszéljen Madáchról, akkor éppen elmondhatom, ami a szívemet nyomja. Csak le meri-e majd írni? Maga dolga, tisztában vagyok vele. Johanna, nem tudod normálisan enni azt a süteményt?

(Kislány egy sarokházzal birkózik, már a szempillája is tejszínhabos.)

— Na, szóval sok nekem kicsikét ez az évfordulódömping. Jövőre lesz, de már maga sem hiába kószál itt a városban. Duzzasztják szépen a Madách-kultuszt. Nem is ismerjük Madáchot. Erre nem gondolnak? Honnan is ismerünk, a gimnáziumon kívül? Leérettségizünk, letudva az irodalom, letudva Madách. Tehát hozzá kéne nőnünk, hogy érezhessük: mi az ő szellemében gondolkodunk. Pedig az írók, az irodalom célja szerintem az, hogy: kicsikhez hajolni, hogy magasodjon.

— Pardon, pardon, mit mondott az elején? Hogy egy kőműves?

— Tudom mire gondol. Öt évet végeztem teológián. Család van, pénz kell, kész, vége, felejtünk el.

— No, de az olvasót sem lehet etetni, tudja. Hol hiszik el nekem, hogy ez egy átlag magyar kőműves dumája?

— Igen, igen... Én hat éve élek itt. De őszintén mondom, önszorgalomból, meg azért, hogy Balassagyarmaton vagyok, nem tudok ráhangolódni sem Madáchra, sem Mikszáthra. Éppen azért, mert egész nap dolgozom, és ebben a melóban nem lehet istent-embert ismerni, itt dolgozni kell. Munka után én inkább a második világháború újában felszabadult anyagát nézegetem, ami olyan, mint a fagyalt, — csemege. Na, úgyhogy hallgassuk meg inkább a lányomat Madách-ügyben.

— Micsoda, én nem viccnek számom ezt az írást! (Levegő után kapcsolok a felindultságtól.)

— Nyugodjon már meg az istenért! Átvesszem a szerepét. Majd én meginterjúvolom a lányomat. Düljön hátra nyugodtan, és igya meg a kávéját, mert kihűl.

— Johanna, figyelj kicsit ide! Mi volt Csesztvén, amikor kirándultunk?

— Hát... nagy fa... meg hintaszék.

— Kinek a hintaszéke volt?

— Az íróbácsié.

— Aztán mi volt még?

— Barackot ettünk.

— És mi volt a szoborral?

— Bajusza volt.

— És mit csináltál a szobortól?

— Féltem. Féltem még a közelébe is menni.

— Kik olvassák, amit az a bácsi írt?

— A négerek... meg az eszkimók is....

— Mondd el még, hogy már te is tudsz írni!

— Tudok, csak már leszoktam.

Ez a mondat kissé szíven üt. Ezt az apa észre is veszi. Befejezzük a beszélgetést. Kinn az utcán jut eszembe, hogy apa és lánya még be sem mutatkozott. Most megteszik.

EGYED JÓZSEF ÉS EGYED JOHANNA.

**LÁNYOK A GEISLER ETA LÉ-
ÁNYKOLLÉGIUMBAN,** a nevelői szobában ülünk. (Mikes Zsófia, Szabó Erika, Kanyó Beatrix, György Zsuzsa.)

— Harmadikba járunk, óvónői szakközépiskolába, egy osztályba. Ebből egyenesen következik, hogy ugyanaz a magyartanárunk. Szerencsénk van, mert tanárnőnk igazán jól, nem szakközépiskolai fokon tanítja a magyart.

— Nem tudtuk, hogy beszélgetni fogunk veled, tehát nem azért mondjuk, mert jót akarunk mondani, de véletlenül éppen most tanuljuk Madáchot, és sokkal többet foglalkozunk vele azért, mert innen származik.

— Én például a Mózesről írok dolgozatot...

— Én a lírájáról...

— Én a levelezéséről...

— A tanárnő kiadta ezeket a témákat, lehetett választani.

— Az, hogy erre élt, ahol én most, kicsit magasabbra emeli a szemem-

bein, mert van közöm esetleg ahhoz, hogy a művei hogyan élnek majd bennem, meg a gyerekeimben.

— Nekünk, 17 éveseknek mit jelent Madách érzelmvilága, gondolatai? Én persze csak magamról tudok beszélni... Csak a Tragédiát ismerem, még általános iskolás koromban láttam a tv-ben. Nem is néztem végig, csak pár színt. Mikor megismételték, már végignézttem, és eléggé tetszett. Bár nem olyan mű, amit csak úgy egyszerűen meg lehet érteni. Kell tudni, hogy Madách életében mik voltak azok az előzmények, amik miatt megírta ezt a művet. Most, hogy tanuljuk az iskolában a megírás előzményeit, a kérdésfelvetések okait, így már sokkal világosabb az egész mű. Például az én feladatomból volt ezzel kapcsolatban, hogy a Faustot és a Tragédiát összehasonlítsam. Tényleg nagyon érdekelt, amit csináltam, és szívesen csináltam. Érdekes a Faust is, de nekem a Tragédia jobban tetszett. Lehet, hogy azért, mert jobban ismertem. Vannak benne olyan kérdések, amelyek engem is foglalkoztatnak. Mi az ember életének a célja? Mi lesz, hogy ha nem vesznek fel, akkor miért tanultam? Mirek töröm magam? Milyen boldogságok fognak várni az életben? Sokszor kétségbeesett vagyok... Vagy mi lesz a következő évszázadokban? Kiskoromtól fogva foglalkoztat, hogy mi lesz, milyen új találmányok meg ilyesmik lesznek akkor, amikor én már nem élek. Madách mennyi mindent látott előre! Választ kapok kérdéseimre, megnyugszom, erőt nyerek a továbbiakhoz. Szerintem ezt nem akármilyen mű és művész tudja megcsinálni.

**UTCA, FIATAL NŐK EGY CSO-
PORTJA.** 20 és 30 évesek lehetnek. Mint később kiderül, van köztük egy munkás, két adminisztrátor, egy KISZ-titkár és egy kultúros.

— Nem véletlenül dolgozzák fel Madáchot, és nem véletlenül viszik színpadra. Mert alapvető problémákba mélyed, és alapvető dolgokat boncol. Egyén és egyén, egyén és társadalom viszonya. A kezdet kezdetétől a civilizációig hogy' jelentkeznek ezek a dolgok.

— Szerintem Madáchnál a jó és a rossz az alapvető gondolat, és az élet értelmének a kérdése. Meg a magánéletére is válasz ez.

— Egyszer, — vagy két éve — itt volt a férjem egyik unokatestvére, és átmentünk vele Csesztvére... Va-

lóban nagyon tiszta, csendes környezet volt, és egy zárkózott embernek a lakóhelyét láttuk.

— Mi is voltunk ott, de akkor nagy kosz, és rendetlenség volt. Ha volt egy ilyen világgraszáló írónk, egy kicsit többet kellene ezzel foglalkozni, vagyis törődni, nem?

— Én nem vagyok benne biztos, hogy ha azt mondom, hogy most megyünk, és megnézzük Madáchat, ugyanannyian eljönnek, mintha azt mondom: megyünk a vidámparkba. Ha meg lasszóval fogom Madáchoz az embereket, annak megint nem sok értelme van.

*

Nem utóhang, és nem konklúzió, nem is magyarázkodás következik. Céloom ezzel a munkával az volt,

hogy olyan emberi tudattartalmakat kutassak, melyek erősen kötődnek szülőföldhöz, élettérhez. Ezen belül Madách Imre szülőföldjéhez, és egykori élettéréhez. Izgalmas volt az kutatni, hogy egy ember, aki maradandó nyomot hagyott a világ-irodalomban, miféle esztétikai-etikai nyomokban van jelen azon a tájon, ahol élt és alkotott.

Ismétlem: nincs szándékomban semmi tanulságlevonás, összegzés. Egy mondatot mégis: nem lehet teljesen érdektelen elgondolkodnunk a Madáchról elhangzottak kapcsán is nemzeti öntudatunk, értékszemléletünk, illetve a kultúrához, irodalomhoz való viszonyunk problémáiról.

Karácsondi Imre

Férfi és nő

Madách Imre és Veres Pálné

Alighanem igazat kell adnunk Szerb Antalnak: „...az egész magyar irodalomban nincs még egy költő, még Vajda János és Ady Endre sem, akinek az életében és művében a nő olyan központi szerepet töltene be, mint Madáchéban. Az élete két nő között, az anyja és felesége között őrlődik fel.” De tegyük még mindehhez hozzá: a két nő közötti őrlődés közepette — úgy látszik — egy harmadik társaságában talált enyhületet és hozzá méltó szellemi felüdülést. Ez a nő barátja, Veres Pál felesége volt.

A barátság a negyvenes évek végén kezdődik. Madách az évtized kezdetétől Balassagyarmaton dolgozik. Előbb tiszteletbeli aljegyzővé, később katonai főbiztossá nevezik ki a megyénél. Így találkozik a nála nyolc évvel idősebb Veres Pál megyei főjegyzővel és annak feleségével, Beniczky Herminnel. A költő — közös barátjukkal, Szontágh Pállal — szívesen tartózkodik Veresék vanyarci kastélyában. De adjuk át a szót a dolog talán legjobban ismerőjének, a szegről-végről rokon Mikszáth Kálmánnak: „...a környék kiváló emberei sűrűn megfordulnak a kristálytisztá jellemű gazdánál. Oda jár Szontágh Pál, nagy jövőjű fiatal ember, minden szépért, nemesért buzduló; néha megjelenik Madách Imre is, s nagy irodalmi, politikai és társadalmi viták folynak, amelyekben részt vesz a háziasszony, sőt hovatovább kezd annak központja lenni. Sűrű levelezés folyik éveken át Sztregova, Horpács és Vanyarc között. Olvasmányokat kicserélik egymással; Madách aláhúzogatja a szebb helyeket. Veres Pálné is rábukkan ilyenekre a maga könyveiben és figyelmezteti rájuk barátait a margón”.

Az irodalomtörténet tud erről a barátságról. Veres Pálné 1895-ben bekövetkezett halálakor olyan emberek emlékeztetnek rá, mint Mikszáth, Vadnay Károly, Gyulai Pál. Ez utóbbi például ezt mondja: „Férje Nógrád megye előkelő nemesei

közé tartozott, ki részt vett a közügyekben s barátai közé számította a megye két nagyreményű ifját, Szontágh Pált, aki nagy barátja volt az irodalomnak és Madách Imrét, aki titkon lírai és drámai költeményeket írt, s örömeit foglalkozott filozófiai kérdésekkel is.” Am nem feledkezzünk meg a barátság olyan tanúságtevőiről sem, mint Madách Imre költeménye Veres Pálnéhoz, s az utóbbinak az előbbihez írt leveleiről. Vagy a költő Veres Pálnéhoz küldött képrejtvény-értésítéséről, amelyet Mikszáth Kálmán tett közzé a Pesti Hírlapban 1884-ben.

Veres Pálné nagyra becsülte Madách tehetségét, ragyogó szellemét, hazafiúi állhatatosságát. Elhurcolásakor pozsonyi börtönében is fölkeresi. S hogy mennyire foglalkoztatja Madách sorsa, német nyelvű naplótöredékei tanúskodnak róla. 1853. március 30-án a következőket írta: „Képzetelem egy jó barátunk sorsával foglalkozik szüntelen, ki-re ma Pesten ítéletet fognak mondani, s kinek végezete: szabadság vagy börtön, a hatalom szavától függ. Adj a Isten, hogy szabaddá legyen!” Három nap múlva: „...egész nap szomorú voltam, mert szánakoztam barátunk, Madách sorsán, aki talán már Pesten van fogva.” Április 11-én így fejeződik be a napló: „Ezen a napon Madách is hazatért Pestről, a felségárulás vádjára alól fölmentették. Nagyon örülök; nagyszerűen viselkedett.”

Ezt a barátságot a köztudat kezdettől fogva összekapcsolta a Tragédiával. Sokak szerint a mű bizonyos gondolatai és részei a vanyarci napoknak köszönhetők. Az is tény, hogy Madách az 1862. január 12-én megjelent Tragédia első példányával már január 25-én Veres Pálnénál volt. A könyvben lapról lapra feltűntette Arany János változtatásait, s az elejére a következő francia nyelvű dedikációt írta: „Ajánlom önnek ezt a könyvet, mert aki szerezte, az ön odaadó híve.” De a kapcsolatnak van egy mélyebben

fekvő oka is. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a Tragédia — a két prágai szín kivételével — voltaképpen a női nem megdicsőítése. Meg kellett oldani tehát egy rejtélyt. Honnan van, hogy a fiatalkori műveiben szinte nőgyűlölőnek mutakozó Madách — házasságának zátonyra futása után! — annyi szépet tud elmondani a nőről?

Amikor Palágyi Menyhért, Madách első életrajzírója művéhez az anyagot gyűjtötte, felvilágosításokat kért Veres Pálné Vác-Hartyánban élő lányától is. Az ő írásbeli közléseiből tudjuk: „Azon erős meggyőződésben vagyok, hogy 1854 óta az egyetlen baráti kör a vanyarcai volt, amelvben Madáchoz megértették, hol lelkének röpte mindig csak a magas felé irányult, s hol az idealizmustól áthatott erős női lélek (édes anyámat értem), a feleség és anya eszményképe, sugallhatta neki azon szavakat, melyekkel oly gyönyörűen festi a női hivatalos magasztos voltát, midőn (Az ember tragédiája utolsó színében) az Úr így szól Ádámhoz:

„Ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd / Szünetlenül, mely visszaint s emel, / Csak azt kövesd. S ha tettdús életed / Zajában elnémul ez égi szó, / E gyöngé nő tisztább lelkülete, / Az érdekek mocskától távolabb / Meghallja azt, és szívéren keresztül / Költészetté fog és dallá szűrődni.”

E kör volt az, hol a költő mélyen érző szíve, felkorbácsoló kedélye megpihent s üdülést talált, s melyből lánglelke további alkotásaihoz erőt meríthetett.”

Veres Pálné életrajzírói — Rudnay Józsefné és Szigethy Gyuláné — még tovább mennek: „Madách, dacára fenomenális, ragyogó szellemének, nem bírt menekülni a mindennapi emberek némely gyarlóságaitól: így hajlama volt a cinizmusra is és Veres Pálné mindig arra törekedett, hogy habár napsugárból és sárból vagyunk is gyúrva —, mint a nagy költő mondja — inkább a napsugarak közé emelkedjék, mint a sárba süllyedjen. E süllyedéstől nagyon sokszor mentette meg Veres Pálné Madáchoz, és okunk van sejteni, hogy a nagy költő halhatatlan művében Éva magasztos, nemes tulajdonaiból sokat Veres Pálnéről mintázott...”

A kérdés most már az, hogy Veres Pálné milyen „tulajdona” kerülhetek át a Tragédia Éva-alak-

jaiba. Az életrajz- és a naplótöredékek tanúsága szerint a vanyarcai kastély vendégszerető háziasszonyát akkortájt három alapvető vonás jellemezte. Mindenekelőtt valóban „a feleség és anya eszményképe” volt. Olyan asszony, aki igazi Édent varázsolt maga köré. Megteremt mindent, ami a férfi és a család nyugalmához, boldogságához szükséges. Ezen túlmenően azonban nemcsak élettársa, hanem jószelleme, erkölcsi támasza is a férfinak. Mennyire jellemzőek a férje alispánná választásakor leírt szavai: „Igaz kívánságom, hogy Pali mindenkor legfőbb rugójának tekintse az igazi jót, s mindig e szerint éljen: inkább mindent elveszteni, mint nem tisztá eszközökkel mindent elnyerni.” Személyiségének harmadik meghatározója a szellemi tökéletesedés vágya, a tudományok és művészetek szeretete. Nem a kérkedés mondatja vele: „Ismereteket vasszorgalommal gyűjtöttem, de fájdalom, nem tudtam, hogyan lehessen ezekhez rendszeresen jutni, de időm sem volt hozzá. Legjobban mulattam, ha tudományos és közlékeny emberrel találkoztam, kitől valamit tanulhattam, az ilyen órákat hálás emlékezetemben tartom.”

Veres Pálné személyiségjegyei nemcsak a Tragédia végét juttatják eszünkbe, hanem az elejét is. A paradicsomi színek Éváját. Aki az égi szózatot akkor is hallja, amikor az elhallgatott, akinek az élete: a férfi szolgálata.

„En meg, ha ott fenn a dics elborul, / Itt lenn találok azt szememben, Ádám. / Hol is lehetném másutt kívüled, / Kit létre is csak hő váguad hozott.”

Arra az Évára gondolunk, aki miközben a férfi fenevadakkal harcol, lankadva a kertet ápolja; aki a Paradicsomból kiűzött Ádámot imígyen vigasztalja:

„En meg lugost csinállok, egész olyat, / Mint az előbbi, s így közénk varázslom / A vesztett Édent.”

S az az Éva is felidéződik bennünk, aki az ember nagykorúvá válását, öntudatra ébredését, s a tudást sürgető luciferi szavakra így kiált fel: „En lelkesülök, szép s új dolgokat mondsz.”

De a történeti színek Éváiban is nyomot hagyhattak Veres Pálné erényei. Az egyiptomi jelenet rabszolgánője a szeretettel kelt neme-

sebb érzéseket a fáraóban. Miltiádesz Évája a „nagyravagyótól” óvja férjét. Adott esetben Veres Pálné is mondhatta volna:

„Az a nőnek joga / Hogy férjét védje, még ha bűnös is.”

Vagy nézzük a római szín Éváját. Szavaiba nem szüremkedhet-e be a vanyarci elmélkedések?: „Nagy és nemes volt lelkem hivatása.”

„S nem ott-e helyem, ahol te vagy / Ah Sergiolus! vajh mi sok nemes / Érzést találtál volna e kebelben, / Hol csak mulékony kép után kutattál.”

Megfeleléseket tehát könnyen találhatunk Veres Pálné jellemvonásai, s a Tragédia Éva-megformálásai között. S lehet, hogy a vanyarci találkozások is alakították azt a madáchi nőfelfogást, mely szerint a nő a síron is átlépve „dicsőülten felemelkedik”. Egyet azonban nem szabad figyelmen kívül hagyunk. A nő megdicsőítése a Tragédiában csak addig megy el, amit Madách a „gyöngé nő tisztább lelkületének” nevez. Mondjuk tehát azt, hogy a madáchi nőszemlélet bizonyos vonatkozásban egyoldalú és korlátozott? Egy bizonyos: alkalomadták éppen Veres Pálné szállott szembe vele.

1869-ben a frankfurti filozófiai kongresszuson az egyik előadó azt fejtegette, hogy a női agy már csak a szerkezetéből adódóan sem képes nagy dolgok alkotására. A meghívottak között levő Veres Pálné így vágott oda neki: „Az ön szavaiból uram, a megengedhetetlen férfi arrogancia beszél!” Mi lett volna, ha ezt a visszautasítást Madách Imre kapja? Hiszen a Tragédiában is vannak a frankfurti tudósára emlékeztető nézetek. Csak a legismertebb helyet idézzük: Éva: „Hiába, ha okosabb nem vagyok.”

Ádám: „Ne is kívánd, hogy légy, én kedvesem, / Eszem elég van nekem önmagamnak... / Te csak virág légy, drága csecsebecs, / Haszontalan, de szép, s ez az érdeme.”

A drámai műfaj közvetettsége folytán éle vész az ilyen mondatoknak. Nem úgy, ha közvetlen, prózai szövegről van szó. Mint Madách akadémiai székfoglalója esetében. Ez a székfoglaló — A nőről különösen esztétikai szempontból — 1864. április 18-án hangzott el. Ma-

dách ebben is a nő hivatásával foglalkozik. Felfogásának lényege: „A nő... könnyebben felfog és tanul, de teremtő genius hiányával az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik. Ő mindig csak a szenvedő, sohasem a beható elemet képviseli... soha a művészetet és a tudományt előre nem viszi.” És később: „A nő alárendelt..., s az erősebb férfi lelkében olyan érzéseket kelt, mint az elhagyott gyermek, a hervadó virág, a megdermedt madár.”

Veres Pálné a Koszorú című folyóiratban olvasta a székfoglalót. Méltatlankodva és felháborodva azonnal két levelet is megfogalmaz a tanulmány szerzőjének: „Nincs alkalmam, hogy előszóval nyilvánítsam Ön előtt fájdalommat, hogy tudományos képzettségét, humorát éppen az emberiség elnyomott része ellen használta fel.” S megvallja, nem hitte volna, hogy a nagy drámaíró ennyire rövidlátó ebben a tekintetben. Aztán kifejti fő ellenérveit: 1. Szellemi alárendeltségük nem a nők hibája, hanem a neveletésüket elhanyagoló társadalmi rendszereké. 2. A női szellem pallérozatlansága annak a meggyőződésnek a következménye, amely kizárólag a férfit tartja alkalmának a komoly tudományok elsajátítására és továbbfejlesztésére.

A vitában Veres Pálnénak volt igaza. Ezt hamarosan Madách is elismerte. A madáchi felfogás nem tartott kellően lépést az idővel. A Genezis élt benne: hogy az Úr a férfi kedvére teremtette az asszonyt. Szent Pál véleményét fogadta el: „Az asszony dolga hallgatás a gyülekezetben.” De hasonló nézeteket hagyományozhatott rá műveltségünk másik alapja, a görög-római kultúra is. Madách nem állt egyedül a székfoglalójában kifejtett nőszemlélettel. Gondoljunk csak a feleségét szellemi elmaradottságban hagyó Berzsenyre, s az egész korabeli magyar irodalomra, mely a legjobb esetben is idáig ment el: „Egy hibázik műveinkhez, / Nyájas napvilág: / Az ti vagytok. — A hol ez nincs, / Nincs szellemvirág.” (Vörösmarty) Hasonló nézeteket vallott Széchenyi; de még a közoktatási miniszter, Eötvös József is, aki 1868-ban így reagált Veres Pálné nőképzési mozgalmára: „Kívánatosabb, hogy a bérésasszony kötni tanuljon, mint hogy a művelt osztályokhoz tartozó nők magasabb képzést nyerjenek.”

Mennyire a helyén van ez a mondat a Tragédiában: „Minő csodás keverce rossz és nemesnek a nő... a jó sajátja, Míg bűne a koré, mely szülte őt.” Az akadémiai székfoglalóból azonban hiányzik ez a gondolat. Mert a benne elmarasztalt női „bűnt”, a szellemi kisebbséget is a korra kellett volna visszavezetnie. S Veres Pálné — ki nem mondottan — erre a következetlenségre figyelmeztette.

Persze, ezek már korántsem „esztétikai szempontok”. Tulajdonképpen egy társadalmi mozgás figyelmen kívül hagyásáról van szó. A XIX. század férfiai — gyakran még a legkiválóbbak is — nem vették eléggé észre a polgári életforma és a liberalizmus hatását a női szellem kibontakozására. Veres Pálné méltán hivatkozhat Harryet Stovere, a Tamás bátya kunyhója író-nőjére, akinek „nagy része volt könyve által a rabszolgaság eltörlésében”. Am, hivatkozhatott volna hazai példákra is — bár még Mikszáth is, éppen vele kapcsolatban, azt állítja: „Azok az asszonyok, aminőkről Saint-Beuve írt essayket, a kik tollukkal a kezükben, vagy csevegéssel a szalonjaikban, sőt némelykor a szerelmükkel is, egy szívükbe oltott kényszer hatása alatt hazájuk nagyságának emeltyúi lettek... nálunk nincsenek.”

Éppen a XIX. században figyelhető meg nálunk is, hogy a nő a pusztá befogadóból alkotóvá kíván válni. Az első talán Dukai Takács Judit. Élete nagy napjának azt tartotta, amikor költőként vehetett részt a keszthelyi Helikon-ünnepségeken. A század közepére ugyancsak megnő a nők szerepe az irodalomban és a közéletben. Teleki

Blanka, Karacs Teréz, Löwey Klára cikkek, levelek fróiként, a magyar nőnevelés harcosaiként jelentkeznek az akkori lapokban. S mögöttük áll a legfőbb sugalmazó, az Angyalkert-alapító Brunszvik Teréz. Wesselényi Polixénia a kor divatos műfaját, az útinaplót műveli. Mások a költészetben kelnek versenyre a férfiakkal. Mindenekelőtt Szendrey Júlia. Szász Károly neje Iduna, Tóth Kálmánné Flóra néven jelenteti meg verseit. És 1853-ig itt él Szécsényben Ferenczy Teréz. Műveiről és az önkényuralom alatti helytállásáról hallania kellett Madáchnak is. Hiszen Ferenczy Teréz a barátja, Pulszky Ferenc gazdatisztjének a lánya volt. S Pulszky nagyra értékelte a fiatal lány tehetségét.

De Madách — úgy látszik — még a tévedéseiben is nagy hatású. Véleménye kihívást jelentett Veres Pálné számára. Ahogy a kiváló pedagógus, Nagy László írja: „Madách beszéde volt a szikra, amely lángra lobbantotta a lappangó zsarátnokot.” Veres Pálné a saját élete példájával akarta megcáfolni a nagy költő felfogását. S létrehozta — minden férfiúi idegenkedés ellenére — valóban maradandó alkotását, a magyar nőnevelés alapjait: az Országos Nőképző-Egyesületet, az első nőképző iskolát — s a hazai nőnevelés ügyét igazi társadalmi mozgalommá tette. Madách mindezt már nem érte meg. De — furcsa mód — mintha előlegezte volna az elismerést a már említett, Veres Pálnénak írott versében: „...ki ember-kebleket képez ki, / Az te remt mint Isteneknek társa; / Lelke hat, míg létez művelődés / S díja legszebb: embertársi hála.”

Szabó Károly

„Üdvöz légy szellemtestvér!”

Dramaturgiai problémakörök a Tragédia körül — a romantikus kettős-én elve

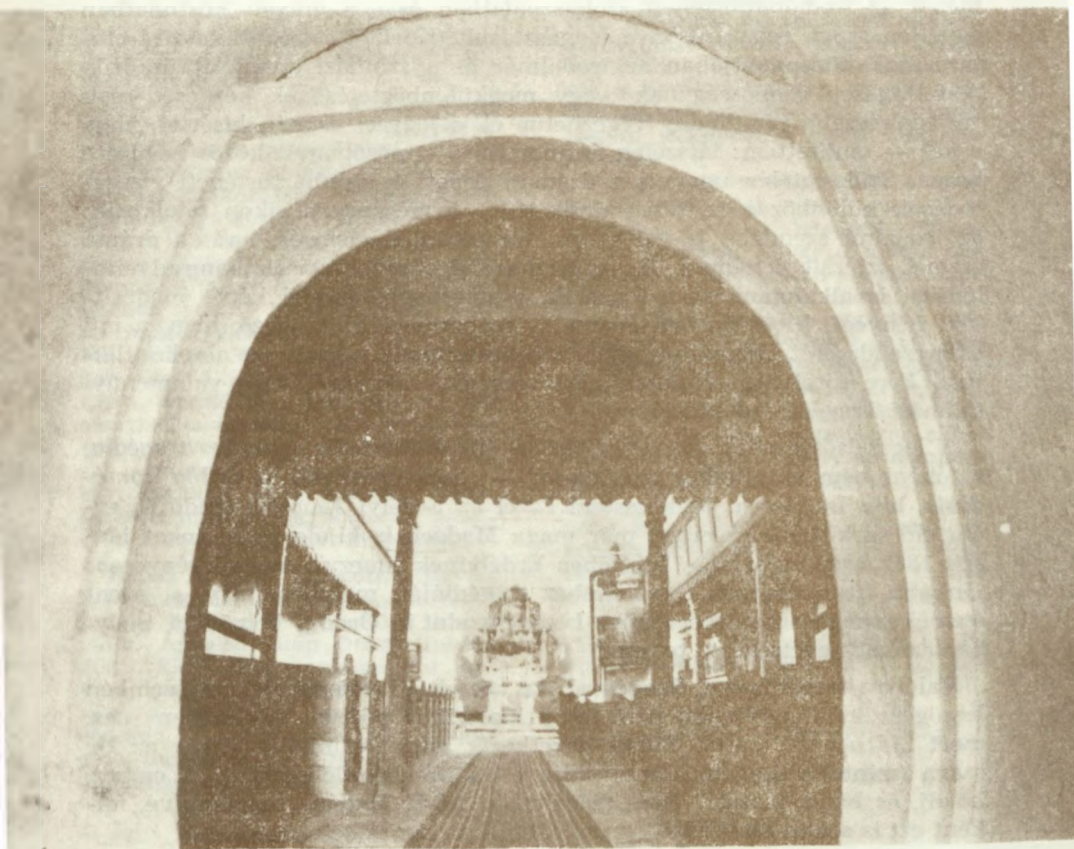
„A” Tragédia — Madách Imre műve *Az ember tragédiája*, teljes címéből az irodalomtörténeti szóhasználatban és a művelt köztudatban egyetlen szóvá egyszerűsödve magasztosult. Körülötte az értelmezési csatározások középpontjában az irodalmár és a színházi szemlélet ütközik. A felfogások azonosságának vagy megkülönböztetésének kérdését csak terjedelmesebb tanulmány végezhetné el, e jegyzet csupán kísérlet, hogy a két — említettem: látszólag antinomikus — nézőpontot közös nevezőre hozza. Szükségtelen ugyanis a drámatörténeti és színháztörténeti vizsgálódások különbözősége, hisz mindkettő a dramaturgiai síkon találkozik; az irodalmi szemlélet is valójában dramaturgiai elemzés, ha a dráma eszmei szféráit értelmezi. A színházi (rendezői) felfogások hangsúlyeltolódásai is alkalmanként a Tragédia dramaturgiai-eszmei képét módosítják. Lényegi, filozófiai értelemben is szubsztenciális tényező, hogy a mű eszmerendszerét dramaturgiailag meghatározzuk, vagyis az alapkonfliktust. Erre törekszik szinte minden elemzés, és ettől függ valamennyi színházi Tragédia-adaptáció!

A legszélsőségesebb megközelítés szerint a *Tragédia* nem is *tragédia*, s főként nem az „Ember tragédiája” —, hanem inkább az *ördög komédiája*, hisz Lucifer a játékmester! Ezzel az Erdélyi Jánostól eredő és azóta élő sarkítással szemben már maga Madách is kijelentette, sokat idézett 1862. szeptember 13-i levelében Erdélyinek címezve, máig érvényesen: „Inkább írtam, legyen rossz Ember tragédiáját, melyben nagy, s szent eszméket nem sikerült érvényre hoznom, mint jó Ördögi komédiát, melyben azokat neveltségessé tettem.”

Valóban tragédia-e a Tragédia? Az ezt vitató véleményekkel szemben leszögezzük: *tragédia*, ha nem is a klasszikus poétika értelmében az, mert „jó véggel” zárul. Ebből következik alapállásunk is — bár az Úr szava (mint *deus ex machina*) oldja fel a reménytelenséget: „...,ember, küzdj, és bízva bízzál!” Nem pesszimista tehát Madách remekműve, miként ezt is sokan tételezik!

Tágabban fogalmazva, dráma-e, vagy csak drámai költemény? Lukács György egy tanulságos ifjúkori dolgozatában fölveti a *nem tragikus dráma* kategóriáját, amit nem szerencsésen „románco”-nak nevez, „lényegének művészetfilozófiai meghatározása révén” a legkülönbözőbb neveket viselő drámákat be tudjuk sorolni ebbe a kategóriába. Lukács többek között említi a Faustot és a Peer Gynt-öt: eszmei rokonságuk a madáchi művel ismert. A „jó befejezés” érve —, melyet a nem tragikus dráma kritériumaként Lukács használ, illik Tragédiánkra is. Továbbá: „a leglényegesebb konfliktusokat a csoda, vagy a véletlen hatalmának közbelépésével megoldó cselekmény” — Madách művében is domináns. Ez a „cselekmény” — ÁLOM — másrészt: keretjátékként „*vetekedés*”. Utóbbi a középkori misztérium színpad kelléktárából (*miracle play*) építkezik, s mindkettő (álomjáték — misztérium) pedig a *barokk világ-színház keretei*

közt játszódo *életszínjáték*. Ha az eredőket vizsgáljuk, ti., hogy a bibliai Jób könyve analógiát használja már a misztériumszínpad is, még inkább nézzük a Tragédia műfajtörténeti kérdéseinél, keletkezésének korát is! Kevésbé hangsúlyosak romantikusellenes tendenciái. (Mindig megkésve érkeznek hozzánk az európai stílusáramlatok, s ez a nagyromantika utáni másodvirágzás kedvez a Tragédia megszületésének.) *Romantikussága rokonítja a romantikus emberiség-költeményekkel* (Barla János meglátása, rá hivatkozik Sötér is). vagyis az ún. „poéma d’humainé”-vel. Az emberiség-költemények: drámai költemények (pl. a lengyel Mickiewicz: Az ösök; vagy Krasinski: Az istentelen színjáték) epikus és nem drá-

mai helyzetekből építkeznek. Színpadi értelemben Madách „isteni” emberi színjátéka sokkal inkább színjáték, mint azok bármelyike! (Még *Byron Kainjánál* is, melyet *Feld Irén* társulata 1912-ben misztériumjátékként bemutatott!) A műfaji meghatározás tehát alapproblémája a Tragédiának, hisz’ ezért nem játszották sokáig színpadjaink, könyvdrámának tartván. Tudjuk, Madách is inkább a Mózeszt érezte színpadra termett művének. De száz éve fölfedezte Paulay Ede, s 1883 óta újra és újra *sikere bizonyítja, hogy színpadi műalkotás*. A konfliktushelyzetek erőtereinek kijelölése dramaturgiai-sarkalatos pontja minden bemutatónak, felújításnak. Kik között van tehát a Tragédiában konfliktus? Most szándékosan az alap- és mellékkonfliktusokat egyaránt idesorolva, s mélységük szerint sem különböztetve meg, csak felsoroljuk:

Az *Úr és Lucifer* (a keret), *Lucifer és Ádám* (ebből következően primer és szekunder jelleggel *Ádám és az Úr* között is), továbbá *Ádám és Éva*, *Ádám és a tömeg* (elvontabban: Ádám és az eszmék) stb. között. A leg-alapvetőbb összeütközés — véleményünk szerint — Ádám lelkén belül, tehát *Ádám és Ádám* között történik.

Érdekes idéznünk Lukácsot, egy másik ifjúkori főművéből: (A modern dráma fejlődésének története, XV. fejezet):

„Az ember tragédiájában *művészi*leg külön van gondolat és megér-zékítése. Minden megtörténés jelképez, *illusztrál* valami világhistóriai vagy kozmológiai gondolatot, de az nem olvad fel benne egészen, külön marad. Minden jelenet szép, *allegorikus kifejezése egy mély gondolat-nak*; de a gondolatok drámai kifejezésének egyetlen útja: a szimboli-kus. *Madách költeménye így nem dráma*. Megérzékítés szempontjából *epikus: a hős személyének egysége kapcsolja össze a tarka kalandokat*. A gondolati tartalom kifejezése szempontjából pedig *dialogizált tanköl-temény: a gondolatok gondolatok maradnak, a küzdelem legfeljebb víta* (és a külső küzdelem legfeljebb ennek illusztrációja), a dialektika csak intellektuális; még nem drámai” (kiemelések tőlem). Ez a koncepció, részleteiben, ha igaz is, teljességében téves-furcsa, éppen a nem tragi-kus drámát oly találóan definiáló ifjú Lukácsnál! De Lukácstól függet-lenül is, azóta is él ez a vélemény, mely meghatározta (meghatároz-za!) a Tragédia bemutathatóságát. Talán csak Hevesi Sándor centená-rium felújító-rendezése mondta ki végre távlatait: „Ilyen műnek nin-csen soha végleges előadása!”

Térjünk vissza tehát az „allegorikus” (és nem szimbolikus!) ábrázó-lás lehetőségeire, a Tragédia színpadi megjelenítésében. Pulay színpadi látványossággént fogta fel, saját „meinigeni” stílusának, ízlésének demonstratív bemutatására. Érdemes lenne Paulay rendező-példányá-ból a korabeli előadást rekonstruálni, pontosabban korabeli források alapján. (Kerényi Ferenc észrevétele szerint — nem biztos ugyanis, hogy „rendezőpéldány” az a bizonyos Paulay-féle!) közvetetten ismerjük a vizuális szerepmegjelenítéseket is. Nagy Imre (Ádám), Gyenes László Lucifer), Jászai Mari (Éva) jelmez-„fotóit”. A párducbőrös Ádám, a ruhadivat-bemutatót tartó Éva, s különösen a denevérszárnyú „ördögi” Lucifer maszkírozásai jelzik, a külső elfedi a figurák drámai belső lényegét.

Mi a dráma teleologikus mondandója? „A cél halál — az élet küz-delem, s az ember célja küzdés maga” — nyilatkozza Ádám akár esz-me mondánivalóként a romantikus küzdelem-küldetés téziséét. De en-nek a küzdésnek színpadi ábrázolását sem külső eszközökkel kell meg-jeleníteni! Gyakran így történik. Nem csupán az örök és a romantika kedvelte „jó és rossz” ellentétét kell láttatnunk Ádám és Lucifer ve-télkedésében. Sőtér István a szellem és anyag, másként *ideál és reál* összeütközését véli „csak” fölfedezni — s elsősorban az eszméket meg-személyesítő allegorikus ellentétfigurákban. Kétségtelenül Ádám és Lu-cifer küzd, de ez a párviadal az Ember belső küzdelme önmagáért — nézetünk szerint. Waldapfel József fogalmazta meg, a mű címét véve alapul: „A tragédia főhőse maga az ember”. Ez a boldogságért, az „örök életért”, a halállal vívó (vívódó) örök ember, az Everyman—Jedermann, a régi mesei és moralitástéma Akárkije: romantikus Ádám-kosztüm-ben!

Ádám, az „ős”-ember: jelzi a Golgota-ábrázolások koponya- és láb-szárcsont ikonológiája is — *bármelyikünk*. Az Ember. Aki küzd önmagá-

val, önmagában „a rosszal”. Ennek külső megjelenítései az angol mirakulumokban is az Ábel—Káin szembesülés, vagy akár a Luciferrel való konfliktushelyzet. Byron Káinja, mely — tudjuk — hatott Madáchra is, végtére az *Emberi küzdelmet állítja elénk* — sokkal inkább Madách. Ádám elégedetlensége, nem pusztán a meglevővel (Waldapfel: „Ádám jellemének lényege örökös elégedetlenség a meglevővel”) való viaskodás —, de olyan elégedetlenség, amely Luciferrel ellentétben nem pusztán tagadás, hanem nyughatatlan vágyakozás újra, tökéletesebbre. A fenti Waldapfel József megfogalmazta Ádám-kép is — (s Lucifer, mint a „tagadás szelleme”) érinti csak a lényegét. Ádám ekként „szellem-társ” ugyan, de nem szellem-testvér! Lucifer így továbbra is ördögi és nem emberi! Felfogásunkban, ha nem is helyezzük át a főszerephang-súlyt Ádámról Luciferre, úgy véljük, idejétmúlt *Lucifer „ördögi” naturalista színpadi stilizálása*. Ha Ádám látja a jövőt, a majdani történelmi jelent (nekünk természetesen már múlt! — de színpadi értelemben mindenképpen jelent: a játék idejét: az álmképeket), akkor ennek emberi arculatát látja, nem a luciferit! Milyen izgalmas egy nagy Ádám (Básti Lajos). „Önmaga harca a szerepen belül”! Ilyeténképpen egy hasonló Luciferi-küzdelem is érzékletes lenne, (ha nem az intrikusságát hangsúlyoznánk!), a szerepen belüli küzdelmet fölmutatva. Básti: *Mire gondolsz Ádám?*-jában ott búvik a mire gondolsz Lucifer-lehetőség is.

Az egyik legérdekesebb Tragédia-értelmezést Páskándi Géza írta (Kriterion. 1973-as kiadású kötetének utószavaként), melyre hadd utaljunk, s ekként közelebb jutunk a kettős-én romantikus elvéhez. Termékeny szempontú vizsgálódásában Páskándi a *ráció magárahagyottságáról* beszél, az Úr „kiegyezésé”-t taglalja. „Az ontologikus keretről” elterelte figyelmünket a „historikus közép” látványa — írja; és az Úr és Úr viszonyára figyelmeztet. Abban igaza van, hogy a Tragédia elején levő Teremtő és a végül megszólaló (megjeleníthető!) Gondviselés-Úristen, más és más. Az Ádám és Éva feje fölött kiegyező Úr jelleme megváltozott, ha teológiai értelemben ez képtelenség is. Nem akként, hogy az Urban levő „luciferi”-én, a rossz kiegyezik önmagával, hanem, mert megváltozott a többiek jelleme is a küzdésben. Páskándi szerint a dráma végére Lucifer és az Úr arca mintha hasonlítana egymáshoz. Izgalmas fölvetés, jóllehet, hangsúlyozzuk, teológiai értelemben ez abszurdum, s nem hinnénk, hogy Madách ekként gondolta, s gondolhatnánk a műből következő! Mindenesetre az Úr „névtelenségét”, láthatatlanságát demisztifikálja, kiküszöböli. Tudjuk mily gyakran — és sokáig az Úr csak „hangja”-ként szerepelt, (még Both Béla 1948-as kiadású forgatókönyve is „esetleg úgy látszik” megengedően fogalmaz!). A dramaturgiailag hibás nézetet Básti is említi, emlékezetes könyvének 15. oldalán: „több mint fél századon át” — jóllehet Madách instrukciója szerint: „Az Úr dicstől környezetten trónján” — „a mennyei trón az Úristennel együtt felcsúszott a zsinórpadra, nem lehetett látni az Urat, csak hallani.”

Páskándi szerint „láthatatlanul”, de részt vesz a küzdésben. Az Úr—Úr konfliktushelyzet pedig szempontunkból gondolatébresztő meglátás, mert a lélek-mélyre helyezi a hangsúlyt, Ádám és Ádám közt (itt lehetségesen a luciferi és az emberi én között) folyik a küzdelem; „Ha oly sokat csatáztam hasztalan, csatázom újra és boldog leszek” — mondja Ádám.

Madách vezérgondolata ez, s nem hisszük tévesen, ha az íróban játszódó küzdésfolyamatot látjuk, s ekként valamennyi szereplőjében — az író is. Különösen Ádámban és Luciferben, miként Básti is aposztrofál-

ja Madáchot: „Egy személyben Ádám és Lucifer.” (I m. 41. old.). Ezt a tézist fölerősítve véljük igaznak — a romantikus kettős-én költői kivételése Madách Tragédiájának mozgatója. Lucifer ekként szólítja meg Ádámot: *Üdvöz légy szellemtestvér*”. Csakis a közös emberi-szellemi értelmében érvényes ez. Később is: „Nézz körül és láss szellem-szemekkel.” De Ádám — holott Lucifer az álomjáték „vásári képmutogatója” — mégis Ádámként lát, Ádámként éli meg a történelmi szerephelyzeteket.

Miként látja Lucifert? Először — midőn az félelméről faggatja — hitvány alaknak titulálja. Majd: „Nem tudtam, hogy van ember még kívülünk”. Ezt a madáchi láttatást kell megfogadni a Lucifer-értelmezésben, „emberi”-nek és nem ördöginek képzelni. Ő a *fény*-hordozó, neve szerint is, (ha bukott „angyal”-ként is), de Ádám útjai előtt a *prométheuszi szellem-testvér*, aki megvilágítja az álomképeket. Faustot *Mefiszto árnyékként* követi (szerződést kötöttek!), s lesi mikor bukik el; itt a képlet megfordul, s Ádám jár-kei történelmi álomútján Lucifer nyomában. És a Lucifer adta *sugár* — a *remény*!

A romantika kedvelte a kettős-énű alakokat, elégséges, ha a meseirodalomból *Andersent* említjük *Az árnyék* című meséjét, ahol az árnyék veszi át a királyfi szerepét; vagy E. T. A. Hoffmann életének és mesealakjainak kettősségére gondolunk.

Madách alteregói, Ádám és Lucifer is kölcsönösen alakmásai egymásnak. *Ádámban él a luciferi mozgató szellemiség*. De ugyanez a kettős-én elv valósul meg Éva megjelenésének kettősségeiben: (pl. a párizsi szín, vagy akár a londoni szín!) az énjét kereső és el elvesztő emberi küzdése ez. Romantikus továbbmutató Tragédia, Madách remeklése.

A londoni színtől, ahol szemlélőtársakká válnak Ádám és Lucifer, több luciferi sort — nyugodtan Ádám belső gondolataként értelmezhetünk. *Rádiószínházban* megoldható lenne, s *érdekes kísérlet*, hogy *ugyanaz a színész legyen Ádám és Lucifer*. (Ódry Árpád egyébként mindkét szerepet alakította, ha nem is egy időben!). A rádiós-dramaturgia, csupán a szövegre figyelve (Ádám—Lucifer legfeljebb akusztikus-„megkülönböztetéssel”), a belső dialógust mutathatná meg!

A *személyiség drámája Ádám és Ádám konfliktusa*, az eszmék harca Ádám tudatában. Szüntelenül csatázik-vitázik *másik énjével* (aki végtére is drámai alakot ölt) — Luciferrel. Lázad az Úr ellen, nem pusztán Lucifer bábjaként, hanem az Ember prométheuszi lázadása ez.

Kelényi István

„... majd az élet korlátozza önmagát...”

(Az ember tragédiája Haláltánc-jelenetének magyarázatához)

„Fölséges költői lelemény sugalmazta az ellentétet a káprázatos életsívaj és a halál komor ítélete között.”

(Palágyi Menyhért)

De vajon valóban oly komor ítéletet hoz-e Madách, illetve az általa életre hívott tagadás szelleme, aki a káprázatos nyüzsgés és versengés „színét” és „visszáját” egyként megmutatja a szüntelen reménykedő, reménykedéseiben csalódó, de újrakezdő Ádámnak? Vajon valóban oly reménytelen-e ez a haláltánc; olyképpen megalkotott életkudarcsorozat, amely a csalódás és a kétségbeesés felé taszítaná az Embert? Vajon Éva hirtelen megjelenése, goethe-i értelemben vehető „örök-Asszonyisága” (das ewig Weibliche) menti meg csupán Adámot a legalábbis „lelki” mélybehullástól? Vagy e haláltánc és e sírba lépés-sorozat szereplői — mondjuk így: a maguk kisszerűnek tetsző, egyéni életére vonatkoztatva — mégis megbékélnek a sorssal, végzetrel, kiúttalansággal? És kiúttalanság-e valóban mindök osztályrésze?

Tény, hogy a halálba térők, a halni készülők („morituri”) üdvözlík epigrammatikus tömörségükkel a végső pillanatot, amely éppen nem fausti, nem szólnak hozzá esengve: Verweile doch, du bist so schön (Maradj még, oly szép vagy nekem). Tény, hogy a sok évszázados haláltánc-hagyomány sem a megbékélést, a feloldást sugallja; nem a jól-rosszul, gyönyörben-kínban eltöltött élet után következő örök harmóniát hirdeti. S a Tragédiával többé-kevésbé egy időben írt Liszt Ferenc-zenemű, a zongorára és zenekarra komponált Haláltánc (első tervei 1838-ból valók, a komponista 1849-ben dolgozta ki, 1853-ban, majd 1859-ben dolgozta át) lényegében a „harag napja”-t idézi, félelmetes variációkban konokul ismételve az egyszerűségében is fenntartott dallamot. Szintén a mindent, elbíró és a végső napon mindenkit egyenlővé tevő halál eszméjét közvetíti. Mint, ahogy arra utal *Holbein* metszetsorozata, amelyhez *Ludwig Bechstein* 48 verset írt (Der Totentanz, Lipcse, 1831.), és a késő középkor emberi, morális, hitbéli, különféle hatalmi válságát tükröző és a reneszánsz életörömet ugyancsak tagadó halálköltészet is. Ez utóbbinak jó példája a Madách és magyar kortársai által minden bizonnyal alig vagy semmiképpen sem ismert *Villon* Nagy Testamentuma, illetve az 1440-ben született *Marcial D’Auvergne* haláltánc-parafrázisa, amelyben a Halál sorra ragadja el a királynét, hercegnét, kényes hölgyet, a szobalányt, a parasztasszonyt, a kisleányt (magyarul Mészöly Dezső fordításában olvasható). Mindezek a legfeljebb „tárgytörténeti” előzmények szembeállíthatók Madách felfogásával, amely — dramaturgiaiilag szemlélve — színpadszerűbb az akár dialógusban, akár monológokban megoldott haláltáncoknál, másfelől — eszmétörténetileg szemlélve — éppen nem a középkori válságpillanatot (pillanatokat) jeleníti meg, még csak nem is az Arany János által „polgárodás”-nak nevezett „civilizáció” okozta morális, emberi, társadalmi, gazdasági tragédiák kiegyenlítődését, a halállal történő lezáródását. Hiszen — előlegezzünk itt ennyit — éppen az embersorsok *nyitottságát*, befejezetlenségét vehetjük szemügyre a halni készülők szavaiban. Más kérdés, hogy az Aranytól már idézett „Gondolatok a béke-kongresszus felől” néhány mozzanata hozzájárulhatott a Tragédia és nevezetesen a londoni színvégső formába öntéséhez. Ilyen sorokra gondolunk: Óh, a világ története / Szomorú egy tanulmány! / Mint buborék tűnik fel ott / Nép, nép után kimmúlván; / Jaj annak, mely már tündökölt! / Annak közel halála, / Első-mul a víz tükre és / Új hab tolul reája... (S ezután következik a „nyugati” kapitalizmus bűneinek, ellentmondásainak leltárba vétele, szigorú felsorolása, a körmondat lendületével történő ráolvasása...)

Ami pedig a dramaturgiát illeti, hadd idézzük föl az Ádámot egykor játszó Básti Lajos megállapítását: könyvében joggal kifogásolta, hogy a haláltánc-jelenet többnyire méla muzsikával festeti alá a rendező, a jelenet melodramatikus elemeit emelve ki, és ezzel alaposan félreértve Madách feltehető szándékait. Sokkal keményebb, szikárabb — dramaturgiaiilag is! — ez a része a Tragédiának, sokkal jobban kapcsolódik a közvetlen előzményekhez, és nem pusztán a közös szereplők révén és még csak azért sem, mert itt is *álom az álomban* módszerrel él az író. Tény, hogy Lucifer rendezi meg, Ádám további kétségbeesésére, a haláltáncot, szándéka szerint ő írta elő a koreográfiát, csak hogy itt is, mint annyiszor, és tulajdonképpen mint majdnem minden jelenetben, még a kétségbeesés, a csalódás, a történelem monoton ismétlődésének látszata is az eredeti inszcenirozás, a luciferi elgondolás ellen fordul, anélkül, hogy a teleologikus isteni akarat dicsőítésévé válna.

Okozza ezt részben a jelenet misztériumjáték volta, amely — tárgy történetileg — a barokk *theatrum mundi* elképzeléssel hozható rokonságba, a leginkább Calderonnal *El gran Teatro del Mundo* (A nagy világszínház) című színművével (1645 körül írta, 1675-ben jelent meg), ahol is a király, a gazdag, a paraszt, a szépség, a bölcsesség, a koldus, a gyermek lép a világ színpadára, méretük meg, kerül az örök harmónia birodalmába, avagy bűnhődik rosszul leélt életéért. Természetesen Calderon még hitt abban a szilárd erkölcsi normában, amely szerint megítélhető az emberi tett, illetve amely lényegében pontosan szabályozza az egyes posztokra állított ember cselekvését, minden eltérés ettől a büntetendő bűnhöz vezet. Calderon sötét pompája, roppant méreteiről nevezetes színpada, túlságzott nyelvi leleményei reprezentálják a spanyol barokk színházat, amely a német korai romantika közvetítésével a *Csongor és Tündéig* és feltehetőleg Madáchig is eljutott. Nem elképzelhetetlen, hogy a világszínház gondolata (amely *Shakespeare*-től sem volt egészen idegen, mint ezt az *Ahogy tetszik* egy monológja igazolja: *All the world a stage...* Színház ez az egész világ..., bár az egyes emberi életre redukálva, kozmikus távlatok nélkül) erősen foglalkoztatta Madáchot, és a Tragédia „forrásai” között nem kizárólag az eddig emlegetett *Faustot*, *Káint*, *Manfredot*, a *Paradicsom elvesztését* kell emlegetnünk, hanem a világszínház körébe vágó műveket is. Mindennek látszólag csupán filológiai a jelentősége, kis túlzással azt is állíthatnók, hogy az irodalomtörténészek magánügye. Ám éppen Básti Lajos figyelmeztetése, hogy ti. a haláltánc-jelenet melodramatikus felfogása, azaz valamiféle értelmes-operaszerű felfogása, nem nyírna félreviheti a rendezőket, a színészeket, illetve milyen mértékben hamisítja meg a Tragédia következetesen végigvitt gondolatmenetét, eszmei fűtét int arra: újra kell gondolnunk még az ihlető források körét is, mindama mozzanatokat, elemeket, amelyek a félrerendezett és értelmezett jelenet jobb elemzéséhez vezethetnek. S éppen ez ügyben hasznos hangoztatnunk azokat a megfeleléseket, amelyek egy színjátéktípust vagy színjátszási hagyományt, esetleg világirodalmi-dramai előzményt szem előtt tartva, a Tragédia és más művek között létezhetnek. Valószínűleg érezzük, hogy az a misztériumjátékoktól, barokk világdrámáktól származtatható örökség, amely az ilyen típusú (tehát a haláltánc főcím alá sorolható) jelenetekben az általánosított, a típus ezúttal kétes rangjára emelt szereplőket hozza színre, a Tragédiában is jelen van: méghozzá a calderoni elképzeléshez hasonló módon. Ugyanis amellet, hogy egyéni sorsokat példáznak a szereplők, legalább oly mértékben képviselik egy réteg, egy típus, egy társadalmi rang általános vonásait, egyedit és különöset, partikulárist és egyetemes egyként megjelenítve. Csak hogy mind Calderonnál, mind pedig általában a misztériumjátékokban az egyéni létsors többnyire csak ürügy egy általánosabb igazság, vallási, morális, társadalmi vagy éppen művészi példázat szemléletes ábrázolására, kifejezésére, addig Madáchnál nagyobb hangsúlyt kap a történetfilozófia, illetve az a dialektikus szemléletmód, amelyet — úgy véljük — Goethétől kölcsönözhetett. Tehát míg Calderonnál egy egyetemesnek hitt igazság demonstrálására kerül sor, addig Madáchnál aligha van szó egyetemes igazságról, az egyedi sorsok, a különféle élethelyzetek sokkal inkább kapnak történelmi dimenziót; az életfolyamat törvényszerűségeire vetül fény, a „való” lesz az a mérce, amelyhez életpéldát, igényt, magatartást, viszonyrendszert, lehetőséget mérni lehet (és kell!). Calderon módszerét deduktívnak, Madáchét induktívnak is nevezhetnők. Calderonnál az egyházi-vallásos szempontból felfogott moralitás, Madáchnál a történelmileg felfogott bölcsélet és életfolyamat alapjáról ítélik meg az egyes és az ál-

talános. Madách ebben a vonatkozásban Goethe felé fordul, módosítva, de alapjában elfogadva nézőpontját.

A londoni szín bevezetésében a kórus helyenként szó szerint idézi Goethe verseit: „Hagyd zajongni, majd az élet / Korlátozza önmagát. / Nem vesz el a harcban semmi, / Mindig új s mindég a régi / Halld csak igéző dalát”.

„Kein Wesen kann zu nichts zerfallen (...) / Das Sein ist ewig: denn Gesetze / Bewahren die lebenden Schätze / Aus welchen sich das All geschükt.” (Vermächtnis)

A lét semmivé sose válhat (...) / A lét örök: törvények őrzik / mindazt az élő kincsözönt itt, / melyet díszül ölt a világ”. (Végrendelet, Rónay György fordítása)

Egy másik Goethe-vers: „Daß du nicht enden kannst, das macht dich, groß / Und das du nie beginnst, das ist dein Los, / Das Lied ist drehend, wie das Sterngewölbe, / Anfang und Ende immerfort dasselbe (...) / Nun töne Lied, mit eignem Feuer! / Denn du bist älter, du bist neuer.” (Unbegrenzt).

„Az tesz nagygyá, hogy szünnöd nem lehet, / s hogy sose kezdél, az a végzeted. / A forgó ég mása csak énekednek, / mindig egy benne a vég és a kezdet (...) / S most zengj, Dal! szívem tüze gyulladj! / Te vagy öregebb, te vagy újabb.” (Szabó Lőrinc fordítása.)

Azt hiszem, joggal tételezhetjük föl az olvasmányélményt. Madách Imre könyvtárjegyzéke szerint harminchét Goethéje volt a Tragédia szerzőjének, sűrűn forgatta, nem pusztán a Faustot, a verseket is. Ami lényegesnek tetszik, az nem annyira az olykor szó szerinti megfelelés, hiszen a nagyobb szövegösszefüggésekből láthatjuk: a kifejezések hasonlósága nem feltétlenül azonos vagy hasonló frázisban dokumentálódik. Ismételten: a nézőpont és a módszer rokonságáról kell szólnunk, az ellentétek tény- és tárgyszerű bemutatásáról, az életnek mint egymással küzdő erőknek egyensúlyáról van szó, antinómiákról, amelyek nem igénylik a megbékélést, de, amelyek azonos intenzitású jelenléte mégis a harmónia felé mutat. A lehetőség a vele ellentétes értelmű lehetőség próbájával nyerhet igazolást, az élet a maga önkorlátozásával teremti meg törvényeit, miközben „Nem vesz el a harcban semmi”.

Más kérdés, hogy a londoni szín „harcai” során nagyon sok minden elvész. Épp azok által, akik majd a haláltáncban ismét színre lépnek. A tudás a nyegle révén legfeljebb tudálékossággá, szemfényvesztéssé silányul, a szerelem változatait a szín különféle hölgyei képviselik (s nem feltétlenül abban az ideális formában, amely Ádámot vonzaná), a gyáros és fia, valamint a munkás megismétli szinte Zách Klára történetét (bár Madách felfogásában más hangsúlyokat kap a történet; gondoljunk a *Csák végnapjai* című drámára!), a lelkes-kedves ifjából pohos filiszterek lesznek idővel.

A haláltánc-jelenetben aztán a bevezető kórus „tétélei”, valamint a londoni szín szereplőinek sorsa szembesülnek a végső pillanat alkonyfényében. Szembesülnek, de nem feltétlenül kapnak hathatós cáfolatot. Annak ellenére sem, hogy ismét Lucifer a szándéka szerinti főrendező. A kiábrándult Ádám már pusztán „zilált csoport”-nak látná a szabadverseny korának Londonját. A nála józanabb Lucifer figyelmezteti: „Már azt hiszed, nincs összeműködés, / Nincs rendszer az életnek műhelyében?”

S ezt akár úgy is értelmezhetjük, hogy az elkeseredett Ádám a szabadversenyt immár zűrzavarnak érzi, immár nem hisz az ellentétek egyensúlyából fakadó törvényben, az „összeműködés”-ben, a „rendszer”-ben és az „élet”-et sem tekint többé „műhely”-nek, ama versenydalt sem hallja, mely a szín elején még olyannyira lelkesítette. Mintha megfordultak volna a szerepek: Lucifer képviseli a pozitívumot, Ádám a tagadást. Ironikusan folytatja Lucifer: „Nézz hát egy percre szellemi szemekkel”. Mintha Ádám eddig nem azokkal nézett volna... És tovább: „És lásd a munkát, melyet létre hoznak, / Csakhogy nekünk ám s nem kicsiny magoknak”.

Azt Lucifer sem tagadja, hogy a londoni szín szereplői „munkát végeznek”, „létre hoznak” valamit, teremtenek, alkotnak. Az erre a szavaira csapó kórus erősíteni látszik Lucifer szavait: „Ma kell végezni, holnap késő, / Bár egypár ezredév után / Még mindig nem lesz kész a nagy mű (...) Kiket a reg új létre költ / A nagy művet kezdjék el újra”.

Az emberek alkotásai tehát — Lucifer szavai szerint — nem önmaguk javát szolgálják, voltaképpen nem is láthatják munkájuk végét, talán igazi értelmét sem, hiszen esetleg sosincs befejezés, csak újrakezdés. A történelem is, az emberi élet is: körforgáshoz hasonlítható, olyaténképpen, mint ahogy *Vörösmarty* szól róla a *Gondolatok a könyvtárban* című versében, vagy a *Csongor és Tünde* Éj-monológjában. A reformkor egyik alapgondolatát idézi Madách, a kelet-közép-európai romantikus irodalmak egyik — mítosz-szal érintkező — alapeszméjét. Az ember (vagy EMBER) prométheuszi szenvedése és heroizmusa a magyar (és általában a kelet-közép-európai) romantikának csak egyik témája, egyik jelképe. Prométheusz mítosza lelkesedéssel tölti el az írókat, sorsában látják megtestesülni az egyéni felszabadulási kísérleteket, egyén és közösség kozmikus méretű küzdelmét az ellenséges — égi — erőkkal, a föld igazi birtokba vételéért, az egyéniség szabad boldogulásáért. Am Prométheusz heroikus munkája sem feledtetheti el a másik hősöz kilátástalannak tetsző, nem annyira kozmikus méretű, mint inkább történelmi dimenzióban látott-láttatott pályáját, Szisziphoszét. Prométheusz sorsa azt sugallta, hogy érdemes küzdeni, az út végén — a sok szenvedés után — a dicsőség, a boldogság és a megszabadulás fényesedik. Szisziphosz a történelem tanulságait tekinti át, és a véges és a végtelen viszonylagosságát hirdeti. Van út, de ennek az útnak nincsen vége; „bölcső s koporsó ugyanaz”, majd lényegében ugyanazokkal a szavakkal az idézet folytatásában: „Ma végzi, amit holnap kezd el...”

Ennek a gondolatnak a jegyében sorakoznak föl a londoni szín szereplői a „szín közepén tátongó sír” előtt, hogy Lucifer parancsára körültáncolják, beleúgorjanak. Szavaikból derül fény: mennyire Lucifer teremtményei ők, mennyire igazolják (vagy cáfolják) a cinikus realitást, valóban „nekünk” avagy „kicsiny magoknak” dolgoznak-e.

A megjelenített szereplők kétsorosaiból valóban a „halál komor ítélete” süvölt felénk; ám azt nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a befejezés is. Inkább a kórus Igéi visszhangzanak. Az első, a bábjátékos epigrammája sem céltalanul leélt élet dokumentuma. A komédiát (feltehetőleg saját élete komédiáját is) lejátszotta. A komédia mulattatott, tehát a komédiásnak sikere volt, tetszeni vágyott és tetszett is. Hogy közben maga nem mulatott, ez lehet egyéni tragédiája, de semmiképpen sem érvényteleníti sikerét. Talán nem elégítette ki a siker, talán belefáradhatott a siker hajhászába. Mégsem szabad a művész örök kétségeit, örök elégedetlenségét a néhány sorba belelátnunk, bár attól teljesen függetlenül sem tudjuk gondolatainkat. A mérleg nem a negatívítás oldalára billen, a jól végzett munka örömébe üro m vegyül ugyan, mégsem volt hiábavaló a fáradozás.

Mint ahogy a „korcsmáros”-é sem. Nem-drámai búcsúja, csak a legszükségesebbeket mondja, prózai szövegben sem lehetne másképpen szólni. Szavai mégis drámai súlyt kapnak azáltal, hogy az egyetemes búcsú kifejeződései. A köznapiság, a hétköznapi élet így kerül szó szerinti jelentésénél távlatosabb „helyzet”-be, a korcsmáros teljesítette kötelességét, búcsúzik és búcsúztat. Immár nem igénylik a vendégek szolgálatait, „kiitta mindenik borát”, távozhatnak, akár örökre is.

Ugyanezen a szinten tartja Madách „a kis leány” kétsorosát is. Amit felvállalt a leányka, elvégezte. Ibolyát eladta. Parányi monológja következő sorával már az elmúlást és újjászületést példázza: az új ibolyákról és a halálról van szó; megnyugvással és beletörődéssel tér a leányka a sírba, de annak bizonyosságával is, hogy csupán ő a múlandó, ibolyái újra teremnek. Goethe ezt másuttól így fejezte ki: „A föld ismét létrehozza, Mit kezdettől létre hoz”. Madách kórusa pedig: „Mi már ma bemegy, holnap felkel!” S ettől a ponttól kezdve lendül át a szereplők gondolata az egyéni sors esetlenségéből az Egészét kifejező egyetemességbe.

Már a jövődömondó cigányasszony elmereng a titkon: itt állunk a nagy utazás előtt, itt állunk a titok előtt, a megfejtés előtt, S nincsen merszünk szembe nézni a titokkal, a megfejtéssel. Rákényszerültünk az útra, de ugyanolyan vakon megyünk majd végig rajta, mint az életen. Inkább hiszünk kártyavetőt, tenyérjósó cigányasszonyoknak, mint vállalkozuk a jövőnkkel való szembenézésre.

Lovel sorsában egyéni tragédiája kap feloldást. Evilági létében a kíméletlen túlekedésnek, a szabad verseny okozta kegyetlen csatának volt nem ke-

vésbé kíméletlen, nem kevésbé kegyetlen részese. Számára, s a világ számára, amit képviselt: a pénz volt a legfőbb érték. De új világba készül, új lehetőségek tárultak föl előtte. Majdnem az utópia világa. Olyan, amelyben „ingyen” hozzájuthat valamihez, a „nyugalomhoz”. Ignác Rózsa jegyezte föl Sugár Károlyról: amikor kimondta az „ingyen” szót, mintha dicsfényt játszott volna körülötte. Hiszen az élettől, az életben még soha nem kapott semmit „ingyen”. S ezzel a tudattal lépi át földi élete kereteit, hittel vállalja a körtáncot, a végső pillanat immár nem rémíti el. Sőt, mintha a végső pillanatra várt volna egész — kíméletlen küzdelemmel teli — életében. Hiszen most „ingyen” jut a „nyugalom”-hoz. A megvásárolhatatlanhoz.

S ezt a gondolatot a „Munkás” folytatja. A munkás, aki lényegileg áll szemben Lovellel; aki áldozata a Lovel-féléknek, szenvedő részese annak a társadalomnak, amelynek hasznélvezői a Lovel-félék. Mégis a nyugalmat keresi. Igaz, Lovel személyes tragédiájának feloldását reméli, a munkás pedig a tőle elszakadt és értelmetlennek vélt munka után; végső megbékélést. Szöveg szerint ugyan csak a heti fáradoalmakat akarja kipihenni; de éppen a haláltánc-jelleg engedi meg ama következtetést, hogy itt magasabb értelemmel bíró jelentéssel van dolgunk.

Egyén — osztály: mindegyik nyugalmat, békét vár. A tanuló pedig álmot. „Álmodtam szépet”: a londoni színpadon szereplő négy tanuló boldog jelenét és szép jövőjét tervezi, „álmodja meg”. Am felzavarják őket álmukból, felzavarja őket a lehetőség, amely szorosan szabja ki pályájukat, a társadalom, a szokás, mely megtöri majd őket. Lucifer a gyárosokban mutatja meg a tanulók jövőbeli énjét. Nincs más hátra, mint az álom folytatása. Az élet álom lenne? Nem az. Még akkor sem, ha Calderon, Novalis és Vörösmarty ilyesfélét sugallna. Itt, a végső pillanatban lehet csak szó az álom folytatásáról; a nem-ismert tartományban valósulhat csak meg az álom, melyet társaival együtt a tanuló álmodott, a tanulók álma.

A katonai büszkén vitézkedett életében. Most már rá kell döbennie arra, hogy ez sem volt több a „hiúságok hiúságá”-nál; nincs reménye, hogy kikerülje sorsát, hogy érdemei (vélt érdemei) számításba jöjjenek; sem több, sem kevesebb a többenél, kit életében olyannyira lenézett.

A kéjhölgy is kénytelen szembenézni a nem-festett világgal. Kénytelen józanul gondolkodni. A szüntelen mámorban aligha gondolhatott arra, hogy létezik egy mámor nélküli világ. Az egyetlen olyan szereplő a kéjhölgy, akinek kétszorosra kérdőjellel záródik. Feltehetőleg nem azért, mert nála a legkiáltóbb a bizonytalanság; az ő kétségei a legerősebbek, ő sejtja a legkevésbé azt, ami következik. Még csak azt sem hihetjük, hogy az ő élete lett volna a legkevésbé értelmes. Az életöröm azonban az ő szavaiból árad talán a legnyíltabban, a leginkább önfeledten, s erre az életörömről csak rá a bizonytalanság: „jobb-e odalent?”. A bizonytalanság, de éri a derengő reménysugár is, amely áttöri a bizonytalanságot: lehet, hogy jobb odalent, talán nem is olyan nagyon rossz odalent.

Mindenesetre valószínűleg akkor járunk el helyesen, ha az egyes monológokat (kétszorosokat) nem pusztán önmagukban vizsgáljuk. Az egyik szereplő kétségeit a másik szereplő reménykedése ellensúlyozza. A kéjhölgy kérdésére a következő halálba térő, az elítélt válaszol. Ő sem a teljes bizonyosság tudatával. De legalább az őszinte és tiszta reményével. Sorsa Loveléhez kapcsolódik. Amit Lovelnek a céltalanán vált élet felcserélése jelent egy olyan világgal, amelyben valami, talán a legfontosabb, „ingyen” megkapható, azt az elítéltnak a jogtalanság világából való átlépés jelenti a megsejtett igazságosságba. Nem kevésbé utópisztikus az elítélt elképzelése —, mint Lovelé. Nem kevésbé tartozik az elképzelés, az álom birodalmába. Az elítélt azonban magabiztosan hisz, vagy szeretné hinni a „más törvényt”, amely bölcsebben és emberibben szabályozza a társadalmat, az együttélés feltételeit.

S végül a „nyegle” is leveti álarcát. Madách angol kortársa, a szintén keserű és szintén józan Thackeray is ehhez hasonló kiábrándultsággal nézte a „hiúság vásárát”-t (regénye 1847–48-ban jelent meg folytatásokban), hős nélkülű regény, írta az angol szerző műve címlapjára. S ebben az álarcosbálban, a hiúság vásárán mindegyik szereplő jártsza a maga szerepét, hőst, katonát, boldog feleséget, reménytelen szerelmezt, gyárost és diákot. Egy másnak játszanak, önmagukat becsapva. Ezt ismeri föl a „nyegle”; éppen ő, aki

feltehetőleg tisztában van vele, hogy aprópénzre váltja föl a századok tapasztalataiból, „tudás”-ából származó ismereteit, immár nem a tudománynak, hanem a tudományból él. De most, a „tátongó sir” előtt döbbenet ismeri föl, hogy egymás rászédésében merültek ki az emberi kapcsolatok; hogy ezáltal a tudomány is, a tudós is önmagát alázza meg. Ádám görbe tükörben látta — a nyegle szavai révén — történelmét, alakváltozásait. Mindaz, mi kísérlet, életkudarc, eszmény és kétségbeesés volt számára, üzletté silányult, olcsó áruvá, karikatúrává. Mégis, a nép, a hitetlen tömeg csodára várva, kapkodja az árut. A rászédés sikerült. De csak az-e? Vajon nem él-e a tömegben valami őszinte hit a csodában? A hajdanvolt varázsában? Remény a hit után? Lucifer tárgyilagos szavaira nincs folytatás, hirtelen vágással más jelenet részesei leszünk. A tátongó sirnál nyilván —, mint minden szereplő — a nyegle is végiggondolja életét, s utolsóként maradvá a sorban, végezve a búcsút, kimondja: „Most a valónál mind amulunk”. Értelmezhetjük úgy is e szavakat, mint a becsapottság érzésének kifejeződését. Elképzelhetjük azt is, hogy a való felfedezésének örömeivel cseng ki a jelenet. Erre utalna az *elámulunk* csodálkozást, meglepetést és talán némi örömet is magábanfoglaló jelentése. Minthogy kulcsszóval van dolgunk, lapozzuk föl a Czuczor—Fogarasi szótárat, amelynek első kötete 1862-ben látott napvilágot, tehát azt a nyelvi állapotot rögzítette (körülbelül), amely a Tragédia írásának idejében volt honos. Ott az „ámul” következő meghatározását lelhetjük: „Csudásnak, megfoghatatlannak látszó dolgon bámul, megáll az esze rajta és mintegy tátva marad a szája”. Az „ámulat” definíciója: „Az ész működését mintegy nélkülöző lelki állapot, melyet valamely csudás dolog általi meglepetés az ember egész valóján előidézt”. (I. k. 326. hasáb). Ez utóbbi irányban vág az „elámul” értelmezése is: „Egészen elmerül a bámulásba, csudálkozásba”, illetve az „elámulás”: „lelki állapot, merengés, midőn valaki elmerül a bámulásba, csudálkozásba.” (II. k. 1864. 79. hasáb).

A helyzet azt igényelné, hogy a „nyegle” magatartásába beleértjük a kétségbeesést, körülbelül olyan magatartást tulajdonítsunk neki, mint amelyet Vörösmarty *Tudósa* tanúsít akkor, amikor Csongor másodszor látja. Ehelyett inkább hamleti szituációba kerül: a tanácstalanság legalább oly mértékben jellemzi, mint a csodálkozás, a habozás legalább annyira, mint a felismerés okozta kábulat.

„Meghalni, — elszunnyadni, — semmi több; / S egy álom által elvégezni mind / A szív keservét, a test eredendő, / Természetes rázkódtatásait; / Oly cél, minőt óhajthat a kegyes. / Meghalni, — elszunnyadni, — és alunni! / Talán álmodni: — ez a bökkenő; / Mert hogy mi álmok jönnek a halálban / Ha majd leráztuk mind e földi bajt, / Ez visszádbbent...” (Arany János fordítása.)

A nyegle nemcsak saját magatartását, reagálását jellemzi: „mind” elámulnak a világszínpad szereplői, csak épp a nyegle tudatosítja ezt. Lelkiállapotról van tehát szó, az önámításból ébred rá „mind” a valóra; arra, hogy talán álom következik, talán a nyugalom, talán a más törvény, s ki tudja, „jobb-e odalent?” A nyegle foglalja össze: most néznek szembe először a „való”-val, a végső pillanatban adatik meg a tisztánlátás, a világos önszemlélet, az ön-hitegetés nélküli várakozás. „Mind” a tátongó sirba tér, de egyik sem keserűen, éppen ellenkezőleg: majdnem megbékélve. Legalábbis elámulással. S ezzel az elámulással teljesedik ki a kórus bevezető éneke: nem vesz el a harcban semmi. Hogy veszhetne el, mikor a sorsfordító, életet záró nagy pillanatban is képes a legkülönfélébb szerepet játszó, szerepben tetszelgő ember a ridegen józan önszemléletre, a kérdésre, az elámulásra, a csodálkozásra? Bármilyen legyen is az ember sorsa, bárhogy végződjék is dicső vagy dicsőtelen küzdelme, nemes vagy kába célért folytassa a harcát akár, méltósággal viseli azt, az elámulás hitével, naivitással, némi gyermeki rácsodálkozással, de nem teljesen reménytelenül.

Lucifert teremtményei cáfolják meg. Az ő lineáris vonalvezetése, mechanikus történetfelfogása, ill. evolucionizmusa törik meg a való dialektikáján. Maguk a szereplők példázák szavaikkal az ellentmondások „egységét”. A kétsorosok is a tétel-ellentétel nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő, egymást magyarázó (értelmező) jellegét erősítik. A hiány és a teljesség, a rossz és a jó, az ébrenlét és az álom, a boldogtalanság okozta nyugtalanság és a nyugalom, a tudás hiú bizonyossága és (összefoglalólag) az

ámulás, az elámulás csodálkozást és bámulatot egyként rejtő-sugárzó derűs bizonytalansága között inganak ki a mondatok, amelyek egybeolvasva mégis a „kar” énekét festik alá. A reformkor még csakazértis hitte, hogy előbb a bölcső, majd a sír következik, az út a kettő között értelmes munkában telhet el, a hazaért, a népek hazájáért való fáradalomban. Madách Imre oly sok hívővel együtt tapasztalta a haza fáradozásainak „eredményét”, a népek hazájának, a nagyvilágnak nem gyászkönyveit, hanem szinte részvétlenségét. „Bölcső, s koporsó ugyanaz” — írta le, de nem bölcs szkepszissel; „Ma végzi, amit holnap kezd el” — hirdette, de nem a reménytelenség beletörődésével. Még ebben a jelenetben is, mintegy vitatkozva az összes korábbi haláltáncfelfogással, azt remélte, hogy — mindennek ellenére, a „polgárodás” veszélyei ellenére, a szabadságharc leverése ellenére, az önhitetés ellenére — megadatott „mind”-nek, gyengének és erősnek, tudósnak és tudatlanoknak, a képesség, amelynek segítségével a csak kételkedni tudó csábításának ellent tud állni: az, hogy a „való”-nál elámul. Az ember megőrzi gyermeki tekintetét. Éva a szerelem és a költészet „nemtő”-je mellett ezért hivatkozott teljes joggal az „ifjúság” nemtőjére.*

Fried István

* A monografikus elemzés majd más világirodalmi párhuzamokat is föltár. Pl. Bandelaire 1859-es Haláltánc című versét.

TARTALOM:

- 1 Kerényi Ferenc: Mérlegen a Madách-kutatás
- 5 Leblancné Kelemen Mária: Újabb adatok Madách Imre főbiztosi tevékenységéről, 1846-48
- 10 Praznovszky Mihály: Országgyűlési választások 1848. nyarán Nógrádban
- 16 Spátzay Hedvig: Madách Imre hadbíróági perének nyomában
- 27 Sótér István: A nógrádi Madách
- 34 P. Szabó Ernő: Madáchi pillanatok
- 41 Karácsondi Imre: Madách és a szülőföld
- 49 Szabó Károly: Férfi és nő: Madách Imre és Veres Pálné
- 53 Kelényi István: „Üdvöz légy szellemtestvér!”
- 58 Fried István: „... majd az élet korlátozza önmagát...”

A 23—26., 31., 48. és 64. oldalon Madách Imre saját kezű rajzai láthatók: Mária nővérének írott és rajzolt névnapi köszöntője, Madách tréfás önarcképei, A bölcsőtől a koporsóig, Jelenet egy házasságból, Tájrajz fantázia után, Groteszk fejek I—II. (A reprodukciókat Vass Kálmán készítette, a rajzok eredetije az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában lelhetők fel.) A 13., 29., 45., 54. oldalon az alsósztrégovai kastélyt és templomot, illetve azok belső terét ábrázoló fotók (Kulcsár József munkái), a 35. oldalon Vilt Tibor szobrászművész (MTI fotó), a 37. oldalon Bálint Endre, a 39. oldalon Kass János Tragédia-illusztrációja látható (fotó: Buda László).

A folyóiratot tervezte és tipografizálta Lipták György.

A szerkesztő bizottság elnöke:

HORVÁTH ISTVÁN

A szerkesztő bizottság tagjai:

CSIK PÁL

FANCSIK JÁNOS

MOLNÁR PÁL

NÉMETH JÁNOS

RADÁCSI LÁSZLÓ

SZABÓ KÁROLY

TAMÁSKOVITS NÁNDOR

TÓTH ELEMÉR

A szerkesztőség tagjai:

BACSKÓ PIROSKA (cikk, tanulmány)

KELEMEN GÁBOR (riport,
szociográfia)

KOJNOK NÁNDOR (szépirodalom)

PRAZNOVSZKY MIHÁLY
(hagyomány)

CZINKE FERENC (művészet)

PÁL JÓZSEF szerkesztő (kөрkép)

Főszerkesztő: VÉGH MIKLÓS

Ára: 12 Ft

PALÓCFÖLD